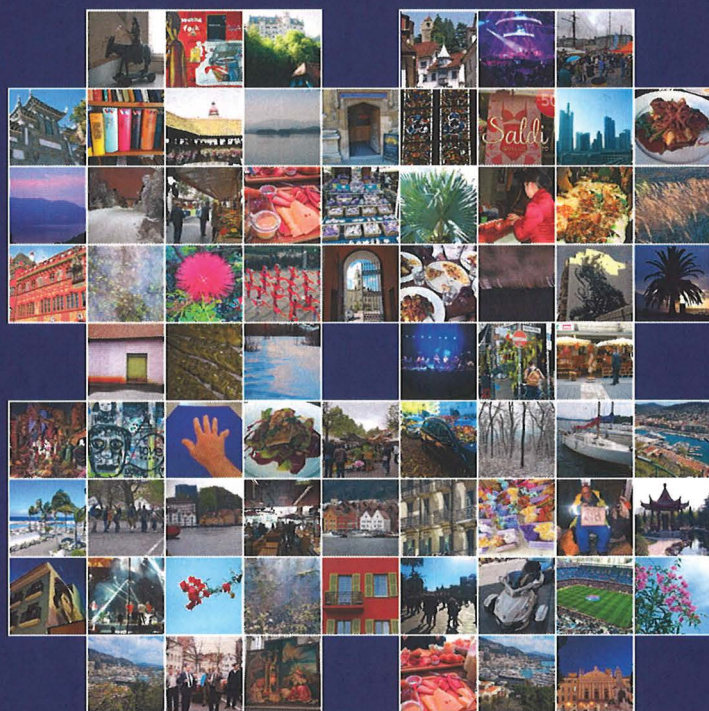

Kari E. Turunen

ARVOJEN KIRJA

ARATOR

ARVOJEN KIRJA

Kari E. Turunen

ARVOJEN KIRJA

ARATOR

Verkkoversio julkaistu perikunnan
ja Arator Oy:n luvalla.

URN:ISBN:978-951-39-9958-2
ISBN 978-951-39-9958-2 (PDF)

Jyväskylän yliopisto, 2024

© Kari E. Turunen

Arator Oy

www.arator.fi

Taitto ja kannet: Darya Olykaynen

Kannen kuvat: Esko Paakkola

ISBN 978-952-9619-37-5

Kirjan valmistaja ja painopaikka:

BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

SISÄLLYSLUETTELO

LUKIJALLE	7
ARVOSTAMINEN JA ARVOKAS.....	9
VARSINAISET ARVOT	20
IHANTEET	55
ARVOSTUKSET.....	88
INHIMILLISESTI ARVOKKAAKSI KOETTU	113
TEOT	148
TEKOJEN ETIIKKA.....	168
TARKOITUKSET JA PÄÄMÄÄRÄT.....	209
KASVATUS JA ARVOT	223
KIRJALLISUUTTA.....	235
TEKIJÄN TEOKSISTA KÄYTETYT LYHENTEET:.....	236
VIITTEET.....	237

LUKIJALLE

Arvoista puhutaan paljon, koska kyse on tärkeästä aiheesta ihmisen elämässä. Meidän täytyy tehdä jatkuvasti valintoja, ja päätöksiä ohjaa se, mitä pidämme arvokkaana. Varsinkin henkilökohtaisissa ja yhteiskunnallisissa murroksissa arvoja pohditaan ja niistä keskustellaan. Puhe arvoista on kuitenkin usein melko hämärää, eivätkä keskustelijat aina välttämättä tiedä, mistä todella on kyse.

Pyrin tässä teoksessa erittelemään arvon käsitettä. Taivoitteena on saada aikaan selvyyttä siitä, mitä sillä tarkoitetaan ja voidaan tarkoittaa. Olen yrittänyt jäsentää ja kuvata arvojen avaruuden siten, että esitys sisältäisi mahdollisimman laajalti kaiken ihmiselle arvokkaan.

Arvojen maailma on niin monitahoinen, että siihen kuuluvia seikkoja ei voi koskaan kuvata täydelleen. Tarkasteluni on yleiskatsauksellinen eikä kaikkia esiin tulevia ongelmia analysoida seikkaperäisesti. Monet uudet kysymyksenasettelut ansaitisivat tarkemman tutkimisen.

Arvojen analyysin jälkeen käsittelen ihmisen tekoja ja tekojen yhteyttä moraalisiin. Toiminta ja arvot liittyvät luonnollisesti toisiinsa. Lopuksi käsittelen myös toiminnan tarkoituksia ja elämän päämääriä. Kasvatus on pitkälti arvokasvatusta, mitä luonnehdin teoksen viimeisessä luvussa.

Muutamiiin omiin kirjoihini viittaa usein, koska tämä teos on osa laajempaa näkemystäni ihmisestä. Ei ole mielekästä selvittää tässä laajasti sellaisia asioita, joita olen

tarkastellut muualla. Kirjoistani käytän lyhenteitä, joiden merkitys ilmenee kirjallisuusluettelosta. Viitetekstit ovat kirjan lopussa.

Lukujen loppuun on liitetty kysymyksiä ja tehtäviä, jotka osaksi laajentavat aihetta ja ovat näin tavallaan kommentteja käsiteltyihin asioihin. Ne kannattaa ainakin lukea läpi.

Teos on julkaistu ensimmäisen kerran 1992 nimellä Arvojen todellisuus. Käsillä olevaan versioon on tehty luettavuutta parantavia muutoksia ja lisätty viittauksia allekirjoittaneen uudempiin teoksiin.

Toivon lukijalle arvokkaita lukukokemuksia!

Kari E. Turunen

ARVOSTAMINEN JA ARVOKAS

Normaalisti kehittyneeseen ihmiskehoon kuuluu suuri joukko osia, jotka ovat muotoutuneet lajille tyypillisesti, kuten kaksi kättä, sydän ja aivot. Vastaavasti myös inhimillisessä kokemuksessa on luonteenomaiset laatunsa ja energiansa. Sielunelämässä esiintyy omia ilmiöitään: ajattelua, älykkyyttä, tunteita, mielikuvia, käsityksiä, tarpeita. Myös nämä kuuluvat ihmisen olemukseen.

Yksi merkittävä sisäisen elämän ilmiö on arvostaminen. Arvostamisen ilmiö sellaisenaan ei ole ollut seikkaperäisen tutkimuksen kohteena, vaikka se läpäisee koko ihmisen kokemuksen ja elämän. Tässä ensimmäisessä luvussa kiinnitän yleisesti ja johdattelevasti huomiota tähän sisäiseen taipumukseen ja reaktioon. Tarkemmin ja järjestelmällisemmin erittelen arvokkaaksi kokemista seuraavissa luvuissa.

Arvostamisen ilmiö

Tuskin mikään on ilmeisempää kuin se, että inhimillinen todellisuus on arvostusten läpäisemä. Koettu maailma ei ole neutraali; jotkin asiat koetaan arvokkaammiksi kuin toiset. Asioita tavoitellaan niiden arvon takia, ja niiden saavuttamista tai omistamista pidetään suotavana. Arvostukset liikuttavat ihmisiä sekä sanan konkreetissa että kokemuksellisessa mielessä.

Arvostaminen on myös kulttuurin keskeisimpiä ominaisuuksia; yhteiskunta on tavallaan arvostusverkosto. Todellisuus värityy arvostuksista. Elämässä toteutuu hyvin monella tasolla "arvon antoa". Asioihin, esineisiin, symboleihin, tapahtumiin, henkilöihin, kykyihin ja laitoksiin kohdistuu arvostusta. Arvostamisen kohteet ja sisällöt omaksutaan yleensä lähiyhteisöistä ja elämäntavasta, mutta toisaalta se on myös sielunmaisemaan kuuluva perusreaktio. Siinä on jopa jotain automaattista, se toimii kaiken aikaa: jokainen arvostaa jotain. Arvostaminen on siis yksi keskeinen sielun toiminto eli funktio.

Arvostaminen ja toiminta

Arvostaminen tulee esiin inhimillisessä toiminnassa: se ilmentää arvostuksia. Ehkä voidaan osoittaa sellaista tahatonta toimintaa, jossa näin ei ole, mutta silloin on kyse poikkeustapauksesta. Arvostaminen on itse asiassa tahdon sielunilmiöön kuuluva rakenteellinen komponentti.¹ Teko ilmentää aina arvostuksia ja niihin liittyviä päätöksiä.

Kuinka sitten arvostaminen ilmenee toiminnassa? Me yksinkertaisesti osoitamme arvostustamme hankkimalla tietynlaisia tavaroita, pyrkimällä koulutukseen tai tavoittelemalla taitoja, oppiarvoja, tehtäviä, virkoja, arvonimiä, taidetta, julkisuutta, valtaa, vapaa-aikaa, matkoja. Me myös arvioimme ihmisten suorituksia ja menestymistä joistakin näkökohdista käsin, jotka ilmentävät arvostamista. Työntekijöiden, urheilijoiden, taiteilijoiden, poliitikkojen, tutkijoiden, yleensä eri alalla toimivien ihmisten suorituksia arvioidaan ja mahdollisesti arvostetaan. Ennen kaikkea puhe ja laajemmin kieli on tärkeä arvostusten ilmaisija ja välittäjä.

Arvostamisen maailma on hyvin laaja. Konkreettisten asioiden ohella me arvostamme myös rehellisyyttä, huomaavaisuutta, hyvää käytöstä, kauneutta, hyvyttä, terveyyttä,

henkistä kypsyyttä, vapautta, itsenäisyyttä, lahjakkuutta ja muita ominaisuuksia ja toimintatapoja. Osa näistä arvostuksen kohteista on jotain sellaista, jota kutsutaan myöhemmin tässä teoksessa ihanteiksi tai arvoiksi.

Arvostukset vaihtelevat paikasta ja ajasta toiseen. Ihmiset arvostavat eri asioita, ja jossain tapauksessa se voi johtaa hankauksiin. Arvostaminen ilmiönä on jotain hyvin todellista, silloinkin kun ilmaistaan epäarvostusta. Esimerkiksi toisten ihmisten tapoihin tai jonkin kulttuurin pyhiin paikkoihin (symboleihin) kohdistuvat epäarvostuksen ilmaukset saattavat johtaa vaikeisiin ristiriitoihin.

Arvostaminen ja tyydytys

Vaikka arvostaminen on oma suhteellisen itsenäinen ja omaleimainen sielunliikkeensä, on selvää, että se on monin tavoin riippuvainen muista sielunilmiöistä. Arvostamisella on aina taustansa ja yhteytensä sekä yksilössä että yhteisössä.

Inhimillisessä kokemuksessa näyttäisi olevan yleensä ulottuvuus, jonka ääripäitä voi luonnehtia sanoilla miellyttävä ja epämiellyttävä. Vaikka tämä ulottuvuus on taustaltaan monisäikeinen ja vaihteleva, se on kuitenkin ilmeinen ja kokemuksena varsin selvä. Näin on ymmärrettävää, että aivan perustasolla ihmisen arvostukset riippuvat miellyttävyyden tuntemuksista. Miellyttävät tuntemukset puolestaan voivat perustua niin aistien välittämiin elämyksiin kuin myös sosiaalisesti myönteisiin kokemuksiin.

On luonnollista, että arvostamme asioita, jotka tuovat miellyttäviä kokemuksia tai estävät erilaisia epämiellyttäviä kokemuksia. Ihmisen arvostukset tosin voivat tässäkin suhteessa vaihdella. Yksilö voi olla valmis hyvin epämiellyttäviin kokemuksiin ja kestää jopa tuskia ja vaikeuksia, jotta saavuttaisi jotain, jota arvostaa erittäin paljon. Itse asiassa, vaikka ihminen tavoittelee miellyttäviä elämyksiä, kuvastavat

elämä, elämäntapa ja kulttuuri usein myös sitä, että ihmiset ovat valmiita sietämään vaivoja saavuttaakseen jotain arvokkaaksi koettua.

Miellyttävien kokemusten tavoittelu liittyy läheisesti tyydytyksen käsitteeseen. Ehkä nämä käsitteet menevät aika tavalla päällekkäin, mutta on luontevampaa puhua tyydytyksestä monien sellaisten elämysten kohdalla, jotka eivät välttämättä ole muutta mutkitta miellyttäviä. Näin ihmisen voi nähdä tavoittelevan laajasti katsoen myös tyydytystä elämässään, esimerkiksi sosiaalista tai henkistä tyydytystä.

Arvostus ja perustarpeet

Miellyttävät kokemukset liittyvät usein tarpeisiin. Tosin tarpeen käsite on sekä tavanomaisessa että myös tieteellisessä puheessa varsin monimerkityksinen. Yksinkertaisimmat tarpeet ovat fysiologisia, esimerkiksi nälkä ja jano. Nälkäisinä ja janoisina, nälkää ja janoa kokevina meidän on pakko arvostaa niitä tyydyttäviä aineita. Juomisessa ja syömisessä on silti olennaista myös aistien suoma tyydytys eikä vain fysiologisen tarvetilan tyydytys.

Mutta ravintoon ja ravinnon nauttimistapoihin liittyy mitä moninaisimpia arvostustekijöitä, jotka syntyvät lähinnä kulttuurista. Arvostukset säätelevät erilaisia valmistusaineita ja ruokalajeja samoin kuin käyttäytymistä ruokailun yhteydessä. Näin yksinkertainenkin toiminta, joka tähtää tyydytykseen, paisuu laajaksi kulttuuriseksi ilmiöksi. Kyse on myös maun kehittämisestä sanan monessa mielessä. Ruokailu saattaa saavuttaa korkeatasoisia ulottuvuuksia, hienostuneita tyydytyksen muotoja. Ihminen voi nähdä valmistamisessa, esillepanossa, tarjoilussa ja muussa ruokaan liittyvässä vaivaa, ja ravinnon ympärille onkin kehittynyt monimuotoista elinkeinotoimintaa. Sama koskee muita perustarpeita, esimerkiksi suojan, lämmön tai seksuaalisuuden tarpeita.

Vaikka perustarpeet ovat fysiologisesti ehdollisia, niihin liittyy paljon toimintoja ja kokemuksia, joihin saavutetaan suhde vain oppimalla niitä kulttuurista. Elämäntavan ja kulttuurin tarjoamat virikkeet ovat välttämättömiä, että ihminen voi monipuolistaa niitä miellyttäviä kokemuksia, joita fysiologisten tarpeiden tyydytykseen liittyy. Vaikka ihminen kehittyy jossain määrin myös itsenäisesti, kehitys tarvitsee välttämättä ympäristön malleja.

Korkeammat tarpeet ja arvostaminen

Inhimillisten tarpeiden kirjo on itse asiassa varsin rajaton. Elämänmuodon kehittyessä ja monipuolistuessa kehittyvät myös tarpeet ja niin muodoin arvostuksen kohteet. Tässä ei ole syytä lähteä kartoittamaan tarpeiden jatkuvasti kehittyviä muotoja. Ihmisen tarpeiden moni-ilmeisyyttä kuvastaa se, että kaiken yltäkylläisyyden keskellä myös erilaisia askeettisia elämänmuotoja arvostetaan. Ne voivat siis olla arvostuksen kohteena ja ohjaamassa elämän suuntaa. Ylipäätään aina arvostetaan jonkinlaista pidättyväisyyttä tarpeiden tyydytyksessä; se lienee välttämätöntä kulttuurin jatkuvuudelle.

Yksilö voi näin hakea myös syvää henkistä tyydytystä. Ihmisellä sanotaan olevan muun muassa tiedonjanoa, totuuden nälkää ja velvollisuuden noudattamisen sisäisiä paineita. Usein puhutaan vaikeasti määriteltävästä itsensä toteuttamisen tarpeesta, johon voitaneen hakea tyydytystä kovin erilaisista elämäntavoista tai ammateista. Vaikka taiteesta ei aina puhuta tarpeena niin on selvää, että se on monenlaisen arvostuksen kohteena. Samoin uskontoa, uskonnollisia kokemuksia ja tapoja arvostetaan.

“Korkeiden” tarpeiden ja pyrkimysten perusteena ja taustana saattaa olla hyvin monimutkaisia teorioita ja maailmankatsomuksia. Näin myös oppeja arvostetaan ja

niiden arvosta voidaan kiistellä. Niiden puolesta on käyty ja käydään sotiakin. Opit asettavat toisaalta asiat ja toiminnot arvojärjestykseen. Luonnollisesti tämä voi aiheuttaa erilaisten aatteiden kannattajien välille arviointivaikeuksia ja ristiriitoja.

Arvostusasteikot

On selvää, että arvostukset heijastuvat tunteissa: ihasuksena, tyytyväisyytenä, ärtymyksenä, pettymyksenä, loukkaantumisenä ja vihana. Tunteet ilmentävät usein nimenomaan tiedottomia tai puolitetottomia arvostuksia sekä muita sisäistyksiä ja sitoumuksia. Yhteisöissä ja yksilöiden mielessä elää “arvostusasteikoita”, olivatpa ne siten johdonmukaisia tai eivät.

Arkisissa vaihtelevissa tilanteissa arvostuksemme toimivat lähes huomaamattamme; emme aseta niitä kyseenalaisiksi. Tämä kuuluu luonnolliseen elämään. Tähän liittyen yksilöstä voi tuntua myös siltä, että olisi olemassa jokin annettu tai oikea arvostusperusta. Ehkä koemme niin aina jossain määrin. Äärimmäisessä omnipotenssissa (kaikkivoipaisuudessa) yksilö saattaa kokea edustavansa tällaista oikeaa asioiden arviointia. Mutta ilmeisesti yksilö edustaa vain jotain satunnaista näkemystä — vai onko sitten oletettava oikeiden arvostusten maailma? Monet arvojen uudistajat ovat näin kokeneet. Tämä on vaikea kysymys, jota sivutaan usein jatkossa.

Yksilön on käytännössä varsin raskasta vastustaa vallitsevia arvostuksia. Ne tekevät tiedottomasti pesän myös hänen omaan mieleensä ja sieluunsa, joten taistelu on usein käytävä ensin siellä. Vallitsevien arvostusten vastustaminen herättää monesti ärtyneitä vastareaktioita, mikä osoittaa, että kyse on sisäistyneistä, osaksi persoonallisuuden rakenteiksi muuttuneista tekijöistä.

Joskus on hyvä yrittää todella selvittää myös itselleen se, mitä todella arvostaa. Useimmat arvostukset ovat nimittäin varsin tiedottomia, kasvatuksessa huomaamatta omaksuttuja; lapsella ei ole valinnanvaraa. Jos selvitystyön tekee rehellisesti, se voi paljastaa yllättäviä asioita, koska yksilö on esimerkiksi yleisen mielipiteen paineessa saattanut piilottaa itseltään ja muilta todelliset arvostuksensa ja tavoitteensa. Tiukoissa tilanteissa ja vaikeiden ratkaisujen hetkellä ne tulevat kuitenkin esiin. Tällöin muodikkaat ja ikään kuin tietoisuuden pinnalle, “näyttille”, nostetut asenteet monesti katoavat.

Arviointi

Ihminen on olento, joka myös arvioi asioita. Kehittynyt inhimillinen tietoisuus tekee näin hyvin tietoisesti, vaikka arviointi toteutuu arjessa varsin huomaamatta ja myös tiedottomasti. Arviointi on välitöntä mielen ja sielun reagointia, niin että sitä voi verrata muuhun elimistön ja mielen automatiikkaan; ehkä juuri siksi arviointiin ei ole paljon kiinnitetty huomiota. Arviointi edellyttää kriteerien eli arviointiperusteiden olemassaoloa ja soveltamista. Siinä on kyse asioiden tai suoritusten vertaamisesta johonkin. Näin ollen on selvää, että myös arvostukset vaikuttavat arviointiin ja päätöksentekoon.

Se että jokin ilmiö on olemassa tai sitä harjoitetaan, osoittaa jo sinänsä, että siihen kohdistuu arvostusta, ehkä hyvin laajaa yhteiskunnallista arvostusta. Yksilöt asettavat usein huomaamattaan ilmiöt ja harrastukset jonkinlaiseen arvojärjestykseen. Tämä koskee niin taloutta, taidetta, tiedettä, kasvatus, urheilua kuin myös uskontoa ja niiden keskinäisiä suhteita.

Arvioinnissa käytetyt perusteet saattavat olla joko kvantitatiivisen selkeitä tai sitten hyvin epämääräisiä ja tuntumiin pohjautuvia. Vaikka ne olisivat sinänsä johdonmukaisia ja selkeitä, ei niitä aina voida selkeästi muotoilla ja ilmoittaa, ajatellaan esimerkiksi viinien laatua tai laulutaidetta. Perinteet, koulukunnat ja maut vaikuttavat arviointiperusteisiin. Näin ollen niihin voidaan suhtautua joskus hyvin kiihkeästi. Arviointiin liittyy arvostamista, arvostelua ja myös tuomitsemista. Se on yleistä varsinkin käyttäytymisen ja moraalien arvioinnissa.

Itse arviointi on erittäin luonnollista, ja se kuuluu ihmisen olemukseen. Jo varhain lapsi alkaa arvioida omia suorituksiaan, vaikka tämä aivan ilmeisesti johtuu osin ympäristön reaktioista. Lapsi korottaa vaatimustasoaan sitä mukaa kuin havainto ja suoritustaso kehittyvät. Koko inhimillinen elämä perustuu jatkuvaan toiminnan arviointiin. Näin ajatellen yhteiskunta ja ihmisen elämä ilmentävät arvostuksia.

Arvostukset ja kulttuuri

Edellä on viitattu usein siihen, että ympäröivä kulttuuri on suurelta osin yksilön arvostusten lähde. Se sekä herättää että viljelee arvostamista. Itse asiassa kulttuurin syvimpänä olemuksena voi pitää arvostusten luomista ja ylläpitämistä. Ei ole syytä unohtaa muodin ja mainonnan suurta, vaikka usein ohimenevää vaikutusta arvostuksiin. Kaikilla elämäntiloilla esiintyy muun muassa arvostusmuotia.

Ihmisyksilön kehitys riippuu ratkaisevasti virikkeistä, erityisesti inhimillisistä virikkeistä. Mutta ihmisessä esiintyy myös erikoista yksilöllisyyttä, joka voi johtua monesta syystä. Perinnöllisyys, satunnaiset elämäntilat, kasvatus ja erityiset kokemukset, mutta mahdollisesti jokin syvempi yksilöllisyyden, minuuden paine, tekevät ihmisistä enemmän tai vähemmän yksilöllisiä. Ihminen ilmentää näin myös

omaperäisyyttä toimituksessaan. Siten yksilön arvostukset voivat olla poikkeavia. On luonnollista, että silloin voi joutua ristiriitoihin yhteisöjen ja ehkä koko yhteiskunnan kanssa.

Monet yhteisöt, esimerkiksi työyhteisöt, laitokset ja yritykset vaativat jäseniltään luonnostaan suhteellisen yhdenmukaista arvostamista, jotta yhteistyö olisi mahdollista. Omaperäisyyden voi nähdä ilmentävän kypsyyttä, vaikka se voi ilmentää yhtä hyvin kypsymättömyyttä tai vaikeuksia liittyä yhteisöön.

Kulttuuria voidaan pitää myös valtana, joka ottaa yksilöt haltuunsa, ”pakottaa” meidät — monesti tietämättämme — sisäistämään arvostuksia. Tätä voi pitää voittopuolisesti myönteisenä ihmisen kasvatuksena, mutta toisaalta se sitoo ja rajoittaa. Arvostusten omaksuminen on keskeinen kasvatuksen sisältö, joka siivittää kehitystä.

Kulttuurin ote voi olla ankara, syvä ja tiedoton, ja siksi ristiriidat saattavat nostaa kiihkeitä defensiivisiä tunteita. ”Arvostusvalta” (monesti nimenomaan ”arvovalta”) tuntuu ehkä yksinkertaisimmin siinä, kun emme uskalla tuoda esiin omia arvostuksiamme, häpeämme niiden esittämistä ja pelkäämme muiden reaktioita. Tämä on varsin luonnollinen ja jokapäiväinen henkisen vallan ilmentymä yhteisöissä ja yhteiskunnissa.

Arvokas

Jatkossa käytän yleiskäsitettä arvokas tuosta maailmasta ja todellisuuden tasosta, jossa arvo määritetään. Analysoin tässä teoksessa arvokkaan avaruutta, tai tavanomaisemmin sanottuna arvojen avaruutta.

Arvokkaan kokoava käsite sisältää neljä toisistaan suhteellisen erillistä luokkaa arvokkaita asioita, nimittäin: 1) varsinaiset arvot, 2) ihanteet, 3) arvostukset ja 4) inhimillisesti arvokkaat kokemukset eli kokemusravot. Se mitä niillä tarkoitan,

tulee esiin myöhemmissä tarkasteluissa. Näistä neljästä arvokkaan luokasta käytetään tavallisessa puheessa myös ilmaisu arvo, vaikka se onkin hieman hämärä puhetapa, kuten jatkosta käy ilmi.

Kolmannen luokan nimi on arvostukset. Se viittaa siihen, että varaan arvostuksen käsitteen myös rajoitetumpaan käyttöön kuin yleisesti. Rajoitetussa mielessä arvostukset ovat oma erityinen luokkansa, jota ei saa sotkea toisiin. Yleisessä mielessä arvostaminen ilmentää koko ihmisielun läpäisevää perusreaktiota. Näin ollen voidaan luontevasti puhua myös muiden arvokkaan luokkien, varsinaisten arvojen, ihanteiden ja inhimillisesti arvokkaiden kokemusten arvostamisesta.²

Tehtäviä ja kysymyksiä

1 Arvostusmaailma. Sitä yksinkertaista asiaa, että todellisuus on arvostusten läpäisemä, ei huomaa ilman, että pysähtyy sitä miettimään. Arvostukset merkitsevät tavallaan inhimillisen todellisuuden ”kulttuurioitumista”. Selvittele tätä asiaa keskustelemalla toisten kanssa. Voiko ihminen olla arvostamatta mitään? Miksi pitää arvostaa? Miten valinnat tapahtuvat? Onko arvostushierarkioita olemassa? Mikä on arvokkainta?

2 Itsetuntemus ja ihmistuntemus. Yksi puoli itsetuntemusta on se, että selvittää itselleen, mitä todella arvostaa. Näin selviää arvostusilmiön olemassaolo ylipäättään, mutta myös se, mitä todella arvostaa, esimerkiksi tietämättään. Saatamme olla tiukan paikan tullen varsin konservatiiveja, ts. olemme sisäistäneet vallitsevat asenteet ja säilytämme niitä arvostuksissamme, vaikka esiinnyimme esimerkiksi radikaaleina. Myös ihmistuntemus, toisen ihmisen tunteminen, vaatii hänen arvostustensa tuntemista. Tutki omia arvostuksiasi ja keskustele niistä muiden kanssa. Onko jollakulla mielestäsi erikoisia tai poikkeavia arvostuksia?

3 Arvostukset ja toiminta. Mitä teet päivittäin? Miten se kuvastaa arvostuksia? Miten koululaitos ja opiskelu kuvastavat arvostuksia?

4 Arvostukset ja arviointi. Miten ihmisten puheet heijastavat sitä, että he arvostavat jotain? Miten arvioit ihmisiä, tapahtumia tai suorituksia? Arvostatko erityisesti joitakin arvostuksia? Miten arvostusten paremmutta voi arvioida? Kuinka arvostuksia voi perustella?

VARSINAISET ARVOT

Ihmiskunnan kehityksen yksi piirre on se, että elämää ja elämään vaikuttavista ilmiöistä tullaan yhä tietoisemmiksi. Monet näistä ilmiöistä ovat olleet olemassa aina tai ihmisen lajihistorian kannalta joka tapauksessa kauan aikaa. Ihminen herää kuitenkin tietoiseksi uusista ilmiöistä ja kohoittaa ne tutkimuksen kohteeksi. Näin me emme ole enää samassa määrin sokeita niiden vaikutukselle. Tällainen tietoiseksi käsitteeksi noussut, mutta samalla ongelmaksi muodostunut ilmiö, on myös arvo.

Sanontojen sekaannus

Käsitteet, sanat ja sanonnat ovat varsin monimerkityksisiä arvokkaaksi kokemisen alueella. Niinpä käsitettä arvo käytetään useissa, toisistaan poikkeavissa yhteyksissä. Esimerkiksi totuutta sanotaan arvoksi, mutta myös elämää, terveyttä ja ihmissuhteita. Rahalla on arvo ja tavaroilla rahallinen arvo. Esineillä voi olla lisäksi tunnearvoa.

Arvo-käsitteen monien merkitysten vuoksi arvoista puhuminen on usein epämääräistä ja hämmentävää. Keskustelussa ei aina oikein tiedä, mistä tai minkätasoisista arvoista on puhe. Arvo-sanana runsas käyttö osoittaa, että ihmiselle on tärkeää luokitella ja arvostella asioita niiden arvon mukaan. Maailmamme on siis yllättävän "arvoväritteinen", silloinkin kun arvoja ei aina selvästi todeta.

Tässä tutkimuksessa en pyri vallitsevien puhetapojen muutokseen, koska tavat ilmaista sanallisesti asian arvoa ovat niin vakiintuneita. Tarkoitukseni on ensisijaisesti luoda selkeyttä arvokkaaksi kokemisen ilmiöihin ja käsitteisiin. Vallitsevilla sanonnoilla voi ilmaista arvokokemustaan edelleen vanhaan tapaan, kuten teen itsekin jossain määrin tässä teoksessa. Olen osaksi epäjohdonmukainen ja tavanomainen ilmaisuissani, mutta epäselvyyttä ei varmaankaan synny.³ Analyysin jälkeen voimme olla tietoisempia siitä, mistä arvokkaan lajista on kyse.

Varsinaiset arvot

Perustellusti voi väittää, että ehkä sittenkin on olemassa vain kolme arvoa, nimittäin totuus, kauneus ja hyvä (tai hyvyys). Muilla arvokkaaksi koetuilla asioilla, joita myös nimitetään arvoiksi, on toinen asema ja olemus kuin näillä perinteisillä platonisilla arvoilla.

Näille kolmelle varsinaiselle arvolle on luonteenomaista muun muassa se, että niitä voidaan vain tavoitella ja niihin voidaan suuntautua. Kuitenkaan niitä ei pysty lopullisesti saavuttamaan. Esimerkiksi niin ei voi tapahtua, että myöhemmät pyrkimykset tulisivat tarpeettomiksi, ikään kuin arvo olisi ruumiillistunut johonkin muodosteeseen, ajatukseen, tunteeseen, esineeseen tai tekoon, tai jopa jonkun ihmisen mieleen.

Koska arvoja yleensä arvostetaan, ne koetaan siis arvokkaiksi, usein erityisen arvokkaiksi, ja myös niihin pyrkiviä ihmisiä tavallisesti arvostetaan. Silti tämä ei ole itsestään selvää, sillä ihmisillä voi olla erilaisia käsityksiä siitä, mikä on totta, kaunista ja hyvää.

Arvoja on sanottu myös ideoiksi. Näillä on katsottu olevan sellainen itsenäinen olemassaolo, että ne vastustavat lopullista määrittelyä. Tämä koskee aivan ilmeisesti

kyseisiä arvoideoita; yksiselitteisiä määritelmiä on vaikea luoda. Seuraavassa pyrin luonnehtimaan arvojen olemusta, kutakin erikseen.

Välitön totuus

Todeksi voidaan yksinkertaisesti ja pelkistyneesti käsitellä se, mikä on läsnä välittömästi.⁴ Läsnä ilmiöt ovat aistimuksissa, elämyksissä, tunteissa ja omalla tavallaan myös muistissa. Se mitä on välittömässä havainnossani, kaikkien aistien havaintokentässä, tuntuu käytännössä olevan luotettavinta ja “todistettua”. Kaikki todeksi todistaminen perustuu lopulta välittömään havaintoon.

Havainnot eivät kuitenkaan ole ongelmattomia; ajattelen tässä yksinkertaisuuden vuoksi näköhavainnoja. Ne ovat monin tavoin jäsenyneitä jo itsessään; aistimuksissa vaikuttaa hahmottavia, suureksi osaksi tiedottomia voimia.⁵ Näin ollen ei ole ihan selvää se, mikä olisi “puhdas havainto”. Joka tapauksessa sen täytyy olla ihmisen aistimuskoneiston tuotama, joten — paradoksaalisti — sille on vaikea antaa sen suurempaa yleispätevyyttä. Havainnot jäsenyneinä aistimuksina ovat läpeensä inhimillisiä, ihmisen olemuksesta johtuvia, eivätkä näin ilmeisesti mikään todellisuuden “tosi aines”, alkuperäinen materia.

Lisäksi havainnoiksi jäsenyneet aistimukset ymmärretään ja tulkitaan lähes välittömästi. Se miksi havainnot käsitetään, vaikuttaa suorastaan havainnon hahmottumiseen. Yleisemmin ajattelu vaikuttaa lukemattomin tavoin siihen, mitä havaitaan. Havainnoksi kutsutaan käytännössä ajattelun läpäisemää havaintoa; käsite ja käsittäminen liittyy välittömästi aistimukseen. Esimerkiksi tietystä aistimuksesta sanon mielessäni tiedottomasti, että havaitsen ihmisen, mikä osoittaa jo tulkintaa. Havaitsemisessa yleensä havaitaan

joksikin, tunnustetaan kohde välittömästi; tätä tunnistamista sanotaan havaitsemiseksi.

Mihinkään emme luota niin kuin välittömään havaintoomme; tämä on syytä panna merkille. Elävä elämä osoittaa, että havainnot voivat olla vääristyneitä ja suorastaan harhaisia. Erityisesti tämä pitää paikkansa havaintojen tulkinnessa. Mutta erikoista tässä on se, että ihminen voi olla tietoinen erehtymisen mahdollisuudesta. Hän voi suhtautua ainakin periaatteessa epäilevästi ja kriittisesti myös omiin havaintoihinsa. Tämä osoittaa, että totuuden vaatimus toimii hänessä. Epäilyn mahdollisuus on erittäin merkittävä tietoisuuden ilmiö, varsinkin juuri totuuden kannalta.⁶

Totuutta ei siis voi yhdistää havaintoon jäännöksettömästi, vaan se on pikemmin idea siitä, miten muun muassa havaintoihin pitää suhtautua. Tämä on tärkeää totuuden luonteen ymmärtämiseksi. Totuus ei siis ole muutta mutkitta havainto, vaikka totuuden selville saamisessa havainnot voivat olla tärkeitä.

Muistihavainto

Ihminen on ehkä oppinut luottamaan, jokseenkin ehdottomasti myös muistiinsa, kuten mielikuviin, ajatuksiin ja tuntumiin. Muistot tuntuvat yleensä varmoilta.⁷ Tällaisilta ne tuntuvat usein jotenkin itsessään, erikoisessa tuttuudessaan, oman mielen sisältönä, mutta ehkä laajemmin ja syvemmin siksi, että mikään muu ei näytä puhuvan niitä vastaan. Syytä tai toisesta ihminen voi joutua epäilemään, ehkä hyvin hämmentyneenä, muistinsa luotettavuutta. Tämä osoittaa totuuden vaatimuksen toimintaa hänen mielessään.

Muistikuvat ovat tietysti alttiita mitä erilaisimmille vääristäville seikoille, vaikka ne tuntuvat omassa erityisessä välittömyydessään luotettavilta, kuten ne usein ovatkin.

Elämyksissään ihminen kokee totuuden ja luotettavuuden tuntoa, aivan kuin jokin ylimääräinen varmuus olisi läpäissyt kokemuksen; tätä on syytä osata hämmästyä.

Ihmisen näyttää silti olevan joskus vaikea muistaa oikein monista syistä, esimerkiksi psykodynaamisista syistä. Nämä syyt voivat olla syvällä tiedottoman sielun mekanismeissa ja monesti tietoisien hallinnan ulkopuolella. Muistot saattavat olla esimerkiksi narsistisesti latautuneita identiteettikysymyksiä; toisin ei haluta muistaa. Totuuden vaatimus ei ehkä toimi, koska se uhkaa nostaa esiin ikäviä kokemuksia, tai muistamattomuuden hämärää ei muuten jakseta läpäistä. Ihminen voi kuitenkin epäillä muistamistaan ja ponnistaa kohti todempaa käsitystä menneisyytensä kokemuksista, mikä nimenomaan osoittaa tietoisuutta totuuden vaatimuksesta.⁸

Kohdattu totuus

Aistimusten (tai havaintojen) kautta aukeavaa kosketusta ja yhteyttä todellisuuteen on pidetty jopa ainoana vakavasti otettavana tiedon perustana.⁹ Mutta maailma olisi ihmiselle täysin tyhjä ja merkityksetön, jos hänellä ei olisi elämyksiä, tunteita ja tunteja. Myös ne muodostavat osan kohdatusta, aistimusten ohella. Kohdattuun kuuluvat omalla tavallaan ne mielikuvatkin, joita yksilön mielessä elää ja herää.

Ajattelemisen on keskeiseltä osin nimenomaan omien mielikuvien ja tunteiden tunnustelua ja tulkintaa. Tämä koskee sekä arkipäiväistä ajattelua että ihmistä tutkivia tieteitä. Myös filosofia on suurelta osin inhimillisen kokemuksen, siis tunteiden käsitteellistä erittelyä.¹⁰ Mitäpä muuta se oikeastaan voisi olla, havaintojen erittelyn ohella. Kyse ei ole tietenkään mistään tunteilusta, vaan kokemuksen perusluonteesta, sen perusaineksesta. Ilman tunteja maailma olisi inhimillisesti mykkä ja merkityksetön; täysin tyhjä, ei-olemassaoleva se olisi, jos vielä aistimuksetkin puuttuisivat.

Käsitteiden ja ajatusten merkitys perustuu havaintoihin, mielikuviin, elämyksiin, tunteisiin ja tuntoihin. Ajatus on havainnoissa tai tunnoissa koetun yhteyden, siis kohdatun tulkki. Laajemmin tarkastellen ajatus on aina näkemys todellisuudesta tai pikemminkin osa laajempaa näkemystä. Koetut yhteydet ilmenevät havainnoissa ja tunnoissa, mutta ajattelussa ne saavat ilmaisunsa. Vaikka ajattelussa on oma rationaalinen kurinalaisuutensa ja suhteellisen itsenäinen omaehtoisuutensa, siinä ilmenevät kuitenkin tunnot perusaineksena, mikä näkyy erityisesti ajatusten keskinäisessä yhteydessä, niiden punoutumisessa toisiinsa.

Niinpä todeksi saatetaan kokea, ei vain aistihavainnon välittömyys, vaan myös kohdatun (elämyksen, tunteen tai tunnon) välittömyys. Tämä on aivan tavanomaista niin arkipäivässä kuin tieteissäkin, eikä se merkitse sinänsä mitään arveluttavaa, vaan kuuluu ihmisen rakenteeseen. Kokemus rakentuu käytännössä nopeasti ajatukseksi, tunnistukseksi ja tulkinnaksi; tulkinnaksi nimenomaan tunnistetusta elämyksestä, vaikka tunnistelua ei huomata. Käsitys voi vaikuttaa vain ajatuksin saavutetulta, vaikka asiaa on saattanut edeltää pitkä tunnustelutyö (esim. pitkä kokemus asian parissa), mihin on tietysti liittynyt myös ajattelua, kokemusten jäsentämistä.

Ilman kokemusta (tuntoja) ihmisestä ei mitään tieteitä, ei varsinkaan ihmistä ja hänen tuotteitaan koskevia tieteitä olisi olemassa.¹¹ Kokemus laajenee mahdollisuudeksi tavoittaa tunnonomaisia yhteyksiä myös oman persoonan ulkopuolisiin ilmiöihin. Tätä kautta ymmärrämme inhimillisen kulttuurin ilmentymiä. Ajattelu luo näkemyksiä, jotka viime kädessä ovat tuntojen tulkintoja.

Miös käsillä oleva teos selvittelee ihmisen kokemusta arvokkaaksi kokemisen yhteydessä. Meillä jokaisella on näistä asioista tuntoja itsessämme ja oman kulttuurimme jäsenenä. Tieteellisessä tarkoituksessa niitä on syytä kriittisesti eritellä.

Totuuden vastaavuus

Havainnoista jää mieleemme elämään edelleen mielikuvia. Painokkaasti voi todeta, että juuri ne ovat todellisuuden vastine mielessämme ja niitä ajatellessamme koemme yleensä ajattelevamme todellisuutta. Varmuuden ja luottamuksen tunne on läsnä. Mutta mielikuvamme voivat vääristyä ajan myötä syystä tai toisesta, tai sitten todellisuus on muuttunut. Tällöin ei mielikuvamme vastaakaan todellisuutta. Silloin ajattelemme, että mielikuva ei ollut tai ei ole joiltain osin tosi.

Mielikuvat eivät ole vain kaoottisia aiheita, vaan koemme niissä rakenteita ja suhteita, niin kuin havainnoissammekin. Usein tämä on varsin tiedotonta. Mielikuvissa (kuten siis myös havainnoissa) elää myötä jotain jäsentyneisyyttä, ajatuksenomaista. Itse asiassa mielikuvat muodostavat hyvin jäsentyneitä kokonaisuuksia monessa ulottuvuudessa. Niinpä on mahdollista arvioida mielteitämme totuuden ja epätotuuden suhteen. Voimme kysyä, missä määrin ne vastaavat todellisuutta.

Varsinaiseksi tiedoksi sanotaan kuitenkin vasta ajatuksia, joiden katsotaan koskevan todellisuutta.¹² Todeksi sanotaan ajatuksia (samoin kuin mielikuvia) yleensä silloin, jos ne vastaavat todellisuutta. Tämä on totuuden vastaavuusteoria (korrespondenssiteoria). On vaikea kysymys, mitä ajattelun ja sen ulkopuolisen todellisuuden välinen vastaavuus lopulta on. Onko siinä kyse kahden eri todellisuuden yhteydestä? Laajemmin voi kysyä, mikä on ajatuksen (tai ajatuskokonaisuuden, näkemyksen) ja kohdatun (esim. sisäisesti koetun tai havainnon) välinen yhteys. En voi tässä puuttua tämän visaisen kysymyksen moniin yksityiskohtiin.¹³

Mielikuvat ovat selvästi kuvanomaisia muodosteita, jopa valokuvanomaisia. Niiden järjestynyt ja jäsentynyt olemassaolo mielessämme viittaa siihen, että jokin jäsentävä ja ajattelunomainen energia ohjaa niitä. Ajatukset itse eivät ole näin

kuvanomaisia, vaikka kuvallisesti sanoen nekin ovat kuvia maailmasta. Ajatusten kokonaisuudet eli kertomukset ovat maailman kuvailua.¹⁴

Ajattelu on erityinen, ilmeisesti peri-inhimillinen energia ja muodoste — ellei sitten ole lisäksi jotain ei-inhimillistä ajattelua, esimerkiksi kosmista tai jumalallista. Ajattelun ulkopuolisen todellisuuden rakenne ja lainalaisuudet eivät ehkä muistuta inhimillistä ajattelua, vaikka inhimillinen ajattelu omalaatuisena olemuksena ja rakenteena pystyy jäsentämään todellisuutta, joka on kohdattu aistein ja elämyksin. Ajattelun täytynee olla siis syntynyt yhteydessä todellisuuteen; se on syntynyt muun todellisuuden "sylistä". Se ei ole siihen nähden täysin vieras olemus.

Totuuteen suuntautuminen

Joskus väitetään, että esimerkiksi tieteen edistyessä askel askeleelta "lähestytään totuutta", ikään kuin totuus olisi jossain muodossa, erityisesti kai juuri ajatusmuodossa olemassa. Jos uskomme voivamme lähestyä ajatuksella "totuutta", täytyy todellisuuden muistuttaa inhimillistä ajattelua. Tätä tuskin voi olettaa, tai sitten inhimillisen ajattelun ja todellisuuden (ehkä kosmoksen) välillä on jokin sisäinen sukulaisuus. Se on ilmeisesti perusteetonta idealismia ja ehkä myös ajattelun omnipotenssia.¹⁵ Jos inhimillinen ajattelu katoaisi maailmasta, jäisikö sinne mitään ajattelun kaltaista?

Järkevältä näyttää käsitys, että ihmisen tarkoitusten (intressien) näkökulmasta tiedetään aina enemmän ja yksityiskohtaisemmin, mutta se, että lähestyttäisiin substantiaalisesti totuutta, on kohtuuttoman vahva maailmankatsomuksellinen kannanotto. Tietomme muuttuu ja monipuolistuu, mutta ei ilmeisesti lähesty mitään lopullista totuutta, todellisuuden todellista rakennetta — tai sitten olisi oletettava, että ihmismieli joskus jäljentää todellisuuden jotenkin täysin. Tällainen

mahdollisuus herättää epäilyjä. Kun tällainen lopullisen totuuden käsitys vaikuttaa vielä tieteenkin piirissä, sen täytynee olla uskonnollista ja kirkollista perua.

Totuuteen voi suuntautua, mutta sitä ei voi lähestyä mitenkään absoluuttisesti. Perusteltu tieto voi olla konkreetti päämäärä. Totuus itse ei voi olla varsinaisesti konkreetti päämäärä. Käyvät puhettavat ovat tässä suhteessa harhauttavia, koska voidaan toki sanoa, että jokin käsitys on todempi kuin toinen, vaikka toisaalta se voi olla sitä vain tarkoitusten näkökulmasta, ei minään lopullisena tai täydellisenä kuvana maailmasta.¹⁶ Käsitys ("totuus" tässä mielessä) on aina vain näkökulma todellisuuteen.

Totuuden yhteensopivuus

Edellä esitetystä totuuden vastaavuusideassa tulee esiin jotain olennaista totuudesta. Mutta tosiasiaa me koemme tietävämme totuuden monesti, vaikka vastaavuutta ei voi suoraan koetella tarkistamalla, varmentamalla, todentamalla tai mitä sanaa halutaankin käyttää. Totuudeksi koetaan ja arvioidaan se, että yksilö tuntee käsityksen sopivan yhteen hänen muiden käsitystensä, mahdollisesti aiemmin "varmentuneiden" tai ainakin vakiintuneiden, mieleen pesäntehneiden käsitysten kanssa. Uusi käsitys mahdollisesti tukee vanhoja ja päinvastoin.

Ajatuksen tasolla on kyse monesti ristiriidattomuudesta ja johdonmukaisuudesta, mutta käytännössä yleensä nimenomaan yhteensopivuuden kokemuksesta, mikä kyllä useimmiten heijastaa taustan asiallista johdonmukaisuutta ja ristiriidattomuutta. Yhteensopivuutta voidaan myös arvioida loogisluontoisin kriteerein, mikä onkin kriittisessä tutkimuksessa tärkeää.¹⁷ Yhteensopivuus vain usein ilmenee aluksi kokemuksena. Se, että suhtaudumme arvioivasti

kokemuksen luotettavuuteen, kuvastaa totuuden arvon vaikutusta.

Totuudessa on aina tämä yhteensopivuuden (koherenssin) komponentti, koska todellisuuden jäsentäminen perustuu näkemyksiin todellisuudesta. Yksittäisillä väitteillä ei voi olla yksiselitteistä totuusarvoa, vaikka logiikan mukaan niin usein ajatellaan. Väitteen mieli ja merkitys seuraa siitä ajatus- ja jäsennyskokonaisuudesta, jonka osa väite tavallaan on, ja sen totuutta pitää arvioida tätä viitekehystä vasten. Totuudessa on näin aina koherenssin kokemuksen elementti.

Totuuden käytännöllisyys

Jo väitteen yhteensopivuuden vaatimuksessa esiintyy ajatus siitä, että totuus on yhteydessä laajempaan ajatuskokonaisuuteen. Arkisessa elämässä epätotuus merkitsee usein harhaan joutumista tai toiminnan epäonnistumista. Näin on selvää, että totuudessa on myös käytännöllinen puolenosa. Voi jopa väittää, että totuus viime kädessä paljastuu sen toimivuuden kautta. Siksi on vaikeaa ja epämääräistä keskustella sellaisten väitteiden totuudesta, joilla ei ole mitään toimivaa yhteyttä. Totuuden toimivuuden korostamista on kutsuttu pragmaattiseksi totuusteoriaksi. Lopulta totuusteoriat kuvaavat vain koetun totuuden eri puolia.¹⁸

Tietämisessä on aina puoli, joka ilmenee todellisuuteen orientoitumisena; tietämällä suuntaudutaan todellisuuteen. Jos uskon tuntevani esimerkiksi tämän kaupungin, se merkitsee myös, että odotan tiedolta toimivuutta. Tieto on odotusta toimivuudesta, siinä on siis odotuskomponentti.¹⁹ Toiminta ja toimivuus ovat viime kädessä totuuden tarkistimia.

Jos tietoni ei toimi eli petyn odotuksissani ja oletuksissani, se ei ollut ainakaan niiltä osin totta. Toisaalta ihmisesä on aivan luonnollinen pyrkimys todellisuuden ja oman

elämänsä hallitsemiseen, ja tietäminen on keskeinen osa hallitsemista. Olen kutsunut sitä käytännölliseksi tarpeeksi.²⁰

Puhdas totuus

Edeltävät luonnehdinnat totuuden eri puolista kuvastavat sitä, että totuudelle asetetaan kriteerejä. Ensinnäkään mitä tahansa ajatusta ei katsota todeksi. Tästä näkökulmasta voi sanoa, että totuus on idea, eli sillä on oma käsitteellinen hahmonsaa.²¹ Kuitenkin totuus käsitetään usein myös substantiaalisesti, esimerkiksi tosina väitteinä tai väitekokonaisuuksina.

Tällainen substantiaalinen totuuden käsitys ei voine kuitenkaan olla oikein; se heijastanee vain sitä, että ihminen saattaa yliveraistaa kokemuksensa tai ajattelunsa. Mielestäni ajattelu on pelkkä väline (ja tietty energeettinen sielunilmiö) todellisuuden jäsentämiseen, eikä sillä ole mahdollisesti mitään erityistä olemuksellista tai substantiaalista yhteyttä sen ulkopuoliseen todellisuuteen. Ajattelu on ihmismielen energiaa ja ajatukset sen konstruktioita. Niitä ei ole syytä mitenkään pyhittää, vaikka ihmisellä on vahva, aivan arkinen taipumus samastua ajatteluunsa. Yksilö tavallaan elää ajatteluunsa ja sen todellisuutta jäsentävää voimaa.

Silti ajatteleva ponnistus ja pyrkimys todellisuuden jäsentämiseen (ajattelun tahto) kuuluu ihmisen olemassa-oloon. Käsittämispyrkimys saattaa ohjautua ja varmasti usein ohjautuukin totuuden paineessa. Tämä heijastaa nimenomaan totuuden arvoluonetta; siihen voidaan vain suuntautua, sitä voidaan näin tavoitella, mutta sitä ei voida lopullisesti ja kokonaan saavuttaa. Itse asiassa totuuden arvo, sen arvo arvona, korostuu tätä kautta.

Totuuden arvoluonteeseen kuuluu myös kyky tietämättömyyden sietämiseen, vaikka se syvimmissä juonteissaan

on erittäin vaativaa psyykkisesti, koska meillä on taipumus samastua ajatteluun.²² Tietämättömyys on tärkeää totuuden aktiivisuudelle. Se avaa totuudelle mahdollisuuden vaikuttaa. Tämä ei ole pelkästään yksilöpsykologinen ongelma, vaan kyse on myös periaatteellisesta suhtautumisesta ajattelun rajalliseen olemukseen ja sen mahdollisuuksiin.

Totuus on — lähinnä ajattelun — piirissä vaikuttava seikka, mutta ei substantiaalisesti sinne laskeutuva.²³ Totuus on tässä mielessä arvona “puhdas”, ja siksi sitä on toisaalta vaikea lopullisesti määritellä. Ehkä se ei enää olisikaan arvo, jos sen määrittely onnistuisi jäännöksettömästi. Totuus kuuluu ajattelun piiriin sikäli, että se on käsite. Tätä totuuden hahmoa eli ideaa täytyy yrittää ymmärtää yhä uudestaan.

Totuuden hetkittäisyys ilmenee ajoittaisissa sisällöissä, esimerkiksi välittömässä havainnossa. Sen ajallisuus tulee esiin ajatusten ja tiedon tietyssä pitempiäaikaisessa jatkuvuudessa. Sen “ikuisuus” tulee ilmi siten, että siihen pyrkiminen on jatkuvaa. Toisaalta sen suhteellisuus näkyy sen mahdollisuudesta muutokseen. Totuus elävöittää ja velvoittaa, eikä sen arvokkuus ole riippuvainen tietämisen suhteellisuudesta ja tietäjän rajoittuneisuudesta.

Vaikuttava totuus

Edeltävillä huomioilla olen yrittänyt hahmottaa totuuden ideaa. Mutta ideana totuus on myös vaikuttava voima, psyykkinen (tai ehkä “henkinen”) tekijä yksilön kokemuksessa. Vaikka totuus esiintyy yksilön mielessä ja laajemmin sielunelämässä, se on käsitteenä ja vaikutukseltaan ylyksilöllinen ja epäpersoonallinen.

Totuus toimii ja vaikuttaa yksilön sielussa kolmella tasolla: vaatimuksena, tavoitteena ja kokemuksena. Varsinkin totuuden vaatimusluonne heijastaa sitä tosiasiaa,

että totuus omaksutaan lapsuudessa ja nuoruudessa ym-
päröivästä kulttuurista esimerkiksi malleina, elämyksinä,
kehotuksina.

Totuuden seuraaminen on sosiaalisesti hyväksyttävää, ai-
nakin yleensä. Usein totuus ei ole kuitenkaan helppo arvo,
koska sosiaalinen todellisuus voi vaatia, että totuutena pi-
detään jotain erityistä näkemystä, teoriaa, lähestymistapaa,
asennetta, puhetapaa, tietoa tai uskoa. Hyvin arkisesti ja
lähes jokapäiväisesti sosiaaliset paineet estävät yksilöitä
noudattamasta tai etsimästä totuutta, jopa tieteellisissä yh-
teisöissä. Suuntautuminen totuuteen tuntuu usein vaikeal-
ta, sekä sosiaalisten pelkojen takia että narsistisista syistä.²⁴
“Totuuksista” voi tulla osa kiihkeästi puolustettavaa persoo-
nallista identiteettiä, ja “toiset totuudet” ovat uhkaavia joko
itselle tai muille.

Tämän ohella on tärkeä huomata, että meillä voi olla
myös kokemuksia totuuden saavuttamisesta. Siihen liit-
tyy usein riemun ja vapautumisen tunteita. Tosin joissain
tapauksissa totuus voi olla katkera ja vaikea niellä, jotain
mitä sielumme pyrkii defensiivisesti torjumaan. Tietämi-
sen tarve, luonnollinen selvillä olemisen paine, liittyy lä-
heisesti totuuteen.

Kun ihminen käsittää tai oivaltaa jotain, se on siis yleensä
tydyttävää. Hänestä tuntuu, siis nimenomaan tuntuu, että
hän tietää totuuden, vaikka kyse ei voine olla pelkästä tun-
teesta, vaan myös esimerkiksi ajatusten jäsentymisestä, mistä
tunne on osaksi heijastusta. Totuus löytyykin monesti jos-
sain suhteellisessa mielessä: yksilö on saanut selville tai sel-
vittänyt itselleen jotain.²⁵

Pidämme ajatuksiamme usein totuutena ajattelun het-
kellä. Tunnumme ne tosiksi, vaikka emme kiinnittäisi niihin
mitään huomiota, emmekä kokisi mitään erityistä totuuden
tunnetta. Tämä johtuu samastumisesta ajatteluun, tähän kes-
keiseen elämämme sisältöön; omat ajatukset tuntuvat mo-
nesti ikään kuin “luonnostaan tosilta”, “todellisuusainekselta”.

Mutta toisaalta kriittisyys omia ajatuksia kohtaan voi tulla myös vakiintuneeksi tottumukseksi ja asenteeksi, "toiseksi luonnoksi". Tietoinen totuus vaatii aktiivista epäilemistä.

Vaikka sielumme reagoi joskus voimakkaasti totuuden saavuttamiseen, tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että olimme näin saavuttaneet ikuisia tai edes kovin kestäviä totuuksia. Olemme ehkä vain edenneet kehityksessämme, ja tässä kehityksessä myös totuuden arvo on sekä vaikuttava että kokemuksellinen tekijä. Näin saavutettuja totuuksia ei tule aliarvioida, vaikka ne totuuden arvoluonteeseen näkökulmasta ovat ajallisia. Koettu totuus voi olla tärkeää ja kasvatettavaa, mutta pitemmän päälle arvokasta on sittenkin vain koeteltu totuus.

Itse asiassa totuudessa voidaan erottaa kolme osaa myös seuraavasti. Totuus voidaan nähdä ideana, johon liittyy käsityksiä totuuden kriteereistä (esim. totuusteoria). Toisaalta totuus on sekä yksilöpsykologinen että sosiaalinen voima; se vaikuttaa yksilön suuntautumiseen. Mutta kokemuksellisesti se merkitsee usein ajatussisältöjen saavuttamista.

Totuudesta voi siis sanoa, että se on sekä idea, energia että sisältö. Sosiaalisesti — niin kuin yksilönkin mielessä — totuus saattaa tietysti olla hyvin rajoittunut sisällöltään, mutta se voi olla myös vapaa ja dynaaminen idea.²⁶ Mieleemme voi ripustautua annettuihin totuuksiin, oli niiden lähteenä sitten sosiaalinen järjestelmä, uskonto, aate tai tiede. Totuus mihinkään sitoutumattomana arvona on helpompi käsittää ikuisiksi. Jos se ymmärretään vain inhimilliseksi arvoksi, sen olemassaolon voi kuvitella rajoittuvan ainoastaan ihmislajeihin.

Totuuden olemassaolo

Kysymystä totuuden olemassaolosta ja olemassaolon luonteesta sanotaan ontologiseksi. Selvää lienee, että totuus on jotenkin olemassa, kuten edellä on tavallaan oletettu.

Arvon olemassaolo tuskin on jotain aineellista tai edes näköhavainnollista. Vähintäänkin on olemassa sana totuus, ja ilmeisesti sitä näin vastaa jokin käsite.²⁷ Kyse on siis ideaalisella tasolla käsitteen merkityksestä, sosiaalisemmin sanan käytöstä.

Monilla sanoilla tai käsitteillä on lähinnä vain sosiaalinen merkitys. Ne kuvaavat ihmisten välisiä suhteita tai elämän käytäntöjä. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi tervehtiminen, keskustelu, alaisuus, kollega. Voisiko totuuden olemassaolo olla näin vain jotain sosiaalista? Sen merkitys olisi siis sen käyttö jossain kommunikaatiotilanteessa.

Käsitteen merkitys syntyy kohdatusta, useimmiten joistain havainnoista. Tuoli-käsitteen taustalla on havaintoja tuoleista, mutta toisaalta koko "istuva" elämänmuoto. Tuolin merkityksellä on siis käytöllinen sosiaalinen ulottuvuus ja siihen liittyviä havaintoja. Toisaalta esimerkiksi häpeä-käsitteen taustalla ovat sisäiset kokemukset, sisäisesti kohdattu, mutta sen ohella myös sosiaalinen käyttö. Käsitteet perustuvat havaintoihin (esim. sanojen käytön havaintoihin) mutta laajemmin kohdattuun yleensä.

Mikä on totuuden kohdattu? Lapsi kuulee sanan ja oppii jotain sen käytöstä sosiaalisissa yhteyksissä, totuudesta puhuvan elämän muodoista. Tämä on osa kohdattua, johon käsitteen merkitys perustuu. Mutta voiko tämä olla yksinomaan totuus-käsitteen merkitys. Opimmeko totuuden velvoitteen ja vaatimuksen vain sosiaalisesti, vai sisältyvätkö ne saavutettuun ideaan alkuperäisesti? Voiko totuuden kohdatta ideaalisti, muutoinkin kuin vain käsitteenä? Onko totuudella oma kohdattunsa?

Sosiaalisten virikkeiden kautta opimme käsitteen ja sen käytön, mutta toisaalta myös heräämme tälle idealle. Ainkin se näyttää voivan kehittyä varsin itsenäiseksi ideaksi, vaapaaksi niistä yhteyksistä, missä se on sisäistetty. Totuuden voi arvella alun perin kehittyneen käytännöllisistä vaatimuksista, koska epätotuus johtaa usein hankaluuksiin. Ehkä epätotuus

on jopa alkuperäisempi huomio kuin totuus, vaikka se edellyttäne heräämässä olevaa totuuden käsitettä.²⁸

Totuuden idea näyttää olevan mahdollinen vain ihmiselle; sikäli se on peri-inhimillistä. Vahva maailmankatsomuksellinen kannanotto olisi se, että väittäisi totuuden idean olevan olemassa ihmisestä riippumatta. Ainakin totuus näyttää olevan olemassa ihmisen kautta, ja ihminen näyttää voivan selkeyttää totuuden hahmoa; se on siis idea.

Kauneus

Totuudella on oma käytännöllisyytensä, kuten edellä todettiin. Myös kauneus on konkreettista, varsinkin kun arvioidaan esimerkiksi esineen kauneutta. Kauneus, kuten totuuskin, on siis arviointiperusta. Mutta kauneus ei kuitenkaan tunnu niin selvältä ja konkreettilta kriteeriltä kuin totuus. Jopa aivan yksinkertaisissa yhteyksissä se voi aiheuttaa keskustelua ja väittelyä. Kauneuden käsitettä, niin kuin totuuden käsitettä, on yritetty analysoida palauttamalla se muihin ilmiöihin, esimerkiksi sielunilmiöihin, mutta analyysit tuskin koskaan ovat olleet täysin tyydyttäviä.

Kauneus tuntuu sijoittuvan lähinnä, vaikkei yksinomaan, ihmisen tunto-olemuksen (aistimusten, elämysten ja tunteiden) alueelle. Tälle kokemusalueelle on olennaista se, että se asettaa asioita ja aiheita yhteyteen keskenään. Aistimuksissa ja tunnoissa ilmenee ilmiöiden yhteys. Yksi keino asioiden yhteyden toteamiseksi on ajattelu, mutta on todennäköisesti olemassa myös muu yhteyden taso, joka ei ole vielä ajatus tai joka ei ehkä selväksi ajatukseksi voi noustakaan. Esteettinen toteutuu osaksi omaehtoisesti. Esteettinen elämys on jokin suhteiden (esim. värien, sävelten, rytmien, muotojen, rakenteiden, sisältöjen) kokonaisuus, joka puhuttelee kokijaa. Se on ladattu merkityksillä.

Esteettisyyttä ja kauneutta ei aina yhdistetä toisiinsa. Jos kauneus käsitetään hyvin kapeasti esimerkiksi siroksi, viehättäväksi, tasapainoiseksi, se ei välttämättä sulaudu yhteen esteettisen kanssa. Mielestäni kaunis voidaan käsittää kaikessa siinä laajuudessa, missä olemme taipuvaisia käyttämään myös käsitettä esteettinen. Kauneus saattaa näin koostua toisaalta “rumista”, “inhottavista” aineksista. Tätä voi vaatia lisäksi totuuden esiin tuleminen.

Kauneus on arvo, jota joko tavoitellaan tai ei, vaikka mitään ehdotonta ja aina pätevää kriteeriä sille ei voi selkeästi antaa. Jos sellaisen kuvittelee omaavansa, on luultavasti vain oman ylimielisyytensä uhri. Tämä ei kuitenkaan voi merkitä sitä, että kauneus olisi täysin suhteellista; se tuntuu inhimillisesti todella merkitykselliseltä arvolta. Kauneuden hahmo tai idea ei vain ole lopullisesti määriteltävissä.

Kun totuudessa saattaa kokea jotain ehdotonta, niin aivan vastaavaa ei voi sanoa yhtä helposti kauneudesta; se tuntuu olevan enemmän kiinni yksilön monista sielullis-henkisistä valmiuksista ja asenteista. Kauneuskäsitys kuvastaa yksilön kokemusta ja kasvatusta vapaammin ja luontevammin kuin muut arvot. Ehkä tämä on osaksi heijastusta tunteiden moni-ilmeisyydestä; siinä on kyse mausta, tyylistä ja esteettisestä perinteestä. Silti kauneuden vaatimuksen ydintä ja sen ehdottomuutta ei ole syytä väheksyä.

Pyyteetön elämys

Esteettisyyteen on sanottu kuuluvan pyyteettömyyden suhteessa esteettisesti tarkasteltavaan kohteeseen. Pyyteettömyyden käsite ei ole tavallisessa eikä filosofisessakaan kielessä kovin selvärajainen. Olen antanut pyyteelle, tarkemmin pyyteen narsismille oman erityisen sisältönsä. Se tarkoittaa muun muassa omien tuntemusten pyhittämistä, itsensä korottamista, hyväksytyksi tulemisen yllykettä, suuruuden

kuvitelmiä.²⁹ Pyyteellisyys tarkoittaa yleisessä kielenkäytössä kuitenkin kaikkea etua tavoittelevaa suhtautumista todellisuuteen. Näin se voi tarkoittaa myös kahta muuta narsistista yllykettä, joita olen kutsunut ahneudeksi ja vallaksi. Esteettinen asenne ja elämys edellyttävät pyyteellisyyden vaikeneamista tai vaientamista.

Kauneus on lähinnä aistimusten ja tunteiden alueella vaikuttava arvo. Esteettinen suhde vaatii jotain liikettä, täytymystä ja yhteyttä näillä alueilla, ts. erityisen elämyksen syntyä. Vaikka pyyteen narsismi rajataan lähinnä tunteen alueelle, kuten olen tehnyt, pyyteettömyys sopii silloinkin erinomaisesti kuvaamaan esteettistä kokemusta.

Esteettisten elämysten syntyyn vaaditaan siis jotain pidättyvyyttä, eli arvotietoisuutta suhteessa koettuun. Tämä voi merkitä esimerkiksi, ettei pyhitä omia tuntemuksiaan, ei aseta niitä erityiseksi mitaksi eikä pyri korottamaan omaa persoonallisuuttaan, eli tarkastelee ja kokee pyyteettömästi. Näin kokemus latautuu, ja kohtaavalle ymmärrykselle ja kauneudelle syntyy toimintamahdollisuus. Kun narsistiset yllykkeet hellittävät otettaan, sekä kauneus että muutkin varsinaiset arvot vaikuttavat persoonallisuuteen puhtaammin.

Pyyteettömyys ei voi olla kuitenkaan absoluuttinen vaatimus, koska ihmisen on ilmeisen vaikea olla ehdottoman pyyteetön. Pyyteettömyys pyrkimyksenä ja osittain saavutettuna saattaa nostaa kokemuksen tasoa kauneuden arvon suunnassa. Tosin joissain tapauksissa voisi ajatella juuri pyyteellisyyden laukaisevan kauneuden kokemuksen, ajatellaan esimerkiksi seksuaalista vetovoimaa. Kauneus näyttää tällöin olevan viettiperustaista. Mutta tämä voi olla hätköity yksinkertaistus.

Ehkä juuri pidättyvyyden moraalinen vaatimus myös sukupuolitarpeen alueella terävöittää kauneuden kokemusta, ja jonkinasteinen pidättyvyys on tavanomaista ja jokapäiväistä, muutoin yhteiskunta joutuisi kaaokseen. Pidättyvyys ajaa ilmeisesti omalta osaltaan monenlaiseen aktiivisuuteen;

ehkä juuri “korvikeaktiivisuuteen” (esim. sublimointiin), kuten usein väitetään. Tätä ei tosin tule liioitella, koska seksuaalisuus viettilähteenä tuskin on niin ensisijainen kuin on monesti ajateltu.³⁰ Mutta pidättyvyys, tavallaan siis vietin estetisoiminen, voi johtaa muun muassa taiteellisiin tuotteisiin: runouteen, musiikkiin, kirjallisuuteen.

Laajennettu esteettisyys

Esteettisen tarkastelun ja elämyksen käsite on liitetty monesti erityisiin objekteihin, taide-esineisiin. Myös luonnonesineitä (esim. maisema) nostetaan esteettisen tarkastelun kohteeksi. Esteettisen aluetta voidaan laajentaa käsittämään lisäksi niitä moniselkoisia tunneilmiöitä ja -energioita, jotka vaikuttavat esimerkiksi ihmissuhteissa. Elämä on muun muassa dramaattisia tapahtumia ja sen ymmärtämiseen tarvitaan dramaattisuuden tajua.

Ihmisen ymmärtäminen on luonteeltaan ainutkertaista ja niin muodoin esteettistä, hetkien taidetta; se vaatii arvolutautunutta asennetta. Tämä ei tarkoita, että siihen ei tarvittaisi myös ajattelua yleensä ja spesifimmin esimerkiksi teoreettista ajattelua, mutta ihmisen kohtaamisessa on aina sekä moniselkoisuutta että ainutlaatuisuutta. Se merkitsee, ettei ymmärtäminen toteudu vain yksinkertaisin ja pelkistetyin ajatuksin, vaan vaatii yleisempää kokonaisvaltaista kokemusta ja yhteyttä. Ei vain yksilöiden vaan myös yhteisöjen olemuksessa on sellaista yksilöllisyyttä ja ainutlaatuisuutta, etteivät ne ole hallittavissa vain teoreettisesti, vaan edellyttävät kohtaavaa yhteyttä.

Kaikki ihmisten kohtaaminen, arvotietoinen kohtaaminen, on siis luonteeltaan myös jotenkin esteettistä. Erityisesti tämä on syytä huomata muun muassa kasvatuksessa. Siinä on kyse ihmisen kokonaisvaltaisesta ymmärtämisestä. Tämä ei koske vain ihmiskäsitystä, vaan myös yksilöiden

ja ihmissuhteiden ainutlaatuisten kuvioiden ymmärtämistä. Esteettinen on pyrkimystä kohottaa kokemustaan olemalla tietoinen kohtaamisen arvosta. Kauneutta voi näin pitää ihmissuhdearvona. Ihmisten välillä voi toteutua jotain elämyksellisesti korkeatasoista ja kaunista.

Kuten muissa varsinaisissa arvoissa voi myös kauneudessa erottaa eri momentteja. Ensisijaisesti kauneus näyttää liikkuvan aistimusten ja elämysten alueella. Sen alaa voidaan laajentaa sosiaalisten elämysten alueelle, elämän dramaattisuuteen ja ihmissuhteiden hienovirittisyyteen. Mutta meidän lienee oletettava myös yleinen kauneuden idea, joka taustalla vaikuttaa kaikkeen arviointiin, myös edellä mainittuun kahteen momenttiin.

Hyvä

Ehkä vaikeimmin hahmotettava arvo on hyvä. Pelkistetysti tosin tuntuu ilmeiseltä, että hyvää on se, kun ei aiheuta kipua tai pyrkii hankkimaan miellyttäviä kokemuksia toisille ihmisille ja ponnistelee sen eteen. Erityisen hyvää on ilmeisesti juuri se, että on valmis itse kärsimään tästä syystä muiden puolesta. Ainakin jos joku on hädässä, on hyvä auttaa häntä. Mutta jo pelkkä toisten tarpeiden huomioon ottaminen ja niiden mahdollinen tyydyttäminen katsotaan usein hyväksi teoksi.

Jo edeltävän kappaleen perusteella voi ajatella, että hyvä voidaan jakaa kolmeen tai neljään ryhmään. Ensimmäinen ja ilmeinen on hyvät kokemukset. Tällä on myös vastakohtansa: pahat tai huonot kokemukset. Toiseksi on olemassa hyviä tekoja ja vastaavasti huonoja tekoja. Tämä liittyy myös kysymykseen yksilön ja hänen tekojensa mahdollisesta hyvydestä. Näin lähestymme kolmatta hyvän lajia, nimittäin ihmisen tai elämän hyviä päämääriä. Onko inhimillisesti hyvää tai arvokasta olemassa alkuperäisesti ja riippumattomasti muusta,

esimerkiksi kokemushyvää? Näin meillä on itse asiassa kolme hyvän käsitettä: kokemushyvä (substantiaalinen hyvä), moraalinen hyvä (esim. ihmisen ja teon hyvyys) ja alkupe-
räinen hyvä (hyvän idea).

Neljäs hyvän laji voisi olla välinehyvä. Se tarkoittaa sitä, että jokin asia, esine, teko on hyvä jonkin toisen asian saa-
vuttamiseksi: Veitsi on hyvä leikkaamiseen, jos se on terävä. Kohteliaisuus on sosiaalisesti hyvä väline, vaikka se voi olla
itsessään hyvää. Hyvä tie on hyvä keino päämäärään pää-
semiseksi. Terveys on hyvä elämän kannalta. Välinehyvä on
jonkin, mahdollisesti varsinaisemman hyvän palveluksessa.

Hyvin monilla asioilla on myös välineellistä arvoa, eli nii-
tä voidaan tarkastella hyvänä välineenä tai keinona johonkin
toiseen. Yhteiskunta on suurelta osin välineiden tuotantoa.
Keskeistä on se, mitä pidetään varsinaisena hyvänä. Siksi
lähes sivuutan välineelliset näkökulmat ja keskityn edellä
mainittuun kolmeen hyvän luokkaan. Monia asioita tosin
arvostetaan sekä itsessään että keinona johonkin. Arvostuk-
sia käsitellen tarkemmin tuonnempana omassa luvussaan.

Kokemushyvä

Kokemushyvän alue on lähes rajaton. Ihmisellä on esi-
merkiksi joukko fysiologisia tarvetiloja, joiden tyydyttämi-
nen suo yleensä miellyttäviä kokemuksia. Tuskasta, kivusta
ja muusta vaivasta eroon pääseminen on myös miellyttävää.
Näin ajatellen kokemushyvä on varsin lähellä sitä, mitä sano-
taan tarpeeksi. Kun tarpeiden joukko laajennetaan fysiologi-
selta perustalta laajemmaksi, osoittautuu, että niitä on lähes
rajattomasti. Usein puhutaan mm. sosiaalisista ja henkisis-
tä tarpeista, sekä paljosta muusta tarpeellisesta. Tarve-sanaa
käytetään erittäin runsaasti; mielikuvitustamme aktivoiden
voimme löytää varmaankin tuhansia tarpeita.³¹

Ihmisen monipuolisten ja lähes rajattomien tarpeiden tyydytystä voidaan pitää kokemuksellisesti hyvänä. Osa näistä tarpeista on elämälle välttämättömiä, ja osa on taas tältä kannalta vähemmän, jos lainkaan tarpeellisia. Tästä nousee esiin ongelma siitä, mikä on todella hyvää kokemuksen kannalta. Voimme olla esimerkiksi sitä mieltä, että todella inhimillisesti hyvää on läheisyys, rakkaus, ystävyys, itsensä toteuttaminen. Tällöin lähestymme jo kysymystä siitä, mikä on inhimillisesti hyvää todella alkuperäisesti, eli koltamatta hyvän lajia.

Lienee selvää, että ihminen tavoittelee kokemuksellista hyvää, jokainen jossain määrin. Tosin yksilön käyttäytyminen voi tässäkin suhteessa näyttää ristiriitaiselta, esimerkiksi uhrautumisvalmiudessa tai vaikeissa psyykkisissä häiriöissä. Ihminen aivan ilmeisesti hakee tyydytystä elämältä, kunhan vain muistetaan, että ihmisen tyydytys voi olla hyvin monitasoista, sekä "matala-" että "korkeatasoista". Tyydytys läpäisee syvästi ihmisen olemuksen. Joitakin tyydytyksen lajeja arvostetaan erityisen hyvinä tai jopa moraalisesti oikeina (vrt. esim. uskonnollinen hartaus).

Vaikka kokemushyvä lienee todella hyvää ihmiselle, sen vaikeaselkoisuutta osoittaa se, että me silti saatamme ryhtyä arvioimaan toisaalta kokemuksen laatua, mutta myös niitä keinoja, joita käytetään kokemusten saavuttamiseksi. Tällöin kuvaan tulee mukaan moraalinen arviointi, eli moraalisesti oikean näkökulma sekä lopullisen inhimillisen hyvän näkökulma.

Kokemuksen hyvyden arviointi kuvastaa sitä, että ihminen voi kysyä kokemustensa perusteella onko tämä todella hyvää. Onko tämä todella sitä, mitä ihmisenä haluan tai mitä ihmisen tulee haluta? Hyvä arvona vaikuttaa siis arviointiin. Tällöin arviointi saattaa irrota omien tarpeiden ja kokemuksen näkökulmasta ja nousta uuteen ulottuvuuteen. Kysymys voi tällöin kuulua: mikä on ihmiselle sopivaa tai arvokasta?

Hyvänä pidetään yksinkertaisesti myös sitä, että pyrkii edistämään sellaista, mitä yleensä arvostetaan. Erityisesti tässä tulee esiin hyvän suhteellisuus, koska ihmisten arvostukset vaihtelevat, muuttuvat ja kehittyvät. Ilmeisesti on mahdotonta löytää täysin ehdotonta oikeiden, tai hyvien arvostusten luetteloa.

Moraalinen hyvä

Kuten edellä on käynyt ilmi, ihminen voi suhtautua arvioivasti omiin kokemuksiinsa. Hän voi kysyä, ovatko ne jostain todella hyvää. Mutta ennen kaikkea ihminen voi arvioida sitä, miten tavoittelee hyviä kokemuksia tai muita arvostettavia asioita. Tällöin arviointi tuntuu muuttuvan sellaiseksi, mitä nimitämme moraaliseksi arvioinniksi.

Vaikka kaikki kokemushyvä ei ehkä kuulu lainkaan moraalin alueelle, kaikkeen kokemukseen voidaan toisaalta toki kohdistaa moraalista arviointia. Mutta silloin kun toimintamme kohdistuu toisiin ihmisiin (luonnollisesti myös eläimiin ja luontoon yleensä), on kysymys toisen kokemushyvästä. Jos tuotamme jonkinlaista mielihyvää toiselle, esimerkiksi emme sorra ja kiusaa häntä, autamme häntä hänen tuskassaan tai vaikeuksissaan, tuemme häntä saavuttamaan hänen arvostamiaan tai yleisesti arvostettuja asioita, ilmeisesti silloin toimimme hyvin, ja nimenomaan moraalisesti hyvin.

Moraalin ja toisen ihmisen kokemushyvän välillä on ilmeinen yhteys. Me tosin saatamme ryhtyä arvioimaan myös sitä, onko jokin kokemushyvä todella hyvää toiselle ihmiselle, emmekä tällöin välttämättä kysy sitä toiselta itseltään (esim. lapset, kehitysvammaiset, psyykkisesti häiriintyneet). Tällöin me arvioimme kokemushyvän arvoa. Hyvä on siis vaikeaselkoista. Arvioinnin kohteena oleminen itse asiassa nimenomaan osoittaa, että hyvä on todellinen arvo, jonka mukaan arviointia tehdään.

Moraalin voi ytimessään ajatella olevan riippumaton kokemushyvästä. Moraali olisi tällöin oma universuminsa, joka ei olisi suorassa yhteydessä kokemushyvään tai olisi osittain riippumaton siitä. Tällöin olisi olemassa kaksi suhteellisen itsenäistä aluetta: inhimillisesti hyvä ja moraalisesti oikea. Näin hyvän ja oikean käsitteet eriytyisivät toisistaan.

Moraali sinänsä on ilmiönä osa inhimillistä todellisuutta. Ihmiset toimivat moraalisesti, noudattavat jotain moraalia, arvioivat sekä omia että toisten toimia moraalisesti ja laativat eettisiä ohjeita. Usein myös ajatellaan, että moraali on oma universuminsa, "pitämisen" alue erillään "olemisen" alueesta. Se mistä tällainen moraalinen ulottuvuus tulee ihmisen käyttäytymiseen ja kokemukseen, on moniulotteinen kysymys. Palaan inhimillisen hyvän erityisiin osa-alueisiin, moraaliiin ja etiikkaan, seikkaperäisemmin luvussa Tekojen etiikka.

Itsessään hyvä

Edellä koskettelimme jo itsenäisen moraalisen oikean aluetta, joka on ainakin osittain erillään kokemushyvästä. Samalla lähestyimme jotain sellaista inhimillisen hyvän aluetta, jota voi kutsua itsessään hyväksi. Ehkä moraalisesti oikea on osa itsessään hyvää. Toisaalta voidaan asettaa kyseenalaiseksi myös se, onko mitään itsessään hyvää olemassa. Sen olemassaolo tuntuu ilmeiseltä, koska me arvioimme asioita hyvän näkökulmasta, eikä se aina lankea yhteen kokemushyvän kanssa, vaan kokemushyvä joutuu usein arvioinnin kohteeksi yleisemmän hyvän näkökulmasta. Kyse on siis siitä, mikä on lopulta hyvää ihmiselle (ja laajemmin elämälle ja luonnolle yleensä).

Useat ajattelijat ovat päätyneet siihen, että hyvää — ehkä välinehyvää lukuun ottamatta — on mahdotonta lopullisesti määritellä. Tämä koskee kokemushyvää ja moraalisesti oikeaa, mutta erityisesti tämä koskee alkuperäistä hyvää,

päämäärähyvää. Olennaista on juuri se, ettei hyvästä ole täydellistä yksimielisyyttä. Sitä ei voi hahmottaa lopullisesti; tämä on arvoille tyypillistä. Silti hyvä vaikuttaa ja on todellinen. Olennainen osa ihmisen elämää on päämäärähyvänkin näkökulmasta ulottuvuus, johon sisältyy mahdollisuus arvioida jokin seikka hyväksi tai huonoksi.

Vaikkei hyvää voi määritellä ja vaikka ihmiset ovat eri mieltä sen eri puolista, tämä ei merkitse, että se olisi täysin suhteellista ja satunnaista (relatiivista). Ihmiselle näyttää kuuluvan hyvään suuntautuminen, elämän ja todellisuuden arviointi hyvän näkökulmasta. Tavallista on esimerkiksi sanoa, että tietty välitön hyvä ei ole hyvää kaukonäköisesti, mikä osoittaa, että jotain hyvää arvioinnissa kuitenkin tavoitellaan.

Alkuperäisin — ja arvoituksellisin — inhimillinen hyvä liittyy elämän tarkoitukseen, arvoon ja merkitykseen, siis kysymyksiin, jotka ovat inhimillisesti perimmäisiä. Palaan tähän seikkaan luvussa Tarkoitukset ja päämäärät. Toisaalta inhimillinen hyvä on yhteydessä siihen arvokkaan luokkaan, jota kutsun nimellä inhimillisesti arvokkaaksi koettu.

Hyvän vaikea todellisuus

Jos autan jotakuta pois jostain epämiellyttävästä tai kohti jotain, jota hän itse tavoittelee, autan häntä ilmeisesti hänen oman arvostuksensa suunnassa. Tosin se voi herättää myös vastaväitteitä. Aivan ilmeisesti joudun esimerkiksi pohtimaan sitä, onko toisen tavoittelema sen arvoista, että sitä on syytä tukea.

Usein autamme ihmisiä kohti asioita tai tiloja, joita he itse eivät välttämättä ymmärrä pitää arvokkaina (vrt. lapset, kehitysvammaiset, rikolliset). Aikuisen pitkäjännitteisyyttä esimerkiksi lapsiin tai eläimiin verraten kuvastaa juuri se,

että hän voi olla valmis suuriin uhrauksiin, vaikkapa paremman tulevaisuuden toivossa.

Joskus siis ymmärrämme tai ainakin uskomme ymmärtävämme asiat paremmin kuin toiminnan kohteet itse. Näin tapahtuu muun muassa kasvatuksessa ja terveydenhoidossa. Tällainen toiminta pohjautuu usein aitoon vastuun tunteeseen, mutta se voi joskus olla esimerkiksi väärää uskoa ja vallanhalua. Se voi loukata myös itsemääräämisen ihannetta. Se mitä toiminnan perusteena milloinkin on, riippuu tilanteesta, ja arvio on tehtävä tilannekohtaisesti, mikä osoittaa hyvän arviointia ja tämän arvon todellisuutta.

Hyvään pyrkiminen on siis todellista. Itse asiassa se on yksi kulttuurin kantavia voimia, vaikka käsitykset siitä vaihtelevat yhteiskunnasta, yhteisöstä ja yksilöstä toiseen. Josain mielessä kaikki tähtää hyvään, kaikkea motivoidaan ja perustellaan sillä, että se on hyvää — jostain näkökulmasta. Raainkin rikollinen tai hallitsija saattaa etsiä hyviä perusteita toiminnalleen tai ainakin haluaa nähdä itsessään jotain hyvää. Jopa sotaa motivoidaan yleensä jollain inhimillisellä hyvällä tai muulla arvokkaalla. Vanha filosofinen näkemys, että ihmisen olemukseen kuuluu hyvään pyrkiminen, on ehkä arvaamattoman osuva ja syvälinen näkemys.

Ihminen tuntee siis painetta ja kaipausta hyvään, vähintään johonkin henkilökohtaiseen hyvään. Se voi tosin perustua rajoittuneeseen kokemukseen ja näkemykseen hyvästä. Itse asiassa hyvälle voi nähdä kaksi sellaista ääripäätä, jotka saattavat johtaa vääristymiseen. Yksilöllä voi olla täysin omiin fantasioihin perustuva kuva siitä, mikä yleensä on hyvää, mitä on muiden tai oma hyvä tai millaista on muiden tai oma hyvä. Mutta hän voi toisaalta alistua hyvän käsityksessään täysin myös yhteisölle, koska tavoittelee sen hyväksyntää. Hänen toiveenaan voi olla, että yhteisö määritteli hänet hyväksi — ainakin hänen kuvitelmissaan. Hyväksyä

teonsanan (tai samoin hyvällä-teonsanan) yhteys hyvä-laatusanaan ei ole mikään sattuma.

Edeltävässä kappaleessa tulee esiin se ainainen ristiriita, minkä yksilö yleensä joutuu kohtaamaan. Hänen on otettava huomioon sosiaalinen todellisuus; erillisyyttä siitä voi olla piinallista, raskasta tai toisaalta myös harhautumisen merkki. Itsenäisesti hahmotettu hyvä saattaa ajaa yksilön omapepäiseen ja poikkeavaan näkemykseen, jolloin hän voi joutua ristiriitaan sen käsityksen kanssa, joka yhteisöllä on hyvästä. Yhteisö voi olla hyvin suvaitsematon hyvän näkemyksensä, mutta kaikkea ei voitane toisaalta myöskään hyväksyä.

Hyvä on vaikea kysymys usein arjessakin, vaikka siltä ei aina tunnu. Monissa tilanteissa me emme ehkä lopulta varmasti tiedä, mikä on hyvää, mutta vain, jos pysähdymme sitä ajattelemaan. Emme siis jatkuvasti havahdu hyvän ongelmallisuuden huomaamiseen, mutta saatamme joutua tilanteisiin, joissa ristiriita on ilmeinen. Arkinen elämä on nimenomaan rutiineja ja tottumuksia, myös ajatus- ja asennetottumuksia, joten kysymys hyvästä ei nouse tietoisesti esiin. Tämä ei sinänsä merkitse, että hyvä tai hyvää ei toteudu, päinvastoin, rutiinit voivat olla merkki arvojen läsnäolosta ja kulttuurin jatkuvuudesta sekä sen kyvystä ylläpitää hyvää. Yhteiskunnan aineelliset ja henkiset instituutiot palvelevat yleensä jostain ajateltua inhimillistä hyvää.

Hyvän ristiriitoja

Tavanomainen hyvän ristiriitatilanne on se, että ihmisen omat tarpeet ja toisten ihmisten tarpeet ovat ristiriidassa. Jos ajattelen vain omaa hyvää, olen egoisti, mutta jos ajattelen myös muiden hyvää, olen ainakin siltä osin altruisti, perinteisin moraalifilosofisin käsittein. Tuskin kukaan voi tai jaksaa elää kuitenkaan täysin niin, että ottaa huomioon vain

toisten tarpeet. Ehkä tämä ei olisi loputtomiin vietas-
takaan, eikä aidosti hyvää.

Tarpeiden tyydyttämisen järjestyksessä on siis ristiriitaa. Ihmiset haluavat erilaisia asioita, esineitä, asemia, virkoja, omaisuutta, mistä usein seuraa, että toiset eivät niitä ehkä tällöin saa, ja näin aiheutetaan heille tuskaa ja pettymystä. Kyynisesti voi tosin silloin kysyä, ovatko toistenkaan motiivit tässä tavoittelussa sen paremmat. Tosin se, että minä tavoittelen ja saavutan jotain, ei välttämättä vähennä toisten mahdollisuuksia, vaan voi myös lisätä niitä. Tähän perustuu esimerkiksi yleinen taloudellinen vaurastuminen; ristiriidoista huolimatta edut ovat laajasti ja väljästi katsoen yhteiset.

Tyypillistä on myös se, että me teemme monia asioita, joita pidetään hyvänä, ehkä vain siksi, koska niiden kautta saamme itsellemme jotain, esimerkiksi työtä, palkkaa, sosiaalisen aseman tai kuviteltua arvostusta (vrt. esim. politiikka). Tämä ei tietenkään johda välttämättä huonoon lopputulokseen. Instituutio, jonka palvelukseen antaudumme, edistää mahdollisesti jotain hyvää. Näin yhteiskunta elää ja hyvä edistyy.

Toisten hyvän ja omien tarpeiden, siis oman hyvän, välillä on ristiriitaa, ja ihminen ratkaisee sen aina jotenkin toiminnassaan, koska tekeminen ei voi pysähtyä. Elämä on sarja tietoisia ja tiedottomia päätöksiä. Tavanomaista on, että puolustamme omia tarpeitamme, silloin jos esimerkiksi ympäristö kohdistaa vaatimuksia tai kritiikkiä meihin. Arvostelun saatamme kokea ”vääräksi” ja ”oikeutettuja” etujamme tai oikeuksiamme loukkaavaksi.

Ihmisen toimiin sekoittuu lähes aina myös hänen henkilökohtaisia tarpeitaan. Tämä ei sinänsä ehkä lainkaan merkitse hyvän vähyyttä suhteessa ulkopuoliseen. Siksi on realistista — vaikka joskus kyynistä — yhdistää ihmisen omat narsistiset yllykkeet ja sosiaalisten laitosten hyvät pää-

määrät. Näinhän tapahtuu monissa yhteiskunnan työtehtävissä. Esimerkiksi yksilön kunnianhimo valjastuu usein instituution hyvien päämäärien käyttöön. Toisaalta on aina muistettava, että ”huonot motiivit” monesti jossain määrin myös vääristävät tai heikentävät yksilön saavutuksia tai yhteisön tilaa.

Karkeasti ajatellen ei mitään todellista hyvää ehkä ole olemassa. Se on vain abstrahoitu käsite, jonka alkuperä lie-nee hyvin käytännöllinen. ”Hyviä motiiveja” tarvitaan vain sosiaalisen tasapainon, kulttuurin jatkuvuuden ja yhteisen edun vuoksi. Hyvä olisi näin vain sosiaalisia paineita ja vallitsevien käsitysten sisäistämistä. Olipa miten tahansa, hyvä on kuitenkin yleinen tietoinen perustelu tai tiedoton omaksuttu vaikuttaja sekä yksilön mielessä että yhteisöjen dynamiikassa.

Hyvän arvo, niin kuin muutkin arvot, kietoutuu ihmisen elämään niin monitahoisesti, että siitä voi tehdä loputtomasti huomautuksia. Niinpä palaan siihen tuonnempana yhä uudestaan. Tämä osoittaa hyvän, ja myös muiden arvojen, keskeisyyttä inhimillisessä elämässä. Inhimilliseen hyvään ajatellaan usein kuuluvan suuren osan niistä muista arvokkaista asioista, joista seuraavissa luvuissa tulee puhe. Se sisältää käsitteenä monesti myös ihanteet, osan kehittyneistä arvostuksista ja inhimillisesti arvokkaista kokemuksista. Näin hyvä on erittäin laaja ja läpäisevä käsitehahmo.

Lisäksi on syytä huomata, että varsinaisia arvoja käytetään osittain synonyymisesti, ainakin runollisissa ilmauksissa, mutta myös yleisemmin. Kaunis voi olla hyvää ja totta, mutta erityisesti hyvä käsittää usein sekä totuuden että kauneuden. Näin arvot ilmaisevat ilmeisesti jonkin tärkeän inhimillisen ytimen.

Arvojen asema ja olemassaolo

Yksilö ei voi omaksua arvoihin suuntautumista ilman sel- laista kulttuurista ympäristöä, jossa tällaisia pyrkimyksiä elää. Ihminen on auttamattomasti sosiaalinen olento kaikessa ke- hityksessään. Hänen sisäisen elämänsä potentiaalit jäisivät lähes täysin kehittymättä ilman ympäristön virikkeitä, eri- tyisesti ilman inhimillisiä virikkeitä.³² Ympäristö tarjoaa kui- tenkin kykyjen ja kokemisen kannalta yleensä kohtuullisen määrän virikkeitä, joten kehitys saavuttaa tavanomaiset asiat.

Kulttuurissa — puheessa, tavoissa, käyttäytymisessä, ajattelussa, toiminnassa — lapsi ja nuori kohtaavat arvot olemassa olevina, ja jotain niitä vastaavaa herää hänen si- säisessä kokemuksessaan. Aluksi arvotietoisuus tulee esiin epäitsenäisinä ja mallien mukaisina tapoina, mutta kehit- tyessään mahdollisesti itsenäisenä ja riippumattomana arviointiperustana.

Arvot elävät siis kulttuuri-ilmiöinä. Se onko niillä muu sy- vempi olemus, on ontologinen, todellisuuden olemusta kos- keva kysymys, johon on vaikea vastata. Ainakin ne ovat osa kulttuurin keskeistä olemusta. Niillä täytynee silti olla myös jokin ei-sosiaalinen olemassaolo, muutoin ne eivät ehkä oli- si lainkaan olemassa.

Arvoja voi verrata kieleen. Kieli on sinänsä sosiaalinen il- miö ja se opitaan sosiaalisesta todellisuudesta. Mutta yksilö ei opi yleistä kieltä vaan jonkin erityisen kielen, esimerkik- si suomen. Kielen oppimisen mahdollisuus perustuu ihmis- lajin kyvykkyyteen, mutta kielissä on toki paljon yhteistä rakenteellisuutta.³³ Samoin arvojen kokeminen, niiden vel- voittavuuden kokemisen mahdollisuus, on jotain lähinnä ihmislaajille tyypillistä. Samat arvot — siis varsinaiset arvot — näyttävät tulevan esiin eri kulttuureissa, vaikka ne kytkeyty- vätkin eri yhteyksiin ja saavat poikkeavia sisältöjä.

Itsenäisiksi sisäistetyissä arvoissa on jotain sellaista ehdottomuutta, vaatimusta ja kaipausta, että niiden on nähty kuuluvan nimenomaan ihmisen ydinolemukseen. Varsinkin idealistisessa filosofiassa sekä kulttuuria että arvoja on pidetty jonkin “korkeamman” todellisuuden, esimerkiksi hengen ilmentyminä. Arvot olisivat näin yksilön varsinainen ihmisyys ja arvokkuuden perusta. Näin voi myös ajatella, että yksilöiden arvojen voima ja laatu on kulttuurin ja yhteisön tason ilmaus. Painokkaasti voi sanoa, että arvojen tehtävänä on prosessoida yksilön kokemusta. Näin ne lisäksi ovat tavallaan osa prosessuaalista tietoa.³⁴ Siksi ne ovat tärkeitä kulttuurivirikkeitä.

Yksilöiden taso on toisaalta riippuvainen yhteisön tasosta; yksilö ei voi olla juuri “parempi” kuin yhteisönsä, tai se on ainakin vaikeaa. Yksilö voi yrittää pitää esimerkiksi totuuden arvoa yllä, vaikka toisaalta psyko- ja sosiaalidynaamiset paineet toimivat sitä vastaan enemmän tai vähemmän, säännönmukaisesti. Arvot ovat paradoksaalisia: niitä arvostetaan, mutta niiden saatetaan katsoa ilmenevän vain tietyissä erityisissä muodosteissa, sisällöissä tai käytänteissä.

Arvot ideoina

Arvojen luonteeseen kuuluu, ettei niitä voi täysin määrittellä muuttamalla ne toisiksi käsitteiksi. Arvoilla on näin ilmeisesti jotain omaa todellisuuttaan. Ne tuntuisivat olevan sellainen oma todellisuuden tasonsa, joka tavallaan kohdataan silloin, kun arvojen vaatimukselle ja arvokkuudelle herätään.

Varsinaisia arvoja voi sanoa hyvin painokkaasti ideoiksi (käsitteihahmoiksi). Ideoina niitä saatetaan luonnehtia eri puolilta, vaikka niitä ei voidakaan kuvata tyhjentävästi. Ideat tavoitetaan vain liikkuvalla ja monipuolisella dialektisella

ajattelulla. Näin ne tulevat jollain tavoin kohdattaviksi ja tietoisuus niistä ja niiden ulottuvuuksista kasvaa.

Nyt kuitenkin on syytä huomata, että ilmeisesti maapallon eri puolilta löytyy kulttuureita, joissa varsinaisia arvoja ei ehkä ole samassa määrin idealisoitu tai universalisoitu, mihin olemme tottuneet. Esimerkiksi totuuden ohi voivat ajaa muun muassa ankara yhdenmukaisuus tai kuviteltu oman heimon etu aivan tavanomaisesti, ilman että se aiheuttaa mitään sen kummempaa pohdintaa. Samoin hyvyyden vaatimus voi ulottua vain oman heimon jäseniin. Tämä johtuu yksinkertaisesti vakiintuneesta elämäntavasta, eikä vain inhimillisestä "lankeemuksesta". Tällöin varsinainen arvo elää rajallista elämää ainakin universalisoinnin näkökulmasta.

Universalisointi tarkoittaa, että arvon vaatimus elää siitä huolimatta, mikä on tilanne tai ketä on tilanteessa mukana, tai että ainakin tällainen paine on olemassa.³⁵ Tämä herättää kysymyksen siitä, onko arvojen ideaalistuminen ja kasvava universalisoituminen niiden kehityksen mitta eli arvokasta.

Vasta-arvot ja vapaus

Tietoisuus arvoista edellyttää luonnollisesti tietoisuutta jostain vastakkaisesta; niiden on erotuttava jostain. Totuus on mahdollinen vasta, kun voi erehtyä tai valehdella. Tällöin on siis kyse arvioinnista tietyn idean mukaan. Samoin kauneuden vastakohtana on ruma, vaikka kysymys estetiikasta on sikäli moniulotteinen, että esteettinen kokemus voi sisältää "rumia" komponentteja. Hyvyyden idea edellyttää pahan ja väärän ideoita.

Todella merkittävä kysymys on se, mitä paha on tai mistä se tulee elämään. Paha on itse asiassa samalla tavalla laaja käsite kuin hyväkin. Siitä voi olla erilaisia käsityksiä ja se riippuu näkökulmasta. On olemassa kokemuspahaa,

moraalisesti väärää ja ehkä näin myös itsessään paha. Vastaavan jäsenyyksen esitin hyvää käsitellessäni.

Analyysoimatta sen tarkemmin pahan olemusta väitän, että inhimillinen paha on suureksi osaksi peräisin narsistisista yllykkeistä: vallasta, pyyteestä ja ahneudesta. Näitä laajoja käsitteitä kuvaan seikkaperäisesti muissa teoksissani. Tosin narsistisia yllykkeitä ei ole syytä leimata muutta mutkitta pahoiksi, koska ne toisaalta ovat luonnollinen persoonallisuuden rakenneaines sekä ihmisen varsinainen liikuttaja (vrt. viettipaine). Ne ovat kuitenkin syvinä sielun perusvoimina myös ihmisen harhauttajia, ehkä juuri ”perusharhauttajia”.

Arvot ja ihanteet ovat tekijöitä, jotka kesyttävät ihmisessä olevaa pahan ydintä (patologista ydintä tai paatosta).³⁶ Niinpä totuus edellyttää tietämättömyyden sietämistä ja erehdyksen mahdollisuuden jatkuvaa tunnustamista; tämän on syytä tulla tavaksi. Se merkitsee puolestaan sitä, että yksilön on tunnistettava ja tunnustettava vallan narsismin ote persoonassaan. Totuus tarvitsee näin tavallaan mielen ”vallattomuutta”. Monissa tapauksissa se vaatii myös ”arvovallattomuutta”.

Vastaavasti on edellä todettu, että esteettinen elämys perustuu jonkinasteiseen pyyteettömyyteen; se nostaa havainnon tai elämyksen uudelle tasolle. Hyvyyden yhteydessä voi puolestaan puhua epäahneudesta, ahneuden narsismin taltuttamisesta. Ahneuden käsitteellinen hahmo on hyvin moniulotteinen, joten en voi puuttua siihen tässä tarkemmin. Ihminen haluaa saavuttaa aina lisää; tässä hänen ahneutensa näyttää olevan rajaton. Sen tunnistaminen ja tunnustaminen avaa hyvälle laajemman vaikutusmahdollisuuden.

Vapaus ja arvot

Vapauden ilmiö ja käsite on monimerkityksinen. Käsittelemäni sitä seikkaperäisemmin luvussa Inhimillisesti arvokkaaksi

koettu ja Tekojen etiikka. Vapaus voidaan käsittää muun muassa yhteiskunnalliseksi ihanteeksi. Tässä tarkastelen lyhyesti lähinnä ihmisen vapautta suhteessa itseensä.³⁷ Ihminen on monenlaisten tiedottomien sielunvoimien vankina. Näillä voimilla on lisäksi yhteyksiä sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen ympäristöön. Ihminen voi tosin tuntea itsensä vapaaksi — vapaus on paljolti tunnetta vapaudesta —, mutta silti hän on tosiasiassa kiinni monissa asioissa. Mielestäni yksilön vapaus perustuu suurelta osin siihen, kuinka hän on sisäistänyt arvot ja kuinka päättäväisesti hän jaksaa suuntautua niihin. Tässä mielessä jokaisen yksilön ponnistukset ovat vajavaisia. Esimerkiksi juuri oman riippuvuutensa tiedostaminen vaatii totuuden arvon olemassaoloa, sen sisäistynyttä painetta mielessämme.

Varsinaiset arvot ovat todellisia voimia sekä yksilön että yhteiskunnan elämässä; ne eivät ole siis vain joitain abstraktioita. Elämä tarvitsee tämän arvoperustan. Arvot ovat nimenomaan tärkeitä kehittäviä tekijöitä; niistä luopuminen aiheuttaisi monenlaista sekasortoa, mutta myös esimerkiksi yksilön kehityksen katkeamisen. Niissä on syvyyttä ja ankaruuttakin. Arvojen ilmentymät, vaikutukset ja yhteydet ovat lähes rajattomat. Siksi niitä voi yrittää vain tiedostaa ja luonnehtia hahmollisesti.

Tehtäviä ja kysymyksiä

- 1** Totuuden arkisuus. Miten totuuteen pyrkiminen ilmenee joka päivä? Minkä vuoksi totuutta voi kuitenkin olla joskus vaikea seurata? Miten ihmisissä ilmenee se, että he katsovat löytäneensä totuuden? Oletko huomannut omien totuuksiesi rapistuvan? Mitä totuuksia olet menettänyt? Minkälaisia totuuden löytämisen elämyksiä sinulla on ollut?
- 2** Totuuden olemassaolo. Miten totuuden voi ajatella olevan olemassa? Onko lopullista totuutta ja mitä se voisi olla? Voiko eri ihmisillä

olla eri totuus? Miten totuuksia voisi sovittaa yhteen? Mikä on viime kädessä totuuden koetin eli kriteeri? Miksi totuus on tärkeää?

3 Totuus kriteerinä. Voiko havaintoihin tai muistumiin luottaa? Minäkälaisia erehdyksiä voi sattua ja mistä syystä? Mihin ihmiset luottavat viime kädessä?

4 Kauneuden arkisuus. Miten ihmiset pyrkivät arjessa kauneuteen? Mitä rumuus tarkoittaa tai aiheuttaa? Onko olemassa ehdottomasti kaunista tai ehdottomasti rumaa? Miten eri perinteissä kauneuden käsitys vaihtelee?

5 Kauneuden olemassaolo. Voiko kauneutta puolustaa? Mihin kauneus vetoaa ihmisessä? Kuuluuko kauneus arvona ihmisen olemukseen? Miten ilmenee kyvyttömyys ymmärtää kauneutta? Miten kauneuden taju kehittyy? Kenellä on kehittynyt ymmärrys kauneudelle?

6 Hyvyyden arkisuus. Miten inhimillinen hyvä ilmenee arjessa? Miten ihmiset puolustelevat toimiaan vedoten hyvään? Onko ihmisillä eri käsityksiä siitä, mikä on viime kädessä hyvää? Onko hyvä viimeinen peruste? Miksi inhimillinen hyvä ei toteudu? Voidaanko puhua luonnon hyvästä?

7 Hyvän olemassaolo. Onko hyvä jotain olemuksellista? Voiko sen tietää varmasti? Miten hyvän puolesta puhutaan? Onko hyvä elämän tarkoitus?

8 Arvojen määrä. Voisiko olla muita arvoja totuuden, kauneuden ja hyvyyden rinnalla?

IHANTEET

Viime aikoina ei ihanteista ole paljonkaan puhuttu. Ilmeisesti vaikeneminen johtuu osaksi maailmankatsomuksellisista paineista; ihanne-sanaa on ehkä pidetty liian imelänä. Mutta erityisen yllättävää on se, että ihanteisiin ei yleensä-kään ole kohdistettu paljon tutkimusta. Luultavasti niiden olemassaoloa ei ole riittävän selvästi tiedostettu. Kuitenkin ihanteet ovat hyvin arkisia ilmiöitä. Ne ovat todellista ja merkittävää ainesta inhimillisessä todellisuudessa.

Esimerkkejä ihanteista

Ihanteita on lukematon joukko: rehellisyys, luotettavuus, oikeudenmukaisuus, tasapuolisuus, uskollisuus, siveellisyys, huomaavaisuus, suvaitsevuus, vastuullisuus, tunnollisuus, kohtuullisuus, vaatimattomuus, vilpittömyys, nöyryys, kiitollisuus, myötätuntoisuus, anteeksiantamus, pitkämielisyys, vapaus, tasa-arvo, veljeys, kunnioitus, itsenäisyys, ystävällisyys, hienotunteisuus, vieraanvaraisuus, kuuliaisuus, rakkaus, uhrautuvuus, vapaamielisyys, kriittisyys, ennakkoluulottomuus, järkevyyt, selkeys, yksimielisyys, avoimuus, osallistuvuus, kuuntelevuus, fyysinen tai henkinen koskemattomuus, väkivallattomuus, ei-manipuloiminen, itsemäärääminen, sopuisuus, miehekkyyt, naisellisuus, neityyt, sukupuolten tasavertaisuus, ihmisyyt, luonnollisuus, luonnonmukaisuus, itsehillintä, sivistyneisyys, hyvä käytös, hyvä tahto, rohkeus, raittius, ryhdikkyys, tehokkuus,

kehitys, vaivannäkö, valittamattomuus, kurinalaisuus, työteliäisyys, ahkeruus, johdonmukaisuus jne.

Arvoihin verrattuna ihanteita on paljon, ja niitä voidaan jopa keksiä jatkuvasti uusia. Niiden joukkoa on vaikea rajata; ehkä niitä on rajattomasti. Ihmisillä on luonnollisesti erilaisia käsityksiä ihanteiden arvosta ja merkityksestä. Toisaalta ne voivat olla keskenään ristiriitaisia tai ne voivat tuntua vaikeilta sovittaa yhteen. Keskustelua saattaa syntyä myös siitä, ovatko jotkin niistä, esimerkiksi edellä esitetystä luettelosta, lainkaan ihanteita. Muun muassa aatteellisista syistä ihmiset voivat painottaa eri ihanteita. Niistä ei voi ilmeisesti laatia täydellistä tai yksimielistä luetteloa. Siksi on syytä yrittää hahmottaa lähinnä sitä, mitä ihanteen olemukseen kuuluu: kuinka ne syntyvät ja vaikuttavat.

Ihanteiden arvokkuus

Yleisesti ihanteista voi sanoa, että ne ovat välttämätön osa inhimillistä sosiaalista todellisuutta. Jos keskeisiä ihanteita ei noudatettaisi tai ne romahtaisivat sosiaalisena tosiasiana, siitä seuraisi koko yhteiselämän olennainen muuttuminen, ääritapauksessa jopa sen täydellinen romahtaminen. Tässä mielessä jotkin ihanteet voivat olla erityisen tärkeitä ja toiset vähemmän tärkeitä. Yhteiskunnan tai yhteisön luonne määryytyy pitkälti sen mukaan, mitä ihanteita siinä noudatetaan. Ihanteet ovat sosiaalisten muodosteiden ydintä.

Ihanteet ovat usein hyvin lähellä arvoja (vrt. toisiinsa esim. rehellisyyden ihannetta ja totuuden arvoa). Ainakin osasta ihanteita voidaan sanoa, että ne ovat "arvoluontoisia". Käyvässä puheessa monia ihanteita myös nimitetään arvoiksi, vaikka haluan varata tämän käsitteen ensisijaisesti varsinaisille arvoille. Suuri osa ihanteista koetaan esimerkiksi juuri ihmisen arvoa nostaviksi.

Ihanteet sijoittuvat arvojen ehdottoman yleisluontoisuuden ja pelkkien arvostusten välimaastoon. “Yläpäästään” ne saattavat olla hyvin arvoluontoisia ja monesti tavallaan arvojen johdannaisia, esimerkiksi rehellisyys, oikeamielisyys tai myötätunto. Mutta ne voivat olla luonteeltaan myös melko erillisiä varsinaisista arvoista, esimerkiksi itsenäisyys, omaperäisyys, rohkeus, selkeys ja miehisyyt, tai ainakin asia voidaan niin nähdä, siis ne ovat lähinnä pelkkiä arvostuksia, joista tulee myöhemmin puhe. Näitä, ei niin selvästi arvoluontoisia ihanteita, voidaan tarvita, jotta toiset, selvemmin arvoluontoiset ihanteet tai itse arvot, toteutuisivat.

Ehkä jotkut edellä luetelluista esimerkeistä eivät ole ihanteita lainkaan, vaan pelkkiä arvostuksia kuten sivistyneisyys, miehekkyyt, luonnonmukaisuus, tehokkuus tai avoimuus. Tämä riippuu kuitenkin siitä, mitä näillä käsitteillä tarkoitetaan. Joku on omaksunut tai asettanut jotkin asiat ihanteiksi ja toinen ei, mutta toisaalta niillä voidaan myös ymmärtää kovin eri asioita.

Ihanteet sisältävät yleensä toisia ihanteita. Niiden sisälöt lomittuvat; ne vaikuttavat toisiinsa ja tukevat toisiaan. Ihanne voi olla toista ihannetta määrittelevä ominaisuus, osa toisen alaa tai välineellinen suhteessa toiseen. Jos miehekkyyttä pidetään ihanteena saatetaan siihen sisällyttää vaikkapa rohkeus, päättäväisyys, itsenäisyys tai rehellisyys. Kriittisyyden voidaan ajatella sisältävän riippumattomuutta, ajattelun kurinalaisuutta ja järkevyyttä. Kaikki tietysti riippuu ihanteiden tulkinnasta. Kriittisyytkin voidaan käsittää hyvin rajoittuneesti, esimerkiksi tietyn asenteen tai metodin harjoittamiseksi.

Edeltävä viittaa siihen, että ihanteiden merkitys voi olla monimielinen ja aiheuttaa keskustelua. Ihanteiden sisässä vaikuttaa keskinäisten riippuvuuksien verkosto. Käytännössä ne muodostavat ihmisen mielessä kirjavan ja vaikeasti tiedostettavan “ihannematon”, jännitteisen kentän. Tällä monisäikeisellä kentällä on mutkikkaita yhteyksiä yksilön

kokemuksiin, kehitykseen, psykodynamiikkaan, kulttuuriin ja elämäntapaan. Ihannekenttä ei ehkä ole lainkaan tietoisesti harkittu tai johdonmukainen, ja kuitenkin se vallitsee olennaisesti yksilön käyttäytymistä. Ihanteiden monimuotoinen dynamiikka — ja joskus dramatiikka — kuuluu sekä sielulliseen että sosiaaliseen elämään.

Ihanteiden luonne

Ihanteille on ominaista se, että ne ovat ikään kuin askeleen konkreettisempia kuin arvot. Ne ovat ihmisten tai yhteisöjen ominaisuuksia, mitä arvoista ei voi niin luontevasti sanoa. Ihmistä saatetaan luonnehtia rehelliseksi, mutta ei totuudeksi (vaikkei kukaan toisaalta ole myöskään rehellisyys itse). Yhteisöä voi sanoa oikeudenmukaiseksi tai tasa-arvoiseksi, mutta ei hyvydeksi.

Ihmisestä voi sanoa, että hän on kaunis tai hyvä. Silloin ei tietenkään tarkoiteta, että kyseinen henkilö on kauneus tai hyvyys sinänsä. Tällöin on vain astuttu jo arvioinnin alueelle. Kauneutta ei vain tavoitella, vaan se voidaan myös havaita. Tämä osoittaa kauneuden arvon olemassaoloa ja aktiivisuutta nimenomaan arvioijan mielessä. Samoin totuutta ja hyvyttä voidaan arvioida.

Kuten edeltävästä voi jo päätellä, totuutta, kauneutta ja hyvyttä saatetaan nimittää myös ihanteiksi, tosin sekaanusta aiheuttaen. Voidaan puhua esimerkiksi kauniista ympäristöstä tai kauniista tavoista ihanteena. Samoin saatetaan totuuden tavoittelu, hyvyys tai hyvä ihminen asettaa ihanteeksi. Kuvaa hämmentää myös se, että suuren osan ihanteista voi ajatella kuuluvan yleiseen inhimilliseen hyvään.³⁸ Kun arvot konkretisoituvat vaatimuksiksi elävässä elämässä, ne alkavat todella muuttua ihanteiksi.

Mutta arvojen koko sisältöä ei voi pitää niin mutkattomasti ihmisen tai yhteisöjen ominaisuutena kuin varsinaisia

ihanteita. Totuuden, kauneuden ja hyvyyden kysymykset liikkuvat suuremmassa yleispätevyudessa, ikään kuin omassa universumissaan, verrattuna ihanteiden konkreettisuuteen, joka on monesti hyvin selvää. Ajatellaan esimerkiksi lupauksen pitämistä, valehtelemattomuutta, fyysistä koskemattomuutta tai vieraanvaraisuutta.

Kuten edellinen luku osoittaa, varsinaisten arvojen ongelmat ovat hyvin moniulotteisia. Ongelmattomia eivät tietenkään ole ihanteetkaan, mutta ne eivät vedä mukaansa samalla tavoin maailmankatsomuksellisesti laajoja kysymyksiä kuin arvot. Ihanteet ovat selvemmin sovelluskysymyksiä. Laatuero arvojen ja ihanteiden välillä on tunnistettavissa, vaikka arvokkaan monimuotoisessa kentässä ei olisikaan ehdottomia rajoja: siellä liu'utaan alueelta toiselle.³⁹ Myöhemmin tulee puhe ihanteeksi asettamisesta, joka kuvastaa monimuotoista sielun dynamiikkaa, ja sen kohteeksi voivat joutua niin arvot kuin muutkin asiat.

Toisaalta ihanteet ovat arvoluontoisia siinä mielessä, että nekin ovat siten tavoitteita, että ne eivät kaikissa tapauksissa toteudu kokonaan tai eivät ainakaan lopullisesti, joten myös niitä täytyy tavoitella yhä uudestaan kuten arvojakin. Ne voidaan kokea vaatimuksiksi niin kuin myös arvot. Niitä ei useinkaan voi määritellä yksiselitteisen konkreetisti, mikä sekin on tyypillistä arvoille. Toisaalta ihanteet eivät yleensä ole elävän elämän tilanteissa niin abstrakteja, että niistä ei päästä helpommin yksimielisyyteen — tai ainakin niistä selvemmin nähdään, mistä ollaan erimielisiä.

Ihanteeksi asettaminen

Vastaavasti kuin arvojen yhteydessä on luontevaa puhua niihin suuntautumisesta (vaikkei niiden lopullisesta saavuttamisesta), on osuvaa puhua ihanteiden asettamisesta. Tässä sanonnassa kuvastuu ihanteiden suurempi konkreettisuus

arvoihin nähden. Kulttuurin kehittyessä ihanteet ovat tulleet asetetuiksi; ehkä elämänmuoto on tarvinnut niitä tuekseen. Harvemmin ne ovat yksilöiden omia itsenäisiä ja omaperäisiä oivalluksia, vaikka tällaista luovaa mahdollisuutta ei voi sulkea pois. Kehitys kulkee myös yksilöiden kautta, vaikka paineet keksintöihin liittyisivätkin elämäntapaan. Käytännössä ihanteet omaksutaan kulttuurista, jossa ne elävät eräänlaisina asetuksina ja tulevat näin myös yksilöiden asetuksiksi.

Monia asioita voidaan nostaa ihanteeksi. Tosin sellaiset ihanteet kuten rehellisyys, luotettavuus, vastuullisuus, sananvapaus, fyysinen koskemattomuus ja monet muut tuntuvat omassa kulttuurissamme niin itsestään selviltä, että ne saattavat tuntua enemmänkin annetuilta, itsestään oikeuteuilta eivätkä asetetuilta.⁴⁰ Tuskin niitä on kuitenkaan syytä pitää yksinomaan annettuina, aivan kuin omasta universumistaan tulleina, vaan ne on historian kuluessa yhä tietoisemmin asetettu.

Varsinaisten arvojen on ajateltu monesti olevan selvemmin peräisin jostain ideoiden universumista. Ne on koettu niin ehdottomiksi ja arvokkaiksi, jopa siis annetuiksi, että niitä ei ole haluttu pitää vain ihmisen asetuksina. Sama koskee luonnollisesti niitä ihanteita, jotka koemme hyvin arvoluontoisiksi. Ehkä osa ihanteista on ”varsinaisia ihanteita” siten, että niiden koetaan kuuluvan ihmisyyteen jotenkin syvemmin. Tämä tosin riippuu ihmiskäsityksestä eli siitä, mikä katsotaan ihmisen olemukseksi.

Jos asetamme ihanteeksi esimerkiksi rauhallisen, tasapainoisen tai täyden elämän niin näitä ihanteita tuskin on syytä pitää annettuina ja yli-inhimillisinä vaatimuksina. Ei myöskään esimerkiksi oppineisuutta, selkeyttä, isänmaallisuutta, hartautta, tehokkuutta ja puhtautta voine pitää minään ihmisyyden ytimenä, vaikka ne voidaan asettaa ihanteiksi. Nämä ominaisuudet lähestyvät jo arvostuksia, joita käsittelen tarkemmin seuraavassa luvussa.

Rehellisyys

Tarkastelen muutamia ihanteita esimerkinomaisesti. Ensimmäisenä otan esiin yhden “peri-ihanteen”, nimittäin rehellisyyden. Itse asiassa rehellisyys on hyvin ongelmallinen ja moniulotteinen käsite, jota ei ole juurikaan tutkittu filosofisesti. Sitä tarkasteltaessa tulee esiin monia ihanteille yleensäkin ominaisia piirteitä.

Rehellisyys liittyy muun muassa tietämiseen, sekä tietoisuuteen että tiedottomaan tietämiseen.⁴¹ Epärehellisyys merkitsee sitä, että esimerkiksi salaa tai vääristää jonkin tiedon tietoisesti. Totuus ei tällöin pääse esiin; se ei toimi ohjenuorana. Epärehellisyys saattaa tarkoittaa myös sitä, että vaikkapa esiintyy jonain muuna kuin on tai antaa väärän kuvan pyrkimyksistään. Tällöinkin on kyse väljästi ajatellen väärän tiedon levittämisestä. Ihanteilla on yleensä oma toiminta-alueensa tai ne ovat kiinnittyneet erityisesti johonkin inhimilliseen ilmiöön: rehellisyys on läheisessä yhteydessä tietämiseen, samoin kuin luottamuksen tarpeeseen. Se sisältää monesti myös ei-varastamisen ihanteen.⁴²

Silti on selvää, että ihminen on tiedottomastikin epärehellinen, vaikka se tuntuu toisaalta ristiriitaiselta väitteeltä. Mutta me otamme nykyään huomioon myös yksilölle itselleen tiedostumattomat tekijät. Tiedottoman epärehellisyyden tapauksessa esimerkiksi psykodynaamiset voimat estävät yksilöä näkemästä “erehdystään”. Tämä lienee varsin arkista monissa tilanteissa, joissa elää sekä sielunsisäisiä että sosiaalisia paineita. Itsetuntemus on juuri siksi hankalaa, että ihmisen on vaikea olla ehdottoman rehellinen itselleen.

Yksilön tietoa ei estä vain yksinkertainen haluttomuus ja välttely, vaan syyt ovat monesti paljon syvemmin rakenteellisia. Sielun tiedottomat kerrokset suojautuvat yksilön omalta katseelta vastoin hänen tahtoaan. Yksilö ei yksinkertaisesti kykene olemaan täysin rehellinen itselleen, tai ainakin se

voi vaatia aikaa ja pitkiä prosesseja.⁴³ Samoin kuin arvot ovat myös ihanteet silti välttämättömiä persoonallisuutta prosessoivia tekijöitä, joita ilman se ei kehittyisi.

Tavallisesti rehellisyys on arvostettua, joten tahallisesta mutta myös tahattomasta epärehellisyydestä kiinni jääminen on sosiaalisesti häpeällistä, mikä voi herättää monenlaista levottomuutta yksilön sielussa. Ihanteet toimivat näin usein eräänlaisina vaatimusvaltoina tai normeina, noudattamista vaativina sosiaalisina paineina.⁴⁴ Ehkä ihminen noudattaa monia ihanteita vain siksi, että ne ovat sosiaalisesti, esimerkiksi hyväksytyksi tulemiseksi välttämättömiä.⁴⁵

Voi olla, että ihmiset olisivat yleisemminkin epärehellisiä, jos arvelisivat välttävänsä paljastumisen. Lapsi oppii rehellisyyden ihanteen lähinnä mallista ja kehotuksista. Samalla hän oppii, että se on myös sanktioitu ja epärehellisyydestä todennäköisesti rangaistaan. Esimerkiksi pelko ja häpeä kontrolloivat toimintaa, silloinkin kun ne toimivat täysin kokemuksen pinnan alla eli tiedottomina voimina.

Ehkä ihanteet eivät koskaan kehity täysin puhtaiksi sisäistyksiksi, vaan niillä on aina psyko- ja sosiaalidynaamiset yhteytensä, ja niitä noudatetaan muun muassa narsistisista syistä. Ihmiset ottavat herkkävaistoisesti ja moniulotteisesti, kykyjensä ja näkemystensä mukaan, huomioon sosiaalisen todellisuuden kuvitellut vaatimukset. Ihanteet toimivat usein raadollisin motiivein, ja näin ne vaikuttavat joka tapauksessa jotenkin, monesti nimenomaan myönteisesti. Tärkeää on ehkä vain se, että ihanteet elävät, vaikka niiden noudattamisen motiivit olisivat ajoittain ja hyvin syvissäkin juonteissaan kyseenalaiset.

Rehellisyyden ongelmia

Ei ole silti syytä halveksia rehellisyyden tiettyä puhdasta idealuonnetta, joka sillä myös on. Tällöin voi nousta esiin

kysymys siitä, täytyykö rehellisyyttä noudattaa jääräpäisesti. Ilmeisesti syntyy tilanteita, joissa jotain muuta ihannetta on syytä noudattaa ensisijaisesti, esimerkiksi hienotunteisuutta, ystävällisyyttä, henkistä koskemattomuutta tai kunnioitusta. Tämä liittyy ongelmaan siitä, mitä ihannetta pitää noudattaa tilanteissa, joissa yksilö kokee eri ihanteiden välillä ilmeistä ristiriitaa.

Rehellisyydestä kuten muista ihanteista voidaan kysyä, miten ne ovat syntyneet. Onko rehellisyydellä jokin puhtaan käytännöllinen tausta? Epärehellisyys on ehkä keksitty ensin, kun on oivallettu, mitä vaikeuksia siitä syntyy yhteiselämälle, jos ei voi luottaa toiseen. Rehellisyyden, niin kuin muidenkin ihanteiden, taustalla on siis "hyviä syitä". Sillä on ollut aluksi mahdollisesti käytännöllinen, välittömiin elämäntilanteisiin liittyvä merkitys. Siitä se on ilmeisesti kohonnut sosiaalisesti normiksi ja lopulta eräänlaiseksi sosiaalisesti vallaksi. Tästä se on universaalistunut edelleen moraaliseksi vaatimukseksi, ja viimein ylittänyt myös esimerkiksi ystävyys- ja heimorajat: rehellinen on oltava kaikille. Rehellisyys on näin noussut tai se on nostettu ihanteeksi (asetettu ihanteeksi).

Jos rehellisyys elää universaalistuneena periaatteena yhteisössä, niin miksi yksilöt eivät sitten onnistu sitä noudattamaan? Tämä voi johtua monista ristikkäisistä paineista yhteisössä, ja nämä eri suuntiin vetävät seikat liittyvät yksilön omiin narsistisiin yllykkeisiin. Rehellisyys saattaa aiheuttaa vaikeuksia esimerkiksi ihmissuhteissa tai sosiaalisessa edistymisessä. Tämän vuoksi yksilö tekee puolittiedottomia valintoja ja päätöksiä, jotka voivat loukata rehellisyyden vaatimusta, mikä tosin ei merkitse ilman muuta, että silloin ei voisi toteuttaa muita ihanteita.

Paatuminen

Vakavasti on otettava sellainenkin käsite kuin paatuminen. Yksilö voi oppia, että epärehellisyys on usein edullista, ja siitä voi tulla tapa. Toiminta vakiintuu helposti tavaksi, sekä myönteiseksi että kielteiseksi tottumukseksi. Yleensä paatumisessa lienee kysymys siitä, että rehellisyys ei täysin läpäise sielunelämää. Voidaan jopa ajatella, että yksilön psykodynaaminen ongelmallisuus hämärtää yksilön arvoja ihannetietoisuutta eikä hän pysty kokemaan arvokkaaksi tiettyjä ihanteita tai hän väistää niitä.

Raaemmat paineet, esimerkiksi karkeat defenssit ja naristiset yllkkeet hämärtävät usein ihannetietoisuuden.⁴⁶ Ehkä näin on aina jossain määrin mutta erityisen selvää tämä on yksilöillä, joiden kehitys on jollain tavoin häiriintynyt. Tärkeää on tosin painottaa, että sielunelämän vaikeudet eivät suinkaan sinänsä merkitse ihannetietoisuuden hämärtymistä. Kysymys paatumisesta on siis hyvin moniulotteinen, eikä sitä voi tässä yrittää selvittää tyhjentävästi. Yksilö ei ehkä ole edes lainkaan kyennyt omaksumaan ihanteita kehityksensä aikana, tai hän ei ”jaksaa” tai ei ehkä edes tunne impulssia noudattaa niitä muiden paineiden vuoksi. Tämä voi johtua esimerkiksi myönteisten kokemusten puutteesta.

Luotettavuus

Sosiaalisesti erittäin merkittävä ihanne on luotettavuus, jolla on lisäksi paljon yhteistä rehellisyyden kanssa. Itse asiassa koko yhteiskunta toimii luottamuksen varassa. Kun yksilö ilmoittaa hoitavansa jonkin tehtävän tai toimittavansa jonkin asian, hän yleensä myös tekee sen tai vähintään kokee painetta tekemiseen. Luotettavuus on jäsentyneessä ja tasapainoisessa yhteiskunnassa niin luonnollista ja jokapäiväistä, ettei sitä edes huomata. Tietysti epäluotettavuutta

esiintyy, mutta se aiheuttaa tiettyjä seurauksia: epäluottavuus on sosiaalisesti sanktioitu.

Kovana maailmana pidetyssä liike-elämässä tehdään kirjallisia sopimuksia, sovitaan pelisäännöistä ja toimintatavoista ja tarvittaessa vedotaan oikeuteen. Silti käytännössä tälläkin elämän alueella hoidetaan paljon asioita pelkkään luottamukseen perustuen. Sopimuksia ei voida tehdä kaikista pikkuasioista, töistä tai toimituksista, eivätkä ne lopulta kehtään ehdottomasti sitoisikaan, jos luottamus ei toimisi. Itse asiassa osoitamme ja todistamme luotettavuutemme päivittäin lukemattomia kertoja pitämällä lupauksemme.

Varsinkin luotettavuudessa ja luottamuksessa tulee esiin ihanteiden sosiaalinen merkitys. Emme voi olla vain itse luotettavia, vaan oletamme — ehkä ilman muuta, kokemuksen ja tottumuksen vuoksi —, että muutkin ovat luotettavia. Petymme jos näin ei ole, ja tällöin ehkä hämmästyimme tai jopa suutumme. Luottamus toimii tasapainoisessa ja tehokkaassa yhteiskunnassa.

Jos luotettavuudessa ja yleisessä keskinäisessä luottamuksessa tapahtuu jotain yhteisön kriisin (levottomuuksien tai sodan) vuoksi, tällöin toiminnat vaikeutuvat, ääritapauksessa yhteiskunta romahtaa täydellisesti: epäilyä ja sotaa kaikkia vastaan. Historiassa ja nykyajassa on tästä paljon esimerkkejä. Tämä koskee niin pieniä yhteisöjä kuin myös kokonaisia yhteiskuntia.

Luottamus näyttää kehittyvän vähitellen ja sen uudelleen saavuttaminen ei ole helppoa; sen puolesta on tehtävä määrätietoista työtä ja ratkaisuja. Rituaalinen ja juhlallinen valan vannominen on yksi keino yrittää luoda pohja luottamukselle. Luotettavuus valitaan tällöin tietoisesti ja sen pettämisestä saatetaan rangaista ankarasti. Tosin luottamuksen vahvistaminen valalla liittyy usein tiettyyn rajoitettuun luottamuksen sisältöön, eikä kyseessä ole yleinen ihanne.

Luotettavuuden ihanne syntyy aivan ilmeisesti luonnollisesta luottamuksen tarpeesta. Ihmisessä on painetta uskon

ja luottamukseen, ja elämä on helpompaa sekä psyykkisesti että käytännöllisesti, jos kohtuullinen luottamus on mahdollista. Niinpä voi ajatella, että tältä pohjalta on syntynyt painetta luotettavuuden nostamiseen ihanteeksi, sen ihanteistamiseksi. Aluksi se on voinut merkitä vain epäluotettavuuden sanktioimista, sen asettamista vallaksi, mutta vähitellen se on universalistunut myös suhteellisen itsenäiseksi ideaksi, jolla on selvä moraalinen ulottuvuus. Yleensä ihanteilla on jokin tällainen "luonnollinen", ihmisen olemukseen ja tarpeisiin perustuva tausta.

Suvaitsevuus

Suvaitsevuus on oma erityinen ihanteensa, jota voidaan pitää jopa hyvin nykyaikaisena. Rehellisyyttä ja luotettavuutta saatetaan vaatia ainakin läheisiltä, tovereilta, perheenjäseniltä, naapureilta, omalta heimolta tai kansalta, mutta se voi ideana laajeta ja universalistua tällaisten satunnaisten rajojen yli. Sen sijaan suvaitsevuudessa kohtaamme eräissä tapauksissa jopa jotain päinvastaista. Suvaitsemattomia voidaan olla läheisiä ja oman kansan jäseniä kohtaan, esimerkiksi ideologian yhdenmukaisuuden vaatimuksen vuoksi, mutta vieraisiin ihmisiin saatetaan suhtautua suvaitsevasti.

Pelkistyneimmin suvaitsemattomuus merkitsee sitä, että torjunta kohdistuu kaikkiin toisinajattelijoihin tai -toimijoihin, tai yleensä toisenlaiseen, vaikkapa vain ilman omaa syytään yleisestä normista poikkeavaan. Ihmisessä näyttää helposti heräävän defensiivisiä eli puolustavia tunteita erilaista tai vierasta kohtaan: vihaa, pelkoa ja kateutta. Tämä on tavallaan luonnollista, mutta joissain tapauksissa suvaitsemattomuus on vain se kanava, mitä kautta yksilö purkaa henkilökohtaisia tai ryhmäkuntansa ongelmia.

Suvaitsevuuden ihanne on sikäli erityinen, että se selvimminkin näyttää liittyvän tietoon ja tiedostamiseen.⁴⁷ Jos

ymmärrämme, etteivät ihmiset ole erilaisia tai poikkeavia omasta syystä tai jostain hämärästä maagisesta (esim. “pahasta”) syystä, on helpompi olla suvaitsevainen. Selvää on, ettei ihminen vaikuta esimerkiksi omaan synnynnäiseen ihonväriinsä tai ulkonäköönsä. Hän ei itse määrää syntymäpaikkaansa eikä edes sitä, minkälaiseen kulttuuriin tai minkälaisille vanhemmille hän syntyy. Kasvatus on lapsen vallan ulkopuolella. Siksi ihmiseen on suhtauduttava ymmärtävästi ja suvaitsevasti.

Yksilö pitää yleensä omaa ajatusmaailmaansa (ajatuskulttuuriaan ja siihen liittyvää elämäntapaansa) ainutlaatuisen oikeana ja osuvana eikä kykene asettamaan sitä kyseenalaiseksi, ei ainakaan täydellisesti. Tämä johtuu ihmisolemuksen rakenteesta yleensä ja lisäksi siihen sisäsyntyisesti kuuluvasta narsismista; voimme elää tavallaan vain “omissa ajatukssissamme” ja uskoa niihin. Mutta ajatukset saattaisivat olla aivan toisenlaisiakin, esimerkiksi kehityksen kuluessa saattujen virikkeiden vuoksi; eri kulttuurien ja kohtaloiden ihmiset ajattelevat eri asioita ja eri tavoin.

Ajattelu, sen kyky ja sisällöt ovat osa minun satunnaista erityishahmoani. Kun tämän oivaltaa perusteellisesti ja prosessoi sen itselleen selväksi, suvaitsevuuden luonnollisuus ja vaatimus seuraa siitä melkein loogisen välttämättömästi.⁴⁸ Siksi on luonnollista suvaita toisinajattelevia. On silti syytä myöntää, että ihmisessä herää yleensä aina puolustavia reaktioita ja varuillaanoloa outoa kohtaan. Sekin on inhimillistä ja kuuluu psyykkiseen rakenteeseen; ehkä se on monesti myös viisasta.

Suvaitsevuus liittyy siis tiedostamiseen, eli kykyyn asettaa tarkastelun kohteeksi itselleen hyvinkin läheisiä asioita. Se on siten hyvin kehittynyt tai kehitystä vaatinut ihanne. Suvaitsemattomuutta voisi pitää ymmärryksen puutteena tai tyhmyytenä. Paradoksaalista kyllä tyhmyyttäkin — se on kovin suhteellista — on toisaalta yritettävä ihanteellisesti ymmärtää. Toisaalta kaikkea ei ole syytä suvaita, esimerkiksi joidenkin

toisten ihanteiden tai muiden arvokkaiden asioiden (esim. turvallisuuden) varmistamisen vuoksi. Se mistä on milloinkin kysymys ja mitä pitää tehdä, on arviointikysymys.

Oikeudenmukaisuus

Ehkä ihanteista eniten herättää keskustelua oikeudenmukaisuus (tai lyhyesti oikeus). Näin erityisesti, kun se käsitteään yhteisölliseksi tai yhteiskunnalliseksi ihanteeksi, vaikka sellaisenakin se liittyy läheisesti henkilökohtaiseen oikeudenmukaisuuteen tai oikeamielisyyteen. Yksilön oikeudenmukaisuus saa silti virikkeensä ja perustansa yhteiskunnasta ja kulttuurista. Hän voi kuitenkin kokea yhteisön jonkin käytännön tai ratkaisun myös epäoikeudenmukaiseksi ja alkaa vaatia "oikeutta".

Yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus on itse asiassa jatkuvan kiinnostuksen ja keskustelun kohteena, ja näin se on ihanteena luonteeltaan vahvasti sosiaalinen. Oikeudenmukaisuuden idea koskettaa yhteiskunnassa kaikkea: taloutta, työelämää, tulonmuodostusta, oikeuslaitosta, yhteiskunnallisia palveluja ja velvollisuuksia, koulutusmahdollisuuksia ja vastaavia. Siksi tätä ihannetta ja ideaa on monimutkaista ja vaativaa luonnehtia.⁴⁹ Yksityiskohtiin en tässä yritäkään puuttua. Kuitenkin päivittäin teemme ratkaisuja, joita voi arvioida oikeudenmukaisuuden näkökulmasta tai jotka noudattavat jotain annettua menettelyä, joka katsotaan, yleisesti tai mahdollisesti, oikeudenmukaiseksi.

Oikeudenmukaisuudella on yhteyksiä moniin muihin käsitteisiin, jotka ilmaisevat ihanteita. Tällaisia ovat esimerkiksi tasapuolisuus, tasa-arvoisuus, yhdenmukaisuus, kohutuullisuus, ansionmukaisuus ja vastuu. Näiden käsitteiden merkitystä kussakin tilanteessa ei suinkaan ole helppo yksiselitteisesti tai -mielisesti ilmaista. Kuitenkin niitä käytetään

paljon, kun oikeudenmukaisuudesta keskustellaan. Laajemmasta näkökulmasta sillä on yhteyksiä muun muassa käsitteisiin vapaus, velvollisuus, kansalaisoikeudet, itsemäärääminen ja sopimukset (ts. luottamus). Yleisimmässä hahmossaan se liittyy myös kysymyksiin yhteiskunnan rakenteesta, hallinnosta, vallasta ja demokratiasta.

Kussakin yhteiskunnassa on oma oikeudenmukaisuuden kulttuurinsa, joka juontaa juurensa ennen kaikkea historiasta, teknisestä kehityksestä, talouselämästä ja elämäntavasta. Eri kulttuureissa oikeudenmukaisuus käsitetään eri tavoin. Laajasti ajatellen koko yhteiskuntajärjestys on ilmaus siitä, miksi se kyseisessä yhteiskunnassa käsitetään. Kun muut ihanteet ja ideat muuttuvat (esim. kansalaisvapaudet, -oikeudet ja -velvollisuudet), kehittyy myös oikeudenmukaisuuden käsitys. Se näyttää erityisesti sitovan piiriinsä dynaamisesti muita ihanteita ja ideoita; se muodostaa siis omalta osaltaan "ihannemattoa", tätä kuvallista sanontaa käytiin edellä.

Toisaalta yhteiskunnassa on myös erityisiä instituutioita, jotka pyrkivät valvomaan oikeudenmukaisuutta. Ehkä sitä määrittelevät ja seuraavat omalla tavallaan kaikki yhteiskunnan instituutiot, mutta erityisesti juuri oikeuslaitos. Tosin se valvoo monia muitakin asioita kuin pelkästään oikeudenmukaisuutta kokemuksellisesti käsitettynä; se huolehtii muun muassa yhteiskunnallisten toimintojen säätelystä.

On selvää, että yksilö omaksuu ja sisäistää käsityksen oikeudenmukaisuudesta lähiympäristöstään ja sen elämäntavasta. Sisäistäminen voi merkitä oikeuskäsityksen hyväksymistä, ehkä yksilöllä ei ole edes muuta mahdollisuutta. Alkeellisissa oloissa muut ihanteet ja inhimilliset oikeudet saattavat olla siten kehittymättömiä, että yksilön on keskustelutta ja vastoin parempaa ymmärrystään ja tahtoaan vain alistuttava vallitseviin käytäntöihin.

Monipuolisten ihanteiden ja oikeuksien oloissa yksilöt joko hyväksyvät tai hylkäävät vallitsevat käytännöt

ja yhteiskuntarakenteet arvioimalla niitä muun muassa oikeudenmukaisuuden näkökulmasta. Jos ihmiset ovat tyytymättömiä, he voivat esittää oman käsityksensä asioiden oikeammasta laidasta ja vaatia sen mukaisia muutoksia, ja mahdollisesti ne otetaan huomioon, jos yleisempää kannatusta ilmenee. Yhteiskunta on tasapainoinen, jos valtaosa jäsenistä suurin piirtein, hyväksyy yhteiskunnassa tai sen osa-alueilla vallitsevat olot.

Tilanne on ihanteellinen, jos yksilöt voivat osapuilleen tunnustaa vallitsevat käytänteet oikeudenmukaisuuden näkökulmasta. Tärkeää on korostaa sitä, että oikeudenmukaisuuden käsitys liittyy sekä muiden ihanteiden kehitykseen että yhteiskunnan muutokseen sen eri alueilla. Se saa erityisen ilmennyksensä lainsäädännössä, vaikka elävässä elämässä ovat tietysti keskeisiä myös kansalaisten oikeustaju ja sitä vastaavat elämykset ja kirjoittamattomat toimintamuodot. Lisäksi oikeuden käsitykset vaihtuvat ainakin joiltain osin elämäntavan kehittyessä.

On syytä muistaa, että ihmisen omat toiveet ja tarpeet, joilla usein on juurensa tiedottomassa sielunelämässä, vääristävät oikeudenmukaisuuden käsitystä arkisessa elämässä, ja juuri siitä seuraa paljon ristiriitoja. Yksilö voi nähdä epäoikeudenmukaisuutta siellä, missä muut eivät sitä parhaalla mahdollakaan näe.

Manipuloimattomuus

Esimerkiksi uusien ihanteiden kehittämisestä ja asettamisesta otan esiin ihanteen, jota voi kutsua manipuloimattomuudeksi tai ei-manipuloimiseksi (henkinen koskemattomuus). Se liittyy luonnollisesti muihin ihanteisiin ja ilmiöihin kuten itsemääräämiseen, itsensä toteuttamiseen, riippumattomuuteen, kunnioitukseen, vapauteen ja itsenäisyyteen. Ei-manipuloiminen on esimerkki hyvin modernista ihanteesta. Siihen

vedotaan nykyään toistuvasti, tai sen olemassaolo tuntuu paineena erilaisissa elämän yhteyksissä. Se merkitsee, että ihmisiä ei saa vaikkapa ohjata, painostaa, houkutella tai pakottaa johonkin, ei ainakaan vastoin heidän tahtoaan ja ymmärrystään, mutta ehkä ei yleensääkään. Manipuloimattomuus on siis noussut tai asetettu ihanteeksi. Se on lähellä myös henkisen koskemattomuuden sisältöä.

Ihmisten manipuloimisesta arvostellaan usein esimerkiksi mainontaa, vaikka sillä on toisaalta monesti se myönteinen merkitys, mikä tiedolla ja informaatiolla yleensä. Tämä osoittaa sitä ristiriitaa, mikä ei-manipuloimisen ja myönteisen — tai myönteisenä pidetyn — vaikuttamisen välillä on. Kaikki kasvatusta, valistusta ja neuvontaa sisältävä manipulaatio, muun muassa asenteiden muokkaamista. Toisaalta ilman tiedonvälitystä, tulkintoja, ohjeita ja ”oikeita” asenteita ei myöskään monia muuten arvokkaita asioita saavutettaisi.

Muodissa ollut ei-manipuloimisen ihanne on saattanut johtaa siihen, että kasvatuksessa on työnnetty syrjään muita arvokkaita ihanteita. Niiden tietoista tai tiedotonta opettamista opettamista on pidetty vääränä. Ilmeisesti ei-manipuloimisen ihanne voi elää kuitenkin rinnan muiden ihanteiden kanssa. Se ikään kuin kontrolloi niiden yksipuolista soveltamista ja herättää arvioimaan omaa toimintaa.

Uusi, entisiä täydentävä ihanne tuo aina uuden arviointiperustan, joka arvokkaalla tavalla täydentää ja kohottaa suhdettamme todellisuuteen. Asioita voidaan arvioida myös ei-manipuloimisen näkökulmasta, vaikkei täydellistä manipuloimattomuutta esimerkiksi kasvatuksessa saavutettaisikaan. Eivät oikeudenmukaisuus tai vapauskaan toteudu täydellisesti. Kohtuuton manipuloimisen välttäminen saattaisi toisaalta osoittaa vastuuttomuutta. Manipuloimista puolustellaankin, jos katsotaan sen edistävän jotain hyvää.

Muista nykyaikaisista ihanteista mainittakoon kriittisyys, riippumattomuus, toisen vakaumuksen tai mielipiteen kunnioittaminen, erilaiset toisen persoonan koskemattomuuden

vaatimukset ja itsemäärääminen. Tällaisia kehittyneitä ja kehitymässä olevia ideoita on paljon. Kaikissa yhteiskunnissa tai yhteisöissä ei kuitenkaan esimerkiksi kriittisyyden tai itsemääräämisen ihanteita arvosteta kovin paljon. Eräät ihanteet saattavat painua taka-alalle tai heiketä; ne eivät ole muodissa tai ovat aikansa eläneitä. Tällaisia ovat varsinkin tottelevaisuus ja kuuliaisuus, joita ei nykyään korosteta niin voimakkaasti kuin ennen, tai ne ovat saaneet uusia sisältöjä. Merkityksettömiä ne tuskin kuitenkaan ovat.

Osaksi ihmiskunnan kehitys on uusien ihanteiden löytymistä. Yhteiskunnassa ihanteiden merkitys ja määrä näyttäsivät jopa kasvavan koko ajan.⁵⁰ Elämään kohdistuu kasvavia vaatimuksia ihanteiden näkökulmasta. Tätä voi pitää myönteisenä kehityksenä, mutta myös sosiaalisen kontrollin lisääntymisenä. Käyttäytymisen säätely on monessa mielessä kehittynyt hienovaraisemmaksi.

Ihanteiden synty ja elämä

Ihmisellä täytyy olla jotain kyvykkyyttä, ehkä joitain fysiologiaa ja psyykkisiä edellytyksiä siihen, että ihanteita voi muodostua. Välttämättä ei tietysti pidä ajatella, että olisi olemassa jokin erityinen ihanteiden muodostamisen kyky, mutta älyllisiä ja tietoisuuteen liittyviä muita edellytyksiä täytyy vähintään olla. Ihanteiden synty näyttäisi puhuvan sen puolesta, että ihmisajella on näin jotain erityistä kyvykkyyttä, jonka voisi väittää juontavan juurensa jostain henkisestä olemuksesta. Kuten edellä on todettu, monet ihanteet näyttävät olevan hyvän arvon erityisiä ilmentymiä, ehkä merkki tämän arvon jatkuvasta kehityksestä.

Käytännössä ihminen oppii ihanteet ympäröivästä kulttuurista, ja kulttuuri kantaa ihanteita. Kasvatus, tietoisena tai tiedottomana vaikuttajana, välittää ihanteita uusille sukupolville. Yksilöt tosin noudattavat ihanteita usein pelkästään

sosiaalisten paineiden tai omien narsististen yllykkeidensä vuoksi. Silti ihanteet eivät ole arvottomia. Toisaalta on muistettava se, että ihanteet voivat itsenäistyä riippumattomaksi arviointiperustaksi.

Ihanteilla on usein hyvin sosiaalinen perusluonne. Yhteisön ja yhteiskunnan jäsenenä me oletamme ilman muuta, että toiset jäsenet noudattavat ainakin tiettyjä ihanteita, joita ehkä pidetään perusihanteina. Jos joku osoittautuu epärehelliseksi, epäluotettavaksi tai vastuuttomaksi, on selvää, että hänen kanssaan ei asioida tai vähintään ollaan varovaisia hänen suhteensa. Noudatamme ihanteita, jos vastapuolikin noudattaa niitä. Ihanteet ovat siis usein sosiaalinen ehto sille, että yksilö hyväksytään jäseneksi tai osaksi jotain toimintaa. Yhteiskunta on suorastaan jonkinlainen "ihannekone" tai "ihanneorganismi", jota ihanteet jäsentävät. Lisäksi eri yhteisöt ylläpitävät ja viljelevät erilaisia ihanteita. Ne ovat pitkälti yhteisön olemus.

Yhteiskunnan kontrollia ei voi suinkaan pitää pahanä ilmiönä, vaan tosiasiana. Sen kautta yksilöt ehkä oppivat noudattamaan ihanteita ja niitä ylipäättään noudattavat. Yhteisön paine on aina olemassa. Yksilön taso ihanteiden näkökulmasta riippuu yhteisön tasosta. Rajoittuneiden ja kehittymättömien ihanteiden oloissa yksilö yleensä noudattaa rajoittuneita ihanteita. Muu ei juuri ole mahdollista, ajateltakoon monia totalitaarisia tai muuten ahdasmielisiä yhteiskuntia. Yhteisöä vastaan on aina vaikea nousta, koska se vaatii rohkeutta ja uhrautumista. Vastustaminen on helpompaa yhteiskunnissa, joissa edes jossain määrin kunnioitetaan esimerkiksi riippumattomuuden, itsenäisyyden ja koskemattomuuden ihanteita.

Ihanteiden syntyyn vaikuttaa aivan ilmeisesti se, että niillä on "hyviä syitä". Kuten edellä on todettu, jos keskeisiä ihanteita ei noudatettaisi, se johtaisi pahoihin sekaannuksiin ja vaikeuksiin yhteiselämässä. Esimerkiksi selvä epäoikeudenmukaisuus aiheuttaisi etujen ristiriitoja ja yhteenottoja (vrt.

samoin myös luotettavuutta ja rehellisyyttä). Monet inhimilliset tarpeet jäisivät tyydyttämättä tai tulisivat uhatuiksi "ihanteettomissa" oloissa. Siksi ihanteiden noudattamiselle voidaan löytää vankkoja perusteita. Esimerkiksi ryhmäuskollisuus voi olla välttämätöntä joissain erityisoloissa (esim. sodassa), ja siksi sen toteuttamista saatetaan vaatia ehdottomasti ja ankarasti.

Miksi uusia ihanteita näyttää syntyvän? Onko se kehitystä? Kysymykset hämmentävät. Edellä viittasin joihinkin historiallisesti varsin uusiin ihanteisiin: kriittisyyteen, riippumattomuuteen, erilaisiin vapauksiin, itsemääräämiseen, ruumiilliseen ja henkiseen koskemattomuuteen, manipulointimattomuuteen. Ehkä kaikki ihanteet ovat olleet joskus uusia, mutta ne on asetettu tai ne ovat asettuneet ihanteiksi inhimillisen ja kulttuurisen kehityksen jossain vaiheessa. Kaiken aikaa asetetaan ihanteita, jotka uudistavat elämäntapaa.

Ehkä jokaiselle ihanteelle löydetään "hyviä syitä" tai "kovia perusteita". Kriittisyys, omaperäisyys, vapaus ja itsenäisyys näyttäisivät edistävän yhteiskunnan yleistä hyvinvointia. Liberaali yhteiskunta on yleensä luova ja tehokas, ja väestölle usein myös varsin miellyttävä. Ihanteiden jatkuva monipuolistuminen kertoo toisaalta sen, että jotain inhimillisesti olennaista, "arvokasta" kehitystä ilmeisesti tapahtuu koko ajan, ainakin pitkällä aikavälillä. Inhimillistyykö ihminen kehityksessään?

Ihanteiden monipuolisuus

Edellä on tullut esiin se, että ihanteiden välillä saattaa olla ristiriitaa. Toisaalta ei ole ehkä viisasta järeäpäisesti pitää kiinni jostain tietystä ihanteesta. Kriittisyys ja hienotunteisuus eivät aina sovi yhteen. Asenne täytyy arvioida tilannekohtaisesti. Yksilön toiminta riippuu siitä, mitä ihanteita hän on kyennyt sisäistämään ja mitä ihanteita hän pitää arvossa.

Ehkä nimenomaan se on tärkeää, ettei ihanteita voi asettaa mihinkään arvojärjestykseen tai "ihannejärjestykseen". Ne muodostavat pikemmin koordinaatiston, jonka varassa arviointia tehdään. Käytännössä arvioimme asioita usein huomaamattomasti ja tiedottomasti arkisen toiminnan välittömyyden vuoksi. Silti ihanteet ovat mukana tilanteen ja tekojen arvioinnissa.

Myönteistä näyttäisi olevan se, että yksilöllä on arvioinnin perustana mahdollisimman monia ihanteita. Silloin hän ottaa tilanteessa huomioon useampia ulottuvuuksia, ja toiminta voi olla inhimillisesti onnistuneempaa.⁵¹ Tätä kutsun ihanteiden monipuolisuusehdoksi. Erilaiset ja keskenään ristiriitaisetkin ihanteet tasapainottavat toisiaan. Yksipuoliset sen sijaan kaventavat arviointia ja elämää.

Monissa erityisissä tilanteissa voi olla tärkeää, että jotkin tietyt ihanteet työnnetään syrjään ja jotkin toiset nousevat tilanteen vaatimuksesta etualalle. On siis ilmeisesti olemassa tilannekohtaisia ihanteita tai niiden tilannekohtaista noudattamista. Aina ei ole tarpeen tai ei voi soveltaa kaikkia ihanteita. Erityisiä ovat muun muassa tilanteet, joissa esiintyy väkivaltaa tai sen uhkaa, samoin kuin erilaiset rikostapaukset, sodat, onnettomuudet, sairastumiset ja katastrofit. Näitä kohdattaessa nousee esiin tiettyjä, nimenomaan tilanteeseen sopivia ihanteita, kuten rohkeutta, määrätietoisuutta, uhrautumiskykyä, aloitteisuutta, auttamisvalmiutta ja uskollisuutta. Toisaalta syrjään saattavat joutua esimerkiksi vapauden, demokratian, hienotunteisuuden ja koskemattomuuden ihanteet, ainakin osaksi tai kokonaan.

Ihanteet persoonassa

Joka tapauksessa ihanteet ovat eläviä tosiasioita sekä yhteiskunnassa että yksilössä. Niiden monipuolisuus näyttäisi nostavan elämän inhimillisyyden tasoa. Sosiaalisesti

hyväksytyinä käytäntöinä ne jäsentävät arkipäivää; yhteiskunta on myönteisesti ihanteistunut. Ihanteet juurtuvat ja uraantuvat myös yksilöön vakiintuneiksi asenteiksi ja malleiksi. Näin niitä ei tarvitse jatkuvasti miettiä arjen vaihtuvissa tilanteissa; ne ovat osa persoonallisuutta. Mutta toisaalta niiden pohtiminen avartaa suhdetta ympäristöön ja vahvistaa niiden asemaa persoonallisuudessa.

Silti on hyvä huomata se tosiasia, että ihanteet saattavat sisäistyä psykodynaamisesti kiinteäksi osaksi persoonallisuutta. Ihanteista voi tulla, ja ehkä aina myös tulee, osa kiihkeästi puolustettua identiteettiä ja narsistista sielun ydintä. Yksilö samastuu usein tiedottomasti tai puolitiedottomasti tiettyihin ihanteisiin, niin ettei pysty tarkastelemaan niitä eikä näkemään niiden suhteellisuutta. Ihanteiden loukkauksen hän kokee suorastaan henkilökohtaiseksi uhkaksi eikä ehkä siedä edes keskustelua niistä. Samaan tapaan ehdottomat ihanteet ovat myös yhteisöjen kohtalo. Tästä näkökulmasta voi ymmärtää, että ihanteet saattavat toimia vain muiden ongelmien näennäisenä peittona.

Edeltävään liittyy se paradoksi, että ihanteet varmasti ovat siten arvokkaita, että niitä tulee puolustaa, niihin tulee pitäytyä, ehkä joskus ehdottomasti. Mutta oma ihanteensa on myös se, että yksilö kykenee niitä vapaasti tarkastelemaan ja näkemään sekä niiden että elämän suhteellisuu-den. Ei-samastumista ja riippumattomuuttakin voidaan pitää ihanteina.⁵²

Ihanteet ja moraal

Ihanteita voi siis periaatteessa olla lähes rajattomasti ja niitä syntyy uusia. Mutta ihanteiden joukko ei ole tasa-aineinen (homogeeninen). Osa ihanteista näyttää olevan luonteeltaan jotenkin moraalisia. Tällaisia ovat esimerkiksi rehellisyys, luotettavuus, oikeudenmukaisuus, fyysinen koskemattomuus,

vastuullisuus ja aviollinen uskollisuus. Ehkä jotain moraalista saattaa sisältyä myös ihanteisiin vaatimattomuus, suvaitsevuus, raittius, huomaavaisuus, kuuliaisuus ja moniin muihinkin. Mutta sitten on ihanteita, joita ei välttämättä saannotaisi — ei ainakaan kaikissa tilanteissa — moraaliseksi, kuten kriittisyys, riippumattomuus, järkevyyt, miehekkyyt, rohkeus, avoimuus ja ahkeruus.

Raja moraalisten ja ei-moraalisten ihanteiden välillä on liukuva. Ehkä ihanteiksi pitäisi laskea vain sellaiset ideat, joihin kohdistuu moraalista vaatimusta. Vaikka näin tehtäisiin, ihmisten käsitykset siitä, mitkä ovat ihanteita, vaihtelisivat kaikesta huolimatta. Jotain yksimielisyyttä saattaisi tietysti esiintyä joistakin “arkki-ihanteista”, esimerkiksi rehellisyydestä, ei-tappamisesta ja oikeudenmukaisuudesta.⁵³

Arvioimme todellisuutta, ihmisen tekoja ja usein myös aikeita ja ajatuksia moraaliselta kannalta. On huomattava, että juuri ihanteet ja etenkin moralisoituneet osat ihanteista ovat keskeinen osa moraalialia.

Näin ollen tiettyjen ihanteiden (niin kuin arvojenkin) rikkomista pidetään epämoraalisena, kun taas näin ei koeta kaikista ihanteista. Osaan ihanteista liittyy siis moraalista paatosta. Nyt onkin ilmeistä, että muuttuminen tai “kohominen” moraaliseksi on ollut jonkin ihanteen tärkeä kehitysaskel. Ihanteiden moralisoituminen on filosofisesti erittäin mielenkiintoinen kysymys. Kuvaa mutkistaa se, että toisaalta riippuu myös tilanteesta, missä määrin moraalialin kaltaista paatosta kohdistetaan johonkin ihanteeseen; katastrofitilanteessa toisen auttamisen laiminlyönti saatetaan kokea hyvin epämoraaliseksi.

Moraali on osa hyvän arvoa. Voidaan puhua moraaliselsti hyvästä tai oikeasta. Ilmeistä on, että moraalialin ala on jatkuvasti laajentunut tai laajentumassa. Esimerkiksi ei-varastaminen ja toisen fyysinen koskemattomuus (loukkaamattomuus) ovat, yhteiskunnan toiminnalle tärkeinä periaatteina, jo varhain ihanteistuneet ja vähitellen myös moralisoituneet. Ehkä

ne eivät ole aluksi olleet kovin universaaleja periaatteita, esimerkiksi naapuriheimon jäseneltä on saanut ottaa omin luvun omaisuutta tai lapsia ja vaimoja on voinut kurittaa fyysisesti. Vähin erin periaatteet ovat kuitenkin tulleet universaalisemmiksi vaatimuksiksi, joissa ei "katsota kasvoon", eli niiden noudattamista vaaditaan kaikilta.⁵⁴

Ihanteiden moralisoituminen näyttäisi etenevän jatkuvasti, niin että moraalien piiriin luetaan asioita, joita sinne ei varhaisemmissa yhteiskunnissa luettu. Edellä mainittu hyvin nykyaikainen ei-manipuloimisen ihanne on saanut jonkin verran moraalista ulottuvuutta. Moraalista paatosta ja arviointia saattaa liittyä myös sellaisiin ihanteisiin kuin suvaitsevuus, kohtuullisuus, kohteliaisuus, myötätunto, ystävällisyys ja hienotunteisuus. Esimerkiksi luonnonmukaisuus tai luontoystävällisyys, luonnonsuojelun ihanteina, ovat viime aikoina vahvasti moralisoituneet.

Tietyissä erityistilanteissa moraalit on jonkin verran toinen kuin yleensä. Esimerkkinä tällaisista mainittakoon poliisin, lääkärin ja palomiehen työtehtävät. Heidän toimintaansa voidaan arvioida moraalisesti myös heidän ammattitaitonsa ja -etiikkansa näkökulmasta; heidän on osoitettava muun muassa määrätietoisuutta ja rohkeutta. Heidän täytyy suojella, auttaa, pelastaa tai ainakin yrittää tehdä sensuuntaisia toimenpiteitä, vaikka tavalliseen kansalaiseen ei vastaavaa painetta samassa määrin kohdistuisikaan.

Hyve

Ihanteet koetaan hyviksi, monesti nimenomaan erityisen hyviksi asioiksi. Tämäkin osoittaa inhimillisen hyvään pyrkimisen kattavuutta ja kaiken läpäisevyyttä. Niinpä arvoluontoisimpia ihaneita toteuttavaa ihmistä on kutsuttu perinteisesti hyveelliseksi. Hyveellisyys on näin eräänlainen yleisihanne tai yleisihanteellisuutta. Tosin hyveiksi kutsutaan

joskus myös muita asioita kuin ihanteita, esimerkiksi älykkyyttä tai musikaalisuutta, joita arvostetaan, mutta joita ei tarvitse pitää ihanteina.

Mielestäni käsitteet hyve ja ihanne tarkoittavat lähes samaa. Hyveellinen on puolestaan usein kokoava käsite, joka ilmaisee sitä, että henkilön käyttäytymisessä tulee esiin ehkä useitakin ihanteita, mutta myös varsinaisia arvoja.

Ihanteistaminen

Ihmiseen ja ihmisyyhteisöihin näyttää aina kuuluvan ihanteita. Niinpä niiden synty ja luominen liittyy ihmisen olemukseen. Hän ihanteistaa elämäänsä, kanssakäymistään, toimintaansa ja kokemustaan. Osa ihanteista tuntuu niin arvokailta, että saatamme nähdä niiden kuuluvan ihmisen alkuperäiseen moraaliseen olemukseen.⁵⁵ Mutta ihanteiden olemassaolo ja niiden luomisen mahdollisuus tuntuu puhevan sen puolesta, että ihmisessä on ihanteistamisen sielunilmiö ja reaktio, kuten on ajattelun, pelon ja päättämisen reaktiot ja sielunilmiöt.

Ihanteistamisella on kauaskantoinen yhteiskunnallinen merkitys. Eri kulttuureissa ihanteet saatetaan käsittää kovin eri tavoin, ainakin soveltamislaajuudeltaan. Universaalit ihanteet tuntuvat aidommilta kuin sellaiset, joita sovelletaan vain oman heimon jäseniin. Universaali älä tapa –ihanne saatetaan joissain heimokansoissa käsittää kieltona olla tapamatta oman heimon jäseniä. Kulttuurin kehittyneisyytenä voidaan pitää muun muassa sitä, kuinka paljon siinä on kyetty ihanteistamaan asioita. “Alkukantaisesta” kulttuurista puuttuu “korkeatasoisempia” ihanteistuksia.

Ihanteistaminen tuskin voi kuitenkaan koskea mitä tahansa asioita, vaan jotenkin ihanteiksi “sopivia”. Tämä tuntuisi puhuvan sen puolesta, että olisi jokin ihanteiden tai ihmisyyden oma “universumi”, joka toimii kriteerinä, vaikka

sitä on vaikea yksiselitteisesti hahmottaa tai perustella. Siksi se herättää keskustelua.

Kohdeihanteet

Edellä ihanteeksi on käsitetty lähinnä sellaiset asiat, joita voisi kutsua myös ideoiksi. Vaikka ihanteilla on selviä yhteisiä konkreettiin maailmaan, ne eivät kuulu vain tiettyihin ilmiöihin, ajallisesti tai paikallisesti rajallisiin tapahtumiin tai henkilöihin. Juuri tässä mielessä ne ovat ideaalisia, idean kaltaisia.

Mutta ihanne-sanaa käytetään myös toisella tavalla, huomattavasti konkreettimmin ja enemmän erityistapauksiin soveltaen. Joku ihminen voidaan kokea ihanteeksi. Samoin elämäntapa, valtiomuoto, yhteisön muoto, ihmissuhde tai ulkomuoto saatetaan asettaa ihanteeksi. Perheestä, avioliitosta, työyhteisöstä, tieteellisestä yhteisöstä, hallintomuodoista ja luovasta työstä on laadittu ihanteellisia, ehkä joskus nimenomaan utooppisia kuvauksia. Tällöin voidaan tietysti ajatella, että kuviteltu kohde sisältää sellaisia ihanteita, useitakin, joista edellä on ollut puhe.

Asia ei suinkaan ole aina näin yksinkertainen, vaan kohde voi olla siten monimuotoinen (kompleksi) kokonaisuus, että sitä ei voida purkaa ja palauttaa yksittäisiksi ihanteiksi, vaikka se voi sisältää niitä. Yhtä hyvin yksinkertaista elämäntapaa kuin myös vaurautta tai monimuotoista elämää voidaan ihailia, samoin kuin luonnonmukaista viljelyä tai korkeaa teknologiaa. Tällöin ei välttämättä ole lainkaan kyse perinteisistä ihanteista, niin kuin olen käsittänyt ne edellä.

Kohdeihanteet saattavat olla monesti hyvin lähellä sitä tai yhtä sen kanssa, mitä seuraavassa luvussa kutsun arvostuksiksi. Esimerkiksi ihmisten taitoja ja saavutuksia arvostetaan, mistä seuraa, että kyvykkäitä ja menestyneitä ihmisiä nostetaan ihanteiksi. Kohdeihanne voi siis koostua erilaisista

arvostetuista ominaisuuksista. Periaatteessa voi tosin olla niin, että vain yksilön saavutuksia tai kykyjä ihailtaan eikä yksilöä itseään.

Ihannoiminen

Ihanteet ideoina tai kohdeihanteet saatetaan vielä ymmärtää varsin neutraalisti ja asiallisesti, vaikka niihin voidaan liittää esimerkiksi moraalista paatosta. Mutta kun puhutaan ihailusta tai ihannoimisesta, on jo siirrytty toisenlaisiin ilmiöihin. Tällöin on tultu kiinteämpään yhteyteen sielunvoimien, erityisesti yksilön monien ja monitasoisten tarpeiden kanssa. Ihannointi tuo mukaan yksilön koko psykodynaamikan, joka voi olla pelkkien ihanteiden kannalta toisarvoista.

Ihannoiminen kuvastaa yksilöä itseään eikä vain kohdetta. Tämä ei merkitse sitä, että ihannoiminen ei voisi olla varsin asiallista. Mutta toisaalta ihmiset saattavat ihannoیدا esimerkiksi asioita, jotka useimmista tuntuvat kielteisiltä. Kovuutta, julmuutta, väkivaltaa, röyhkeyttä, provosoimista, tunnottomuutta, kapinaa, omapäisyyttä, sotaa, irstailua tai vastuuttomuutta voidaan ihailia. Mukana saattaa tällöin olla yleisesti myönteisenä pidettyjä ihanteita, kuten rohkeutta ja itsenäisyyttä, mutta raakojen asioiden ihannoiminen kuvastaa yleensä sielun ristiriitaisia paineita, sen ilmeistä epätasapainoa.⁵⁶

Ihanteellistaminen

Konkreetit kohteet saatetaan siis ihanteistaa. Me saamme ihailia vaikkapa taiteilijoita, taiteellista kykyä, oppineisuutta, oppineita, urheilijoita, urheilusaavutuksia tai valtiomiehiä. Ihanteeseen voidaan periaatteessa suhtautua hyvin asiallisesti, jolloin kohde ymmärretään totuudenmukaisesti, ja ihaileminen on perusteltua jostain näkökulmasta.

Mutta näin ei suinkaan välttämättä ole. Kohde voi olla ihanteellistettu siten, että tosiasioilla on siinä vain jokin osa tai jopa hyvin vähäinen osa.

Ihanteellistaminen eli idealisointi tarkoittaa sitä, että yksilö luo kuvan kohteesta siten, että siihen liittyy mielikuvituksen luomia (fantastisia) elementtejä, jotka eivät pidä yhtä todellisuuden kanssa. Nämä ovat inhimillisen tajunnan luomia kuvia, jotka ilmentävät enemmän kuvittelijaa kuin kohdetta. Ne ovat siis projektioita; yksilön tai yhteisön kohteeseen heijastamia ominaisuuksia. Ihanteellistamisen kohteena voi olla henkilö tai vaikkapa elämänmuoto, vrt. esimerkiksi Lenin tai kommunismi.

Toisaalta idealisoimiseen liittyy yleensä tosiasioiden sivuuttamista, niiden “unohtamista”, työntämistä syrjään tai kyvyttömyyttä ymmärtää niitä. Ihanteellistamisessa elää usein jotain harhaista. Vaikka ihannoidut kohteet ovat osin fantastisia, tästä ei pidä vetää sitä johtopäätöstä, että ideaalistamisella ei olisi myös rakentava merkitys ihmisen sielunelämässä. Ei myöskään ole mitenkään epätavallista, että yksilö ihanteistaa tai ihanteellistaa esimerkiksi omat tunteuksensa tai yleisemmin oman suhteensa todellisuuteen.

Joka tapauksessa ihmisellä näyttää olevan yleinen taipumus ihanteellistaa erilaisia asioita, eli se on luonnollinen reaktio. Ehkä teemme näin aina jossain määrin; kannamme tällaisia ihanteita sielussamme kaiken aikaa. Elämme tavaltaan myös ihanteellistetussa maailmassa todellisen maailman rinnalla ja sisässä.⁵⁷ Silloin täytyy kysyä, mitä tarpeita tällaiset ihanteellistetut (tai ihannoidut) kohteet tai kuvat palvelevat sielunelämässä ja mistä seikoista ne syntyvät.

Ihanteellistamisen motiivit

Ihanteellistaminen on käsitettävä joltain osin itsenäiseksi sielunelämään kuuluvaksi reaktioksi, mutta sillä on erittäin

kiinteitä yhteyksiä narsistisiin yllykkeisiin: valtaan, pyyteeseen ja ahneuteen. Ihailemansa ihmisen kautta yksilö voi kiertotietä tuntea osallistuvansa valtaan, voi tuntea olevansa merkittävä ja suuri ja voi samastua toisen asemaan ja voimaan. Kansanjoukot saattavat samastua johtajaan tai alaiset esimieheen. Yksilö osallistuu valtaan, voimaan ja kunniaan ihailemansa ja ihanteellistamansa kohteen kautta.

On hyvin luonnollista, että esimerkiksi lapset idealisoivat vanhempiansa. Tällöin on osittain kyse narsistisista tekijöistä. Mutta näin syntyvät idealisaatiot rakentavat persoonallisuutta: lapsi saa idealisoitujen hahmojen kautta kaipaamansa tuen ja turvallisuuden, ja hänelle kehittyy parhaimmillaan myönteinen omakuva.⁵⁸ Idealisointi kannustaa monesti kehitystä myönteisesti, esikuvien ja niistä syntyvien virikkeiden kautta. Mutta toisaalta ankaria pettymyksiä kokenut lapsi saattaa luoda suojakseen täysin valheellisen ja fantastisen kuvan vanhemmistaan, jotka ovat todellisuudessa jotain aivan muuta. Tämä osoittaa narsististen voimien ja ihanteellistamisen toimintaa ihmissielussa, mikä voi tuottaa myös harhaista kokemusta maailmasta.

Nuorten ja nuorien aikuisten persoonallisuuden kasvulle ihanteet merkitsevät paljon. Niiden olemassaoloa ja merkitystä ei yksilö ehkä lainkaan itse havaitse tai tiedosta, mutta silti ne muokkaavat hänen arvostuksiaan ja antavat esikuvia kehitykselle. Ilmeisesti ihanteet tässä mielessä ovat välttämättömiä, ja ne kuuluvat normaaliin elämään; osaksi juuri ne mahdollistavat kehityksen ja tukevat sitä. Ongelma on se, että ihanteet ja samastumiskohteet eivät ehkä aina ole pelkästään myönteisiä, vaan niissä voi joskus olla piirteitä, jotka kypsemmästä näkökulmasta ovat kyseenalaisia. Mutta ihanteellistettuja kohteita kuitenkin luodaan ja tarvitaan.

Ihanteellistamisen reaktio voi olla kaksisuuntainen, sekä projektiivinen että introjektiivinen. Yksilö voi projisoida omia sisäisiä tarpeitaan ja unelmiaan johonkin yksilöön ja näin luoda fantastisen projektion, joka ei kaikin osin vastaa

todellisuutta. Tällaisia ovat usein kuvat, jotka on luotu kansanjohtajista, nuorison idoleista ja esimerkiksi rakkauden kohteista.

Introjektiiivinen idealisaatio merkitsee ihannoidun kohteen tai siitä luodun kuvan sisäistämistä, usein nimenomaan puolittiedottomaksi tai tiedottomaksi esikuvaksi. Kuva muodostuu osaksi persoonallisuutta ja alkaa näin virittää, suojata ja suunnata kehitystä. Ilmeisesti kaikessa idealisoinnissa on jokin määrä sekä projektiota että introjektiota. Myös julkisuus, tiedonvälitys ja mainonta luovat idealisoituja kuvia, jotka herättävät yleisön fantasioita ja ihastusta, siis myös projektioita ja introjektioita.⁵⁹

Toisen sukupuolen ihaileminen (tai romanttinen ja eroottinen ihaileminen yleisemminkin) liittyy mutkikkaasti sielunelämän lukuisiin tarpeisiin. Perustana on luonnollisesti seksuaalinen yllyke, joka tosin ei ole yksiselitteinen, vaan sillä on moninaisia yhteyksiä sielunelämän muuhun dynamiikkaan. Ihastus on usein varsin sokaiseva voima, se liittyy rakkauden ilmiöön, joka on merkittävä ja monisäikeinen sielunenergeettinen ilmiö. Ihastus heijastaa monesti pikemmin yksilön omia täyttymättömiä tarpeita ja unelmia kuin ihastuksen kohdetta, vaikka ihastuksen voikin aiheuttaa toisen ulkonäkö, lahjakkuus, menestys tai muu ominaisuus.

Järkevyys

Lopuksi tarkastelen vielä yhtä tärkeää ihannetta, johon vedotaan usein, mutta jonka merkitys ei ole suinkaan kovin selvä, nimittäin järkevyyttä. Sitä arvostetaan, vaaditaan ja ihaillaan, ja sillä mahtailaan. Se liittyy käsitteeseen järki, joka on sinänsä, mutta myös esimerkiksi aatehistoriallisesti merkittävä idea. Varsinkin valistuksen ajalta, 1700-luvulta alkaen, järki (ratio) ja monet siihen liittyvät muut ihanteet ja

ideat (esim. kriittisyys, ennakkoluulottomuus ja vapaamielisyys) ovat muokanneet voimakkaasti mieltämme ja kulttuuriamme. Järki sivuaa läheisesti myös totuuden arvoa. Yksi puoli järkevyyttä liittyy toiminnan rationaalisuuteen suhteessa tavoitteisiin.

Ei ole helppo lopullisesti määritellä, mitä järki on. Silti se on todellinen ja vaikuttava inhimillisen mielen ilmiö. Näen sen liittyvän läheisesti tahtoon ja ilmentävän ajattelun tahdottua kurinalaisuutta, jonka olennainen osa on muun muassa johdonmukaisuus. Järkevyyks ei toisaalta ole kaukana rehellisyyden tai totuudellisuuden ihanteista.

Järjelle on vaikea asettaa mitään yksiselitteisiä kriteerejä, vaikka maailmankatsomuksellisesti se on usein yhdistetty esimerkiksi näköhavainnolliseen empirismiin. Järkevyyks on jotain erityistä valppautta ja tietoisuutta suhteessa ajatteluun, ajatusten kulkuun ja kohdattuun maailmaan. Kuten ihanteet yleensäkin, järkevyyks voi urautua myönteiseksi tottumukseksi. Kulttuurissamme elää tieteellisen ajattelun synnyttämää erityistä aatteellista painetta järkevyyteen.

Käytännössä järkeen voi liittyä kyseenalaisia omnipotenssin kokemuksia, jotka ehkä kielivät vain siitä, että yksilö on sitoutunut joihinkin teoreettisiin tai katsomuksellisiin näkökohtiin. Toisaalta kriittiset tutkijatkin, kutsuvat järkevyydeksi sitä, kun he ajattelevat asioista siten kuin heistä tuntuu. Ajattelu on suurelta osin omien tuntumien ja mielikuvien jäsentämistä, vaikka yksilöt eivät sitä huomaa. Näin he antavat ajatuksen muotoon puetuille omille tuntumilleen joskus jopa ylivertaisen aseman.⁶⁰ Tämä ei silti riistä järjen idealta sen todellisuutta tai arvoa eikä järkevyyden ihanteelta sen myönteistä merkitystä. Kaikkeen, niin myös omiin kokemuksiinsa ja niistä syntyviin ajatuksiin, voi suhtautua kriittisesti.

Ihmisen todellisuus on joka tapauksessa paljolti hänen tuntemuksiaan ja hänen suhdettaan todellisuuteen. Jokaisen yksilön tuntemuksissa on myös ilmeistä yleispätevyyttä; edustamme kaikki ihmislajeja. Tiettyä, vaikkei ehdotonta,

yleispätevyyttä kokemusten kuvaukseen tulee lisäksi siitä yhteisestä käsitteistöstä, jota ainakin saman kulttuurin ihmiset ovat oppineet käyttämään samoista kokemuksista.

Analysoidessaan ihmisen kokemusta ja maailmaa esimerkiksi filosofit kuvaavat sitä, miltä heistä ihmisinä todellisuus tuntuu, eli millaiseksi he ovat sen kokeneet. Harhaa on luulla tällaisen kuvauksen voivan olla täysin rationaalista siten, että kyse olisi pelkistä ajatuksista. Näin ei voi olla, koska ajattelu saa aineksensa kohdatusta. Tällä pohjalla ajattelu saattaa toki olla tiedostavaa, johdonmukaista, ennakkoluulotonta, kriittistä ja kurinalaista, siis järkevää — tai ainakin voi yrittää olla kaikkea tätä.

Tehtäviä ja kysymyksiä

1 Ihanteet ja arki. Miten ihanteet ilmenevät ihmisten käyttäytymisessä tai heidän tavoitteissaan? Voiko ihanteetonta elämää olla olemassa? Onko ystävilläsi poikkeavia ihanteita? Minkälaisia omia erityisiä ihanteita on koulussa tai tietyssä ammatissa? Minkälaista heikkoutta ilmenee ihanteiden noudattamisessa?

2 Ihanteiden arvo. Mitä tapahtuisi, jos jotkin ihanteet menettäisivät yllättäen merkityksensä? Miten ihanteet kehittävät ihmistä? Onko sellaisia ihanteita, joista ei voida luopua missään oloissa? Ovatko ihanteet ihmisyyden ydin? Miten yhteiskunta perustuu ihanteisiin? Miten ihanteiden monipuolisuus näkyy päätöksenteossa? Mitkä ihanteet ovat moraalisia tai moraalistuneita ja mitkä eivät? Miten moraalistumista voi perustella?

3 Ihanteiden ristiriitoja. Kuvittele tilanteita, joissa eri ihanteet joutuvat omassa kokemuksessasi ristiriitaan keskenään. Miten silloin toimit? Jos ihmisten ihanteet ovat poikkeavia toisistaan, missä määrin yhteistyö on silloin mahdollista? Vertaile eri kulttuureissa vallitsevia ihanteita? Onko erityisiä nuorison ihanteita?

4 Ihanteistaminen, ihannoiminen ja ihailu. Miten ihailu ilmenee elävässä elämässä? Miten sen mahdollinen epärealistisuus ilmenee? Ketä ihaillet? Mitä tapahtuu ihastumisessa? Mikä tehtävä on ns.

idoleilla? Mitä ne saavat aikaan yksilöiden kokemuksessa? Onko kyse joskus epäjumalista? Miten idealisaatio vaikuttaa myönteisesti lapsen ja nuoren aikuisen kehitykseen?

5 Ihanteettomuus. Voiko ihminen olla tunnoton ihanteiden suhteen ja minkä vuoksi? Paatuuko ihminen tai voiko hän kasvaa vikaan? Onko olemassa vääriä ihanteita tai epäihanteita? Miksi ihmiset “unohtavat” ihanteet?

6 Ihanteiden muutos. Mistä mahtaa olla kyse siinä, että jatkuvasti syntyy uusia ihanteita? Miten ihanteet vanhentuvat tai heikkenevät? Mainitse esimerkkejä. Mistä ihanteista pitäisi päästä eroon? Mitä uusia ihanteita saattaa syntyä tulevaisuudessa? Voisiko luonnon manipuloimattomuuden tai koskemattomuuden ihanne voimistua ja mihin mittaan?

7 Ihanteeksi asettaminen. Mitä kaikkea voidaan asettaa ihanteeksi? Mitä ihanteellisia päämääriä olet asettanut itsellesi tai elämällesi yleensä?

8 Ihanteet ja persoona. Miten ihanteet toimivat henkilössä? Miten ihanteista tulee persoonallisuuden kiinteitä osia? Miten ihminen kokee ihanteidensa loukkaamisen eri tapauksissa? Voiko ihanteita vaatia muiltakin? Missä määrin niitä vaaditaan? Onko se vastoin henkisen koskemattomuuden ihannetta? Miten ihanteet opitaan? Mitä ihanteita korostettiin sinun perheessäsi tai muussa lähiympäristössä? Oletko kapinoinut ihanteita vastaan? Voivatko ihanteet olla kohtuuttomia? Luovutko ihanteista, jos toinen henkilö ei niitä noudata?

ARVOSTUKSET

Kolmatta arvokkaan luokkaa kutsun arvostuksiksi. Tosin käytännössä niitäkin nimitetään arvoiksi, mikä voi aiheuttaa epäselvyyttä. Tämän lisäksi sanomme usein, että me arvostamme ihanteita, ja samoin puhumme varsinaisista arvoista. Tämä hämmentää tilannetta. Sanaa arvostaa käytetään hyvin yleisesti kaiken arvokkaan yhteydessä. Siksi on hyvä ottaa yleiskäsitteeksi juuri arvokas ja lähteä siitä tosiasialta, että ihminen arvioi todellisuutensa asioita sen mukaan, kuinka arvokkaina hän pitää niitä. Vaikka puhutavat olisivatkin kirjavia ja epäjohdonmukaisia, niin on syytä erottaa mielessään erilaiset arvokkaan lajit. Arvostukset ovat valitsemani puhettavan mukaan oma lajinsa.

Esimerkkejä arvostuksista

Ihmisten arvostukset ovat moninaiset: tavarat, ruoat, juomat, omaisuus, virat, asemat, kyvyt, taidot, oppiarvot, oppineisuus, kuuluisuus, julkisuus, vaatteet, ulkonäkö, asunnot, autot, rauha, hiljaisuus, terveys, elämä, luonto, raha, matkat, vapaa-aika, huomio, kunnia, voima, valta, voitto, paremmuus, menestys, taide, taide-esineet, musiikki, sävellykset, kirjat, runous, tyyli, tietokoneet, tiedot, tiede, tietoisuus, asiantuntemus, ystävyys, turvallisuus, jännitys ja monet muut seikat. Toiset arvostavat yksinkertaista tai luonnonmukaista elämää, kun taas toiset korkeaa tekniikkaa tai menevää elämäntapaa.

Arvostusten luettelo on vielä runsaampi kuin ihanteiden. Ilmeisesti niitä on todella rajattomasti; niitä syntyy jatkuvasti uusia. Ajan kuluessa arvostukset muuttuvat jo siitä yksinkertaisesta syystä, että elämänmuoto ja siinä käytetyt välineet ja instituutiot muuttuvat. Yleensä arvostetaan vain sellaista, joka on olemassa tai jonka tiedetään tai ainakin voidaan kuvitella olevan olemassa. Autoja, tietokoneita tai äänilevyjä ei ole voinut vielä arvostaa kovin kauan. Samoin kansanedustuslaitoksen kehityksen myötä on voinut syntyä kansanedustuksen tai kansanedustajien arvostusta.

On syytä myös huomata, että on olemassa arvostuksia, jotka tuntuvat itsessään arvokkailta. Sen sijaan toisilla arvostuksilla on välineellistä arvoa joidenkin toisten arvokkaiden asioiden (siis myös arvojen ja ihanteiden) saavuttamiseksi tai toteuttamiseksi. Voidaan erottaa varsinaiset arvostukset ja välinearvostukset, vaikkei ole syytä tehdä niiden välille mitään ehdotonta eroa, koska monia asioita voidaan tarkastella kummastakin näkökulmasta. Mutta monilla arvostuksen kohteilla, esimerkiksi rahalla, on pääasiassa vain välinearvoa.

Arvostamisen ilmiö

Arvostamista käsittelin alustavasti jo ensimmäisessä luvussa. Arvostaminen on moniulotteinen ilmiö sekä yhteiskunnassa että yksilön kokemuksessa. Arvostukset läpäisevät ihmisten maailman kauttaaltaan. Tämä on syytä selvittää itselleen: meidän maailmamme kuvallisesti sanoen ”tihkuu” arvostuksia. Se ei suinkaan koostu vain tosiasioista, vaan lähes kaikkeen sekoittuu, selvemmin tai epämääräisemmin, läheisesti tai taustalta, arvostamisen ilmiö.

Itse asiassa me suuntaudumme todellisuuteen siten, että me jatkuvasti arvioimme sitä arvostustemme näkökulmasta. Näin teemme lähes lakkaamatta kohdatessamme ihmisiä, tapahtumia, ilmiöitä ja esineitä. Arviointi on sinänsä

merkittävä sielullis-henkinen ilmiö ja mahdollisuus ihmismieleessä. Se tarvitsee kuitenkin kriteerejä. Näinä voivat toimia arvot ja ihanteet, mutta nimenomaan myös arvostukset. Yksilön asenteisiin, ulkoihin ja sisäisiin reaktioihin vaikuttavat monet seikat, esimerkiksi tiedot, tunteet ja tarpeet, mutta näiden ohessa ja joukossa arvostukset.

Arvostaminen on siis elämän tärkeä ainesosa, vaikka emme kiinnitä siihen yleensä huomiota ja sen vaikutus jää usein tiedottomaksi. Arvostukset ovat jopa siinä määrin tiedottomia, ettemme monestikaan aseta niitä itseään arvioinnin kohteeksi, esimerkiksi jostain uudesta tai ”yleisemmästä” näkökulmasta, tai vaikkapa moraalin ja ihanteiden kannalta. Olennaista on kuitenkin se, että juuri arvostukset liikuttavat ihmisiä ja koko yhteiskuntaa. Järjestelmä pyörii sen ympärillä, mitä arvostetaan. Myös epäarvostus on arvostus; se on vain asteikon toisessa päässä verrattuna myönteiseen arvostamiseen.

Ihmissielussa näyttää siis olevan sellainen ilmiö, energia tai reaktio, jota kutsumme luontevasti arvostamiseksi. Se kuuluu inhimilliseen kokemukseen ja sielunelämään samoin kuin monet muut ilmiöt, esimerkiksi mielikuvat, ajattelu, tunteet, tiedostaminen, päättely ja arviointi. Toisessa yhteydessä kehittämäni analyysitavan ja näkökulman mukaan se liittyy läheisesti tahtoon, eli se on tahdon keskeinen komponentti.

Arvostaminen on osakudos kaikessa psyykkisessä ja sosiaalisessa. Teot ilmentävät arvostusta, ja tekeminen on elämän toteutumisen ehdottomin virta. Mutta myös ajatus on tavallaan teko. Se ilmentää muun muassa sitä, mitä ihminen tietää tai kykenee käsittämään, mutta myös sitä, mitä hän arvostaa. Ajatus voi ilmoittaa ja todeta arvostuksen suoraan: ”Minä arvostan tätä. Tämä on tärkeää ja merkittävää.” Mutta monesti ajatus ilmaisee arvostuksen tavallaan kiertotietä kuvastaen niitä motiiveja, jotka motivoivat ajattelua. Jo se, että jotain ajatellaan tai jostain puhutaan, mutta

tietenkin myös se, kuinka ajatellaan tai miten puhutaan, heijastaa arvostuksia.

Arvostusten luonne

Arvostusten luonteenomaisin piirre on se, että niillä on yleensä selvä kohde. Se voi olla hyvin konkreetti esine, esimerkiksi asunto, vaate tai auto. Se voi olla myös abstrakti kuten taide, tiede, vapaa-aika, virka, julkisuus tai arvonimi. Toisaalta kykyjä arvostetaan, niin kuin kielitaitoa, sujuvaa esiintymistä ja tietokoneiden hallintaa. Arvostus kohdistuu siis johonkin kohteeseen, olipa se sitten konkreetti tai abstrakti. Tarkemmin ajatellen monet konkreetit kohteet ovat sikäli abstrakteja, että ihmiset arvostavat esimerkiksi niiden sosiaalista arvoa, "imagoa" tai muodikkautta (vrt. esim. vaatteet tai auto).

Suurella osalla ihanteita (puhumattakaan arvoista) ei ole sellaista selvää kohdetta kuin arvostuksilla. Tosin tässä kohtaamme ihanteiden ja arvostusten välisen rajanvedon vaikeuden. On asioita, joita ei ehkä pidetä lainkaan ihanteina, esimerkiksi kriittisyys, miehisuus, naisellisuus, oppineisuus, sivistyneisyys, kehitys tai tehokkuus. Toisaalta jonkun mielestä ihanteisiin eivät kuuluisi lainkaan monet kohdeihanteet, joista edellisessä luvussa oli puhe, ajateltakoon vaikkapa yksinkertaista, luonnonmukaista, seurallista tai kiertelevää elämää, tai sitten monarkiaa, askeettista elämänmuotoa, kommunismia, tutkijan elämäntapaa, yhteiskunnan stabiilisuutta, konsensusta tai jotain muuta.

Monia edellä mainittuja esimerkkejä voi tietenkin kutsua yksinkertaisesti arvostuksiksi eikä ihanteiksi. Raja ihanteiden ja arvostusten välillä on liukuva, mutta ei ehkä sittenkään epäselvä. Arvostaminen on yleinen ja neutraali sielunilmiö, ja se esiintyy lähes kaikkien asioiden yhteydessä, näin myös suhteessa arvoihin ja ihanteisiin. Ihanteissa on kuitenkin

nimenomaan kysymys ihanteistamisesta, ihanteeksi asettamisesta tai nostamisesta. Laatuero kahden arvokkaan lajin välillä on periaatteessa selvä — tai se voidaan käsittää sellaiseksi. Ihanteena pitäminen on erilainen sielunliike kuin pelkkä arvostaminen, joka on luonteeltaan perustavampi ja ikään kuin reaktiivisempi. Tämä ei tietenkään estä näitä kahta asiaa kietoutumasta toisiinsa ja esiintymästä yhtä aikaa.

Monia asioita, joita syystä tai toisesta arvostetaan, voidaan asettaa ihanteeksi, tai ne ovat tiettyssä kulttuurissa, perinteessä, elämänmuodossa tai yhteisössä nousseet ihanteeksi. Ne eivät ole enää “pelkkiä arvostuksia”, haluamatta tällä sanonnalla väheksyä arvostusten arvoa. Raja ihanteiden ja arvostusten välillä kulkee osaksi siis siinä, millä sielunliikkeellä tai asenteella asiaan suhtaudutaan. Tavanomainen kieli ja puhe eivät tosin tee aina eroa arvostuksen ja ihanteen välille.

Arvostusten synty

Itse arvostamisen sielunilmiön syntyä on vaikea selittää, samoin kuin on vaikea selittää, miksi on olemassa esimerkiksi ajattelua, mielikuvitusta tai tietoisuutta; ne vain ovat olemassa. Arvostaminen on otettava todellisuuteen kuuluvana psyykkisenä tosiasiana. Mutta on tietenkin monia seikkoja, jotka vaikuttavat siihen läheisesti tai tekevät sen tavallaan ymmärrettäväksi. Se liittyy kaikkiin muihin psyykkisiin ilmiöihin jollain tavoin, koska se sielun ilmiöille tyypillisesti läpäisee kaiken kokemuksen.

Arvostusten synnyllä on luonteva yhteys tarpeisiin ja ennen kaikkea niihin mielihyvää herättäviin kokemuksiin, joita seuraa tarpeiden tyydyttämisestä. Fysiologisten tarpeiden (esim. nälän, suojan ja seksuaalisuuden) paine luo arvostusta kohteisiin, jotka saavat aikaan tyydytystä. Ai-neelliset tarpeet nousevat kuitenkin välittömän karkean

tyydytyksen tasosta mitä erilaisimpien sosiaalisten ja muiden tarpeiden — ja arvostusten — maailmaan.⁶¹ Ajatellaan vaikka ruokailu- ja pöytätapoja, gastronomiaa ja kulinaria. Asumiseen ja asuntoihin vaikuttavat lukuisat arvostusnäkökohdat, samoin kuin eroottiseen elämään liittyy oma romantiikan kulttuurinsa.

Arvostukset ja narsismi

Tässä ei ole syytä lähteä etsimään ja luettelemaan kaikkia niitä ilmiöitä, jotka voidaan nimittää tarpeiksi ja jotka ovat taustalla synnyttämässä arvostamista ja arvostuksia; niitä on rajattomasti. Ihmisen olemuksen ja pyrkimysten kannalta erityisen mielenkiintoisia ovat narsistiset yllykkeet, joita olen tutkinut useissa teoksissani. Jos narsistiset yllykkeet käsitetään laajasti, ne selittävät kaiken tarvitsevuuden, mikä kohdistuu ympäristöön. Niitä voi jopa kutsua kokoavasti haluluonnoksi: ihminen suuntautuu todellisuuteen, sen aineellisiin ja henkisiin mahdollisuuksiin haluten jotain jatkuvasti. Narsistiset yllykkeet rakentavat keskeiseltä osin myös ihmisen persoonallisuuden.

Tässä kuvaan narsismia vain hyvin lyhyesti. Ihmisellä on esimerkiksi taipumus kokea olevansa oikeassa. Hän saattaa kuvitella edustavansa oikeaa asennetta tai ajatuskantaa: uskoa, käsitystä, makua, teoriaa, maailmankatsomusta tai vastaavaa. Yksinkertaisesti elämme omissa ajatuksissamme niihin samastuen; jo siinä on mukana vallan narsismia. Helppoin tapa olla vallassa ja saavuttaa ”korkeaa identitettiä” on samastua ja sopeutua johonkin vallitsevaan, jo vallassa olevaan ja arvovaltaiseen ajatusperinteeseen. Meissä vaikuttaa myös sisäsyntyinen paine levittää käsityksiämme ympäristöömme ja toivoa, että muutkin noudattaisivat niitä.

Toisaalta ihmisellä on taipumus korottaa omat tunteensa todellisuuden luonteen, laadun ja arvon arviointiperustaksi;

me “pyhitämme” omat tunteemme. Tämä on tosin osaksi luonnollista, koska meillä ei tavallaan ole muuta; elämme omissa tunteissamme, ne ovat elämämme. Me kaipaamme myös ankarasti hyväksyntää vähintään joltain taholta. Haluamme luoda itsestämme hyvän kuvan. Helpoimmin hyväksynnän voi kuvitella saavuttavansa kunnostautumalla vallitsevan ja arvostetun silmissä. Siksi ihmiset liittyvät yhteisöihin ja järjestelmiin. Meillä on myös tarve tai yllyke nähdä itsemme tärkeänä ja merkittävänä. Yksilön arvon arviointiperustana on yleensä sosiaalinen järjestelmä. Yksinkertaisimmillaan se merkitsee asemaa yhteiskunnan vallitsevissa muodosteissa. Ihmisillä on myös suuruuden kuvitelmia: halu olla suurin ja kaunein, ehkä yleensä, mutta ainakin jollain alueella.

Edellä oli kyse ajatteluun läheisesti liittyvästä vallan ja lähinnä tunteeseen liittyvästä pyyteen narsismista. Mutta on olemassa vielä kolmas, nimittäin saavuttavan ahneuden, lähinnä siis tahdon narsistinen yllyke. Me tavoittelemme aineellista hyvää, esineitä ja tavaroita, eikä tällä ahneudella näytä olevan loppua. Yksinkertaisesti me saatamme uppoutua muuten vain loputtomaan tekemiseen. Mutta ihmiset haluavat myös esimerkiksi virkoja, asemia, arvonantoa, oppiarvoja, tietoja, taitoja, ja niiden saavuttamiseksi toiminta ja työ on välttämätöntä. Me tavoittelemme asioita suurelta osin pelkästään narsistisista syistä, koska voimme näin kuvitella olevamme arvokkaampia. Erilaisissa yhteiskunnissa eri puolilla maapalloa sosiaaliset instituutiot ja hierarkiat ovat erilaisia, joten ihmiset tavoittelevat — ja arvostavat — erilaisia asioita.

Narsistinen sitoutuminen (samastuminen) joihinkin asioihin, ajatuksiin, tuntemuksiin, yhteyksiin, tehtäviin, tavoitteisiin on kohtalon kysymys yksilölle. Hän ei osaa ehkä edes kuvitella olevansa ilman niitä, koska muutoin hänen elämänsä pohja ja persoonallisuutensa tuntuvat romahtavan. Narsismin synnyttämä yksilön identiteetti on monesti todella

näin voimakas. Sitoutumisen aineksen ja kohteen tarjoaa yhteiskunta aineellisine ja henkisine instituutioineen, arvovaltoineen ja arvostuksia luovine hierarkioineen. Näin sitoutuminen arvostuksiinkin voi olla hyvin ankaraa.

Yhteiskunnan instituutiot ovat moninaiset. On olemassa poliittisia, taloudellisia, teollisia, kulttuurisia, tieteellisiä ja monia muita organisaatioita. Niissä elää omaa arvostuskulttuuriansa; erilaista tavoitteiden, toiminnan, käyttäytymisen, pukeutumisen, mielipiteen, muodin sekä asenteiden arvostusta. Arvostukset voivat olla hyvin vakiintuneita ja jähmeitä; yksilön on ehkä vaikea arvostaa eri tavoin. Kärjistäen voi väittää, että persoona on monesti yhtä kuin hänen arvostuksensa. Muutostilassa oleva aineellinen tai henkinen instituutio saattaa hakea uusia arvostuksia, mikä aiheuttaa säännönmukaisesti voimakkaita psyykkisiä reaktioita ja sosiaalisia ristiriitoja. Tämä kuvastaa sitä, että arvostukset ovat todella osa yksilön ja yhteisöjenkin identiteettiä.

Arvostusta voi pitää sielunilmiönä, joka syntyy tarpeiden pohjalta. Ihmisellä ne ovat kuitenkin niin moninaisia ja toisaalta arvostaminen liittyy niin laajasti ihmisen sielunelämään, että olisi väärin nähdä arvostamisen olevan vain tarpeita; siinä on myös jotain omaehtoista ja emergenttistä (muuhun palautumatonta) olemusta. Asian voi käsittää niin, että eritasoiset arvostukset kohottavat inhimillistä sielunelämää siten, että se ei ole ainakaan kovin yksioikoisesti vain tarpeiden ilmaus; se on viljelty ja jalostunut.

Kulttuuri ja arvostukset

Yhteiskunnalla on yleensä oma suhteellisen yhdenmukainen arvostusten kulttuurinsa, vaikka sen sisässä esiintyy erilaisia alakulttuureja ja hyvin omaperäistä yksilöllistä arvostamista. Arvostusten maailma on toki erittäin kirjava. Kuitenkin arvostamisen yleinen paatos (tai eetos) muodostaa

eräänlaisen vallan, jota vastaan ihmisen on peilattava omia arvostuksiaan ja jonka kautta kasvava yksilö oppii alun perin arvostamista.

Yksilön luonnollisten narsististen ylykkeiden ja yhteiskunnassa tai yhteisössä elävien arvostusten välillä on yleensä kiinteä yhteys. Yksilö, voimiltaan ja ymmärrykseltään rajallisena olentona, on aina riippuvainen ympäristön arvostuksista. Ne ja yksilön narsistiset ylykkeet, esimerkiksi itsearvostuksen tarve, tukevat toisiaan. Niistä muodostuu kudos, jonka perustalla yhteiskunta paljolti elää ja liikkuu.

Erilaisissa kulttuureissa, alakulttuureissa ja perheissä opitaan erilaista arvostamista. Jotain kuitenkin aina arvostetaan. Ympäristö viljelee yksilön persoonaa tässä mielessä, kuten monin tavoin muutenkin. Lapset ja nuoret eivät juuri voi valita sitä, minkälaisen kasvatuksen kohteeksi he joutuvat. Jos perheessä tai ympäristössä arvostetaan urheilua ja musiikkia, on luultavaa, että tästä arvostuksesta tarttuu kasvavaan yksilöön ainakin jotain, joka saattaa myöhemmin olla varsin ratkaisevaa hänen elämälleen.

Arvostuksia muokkaavat siis monet sosiaaliset seikat: perinteet, yleinen mielipide, muoti, elämäntapa, mainonta ja luonnollinen yhdenmukaisuuden paine selvimmin. Käytännössä yksilön arvostukset ovat vain yksi muunnelma yleisistä arvostuksista. Ihmiset ovat tässä mielessä harvoin hyvin omaperäisiä tai itsenäisiä, mutta ehkä itsenäisyyttä — jos sitä ei aseteta erityiseksi ihanteeksi — ei elämän sujumiseksi paljon tarvitakaan. Tosin jos kehitystä, luovuutta ja uusiutumista arvostetaan tai jos ne asetetaan jopa ihanteiksi, ne vaativat myös arvostusten riippumattomuutta ja omaperäisyyttä.

Itsearvostus

Edellä viittasin jo itsearvostukseen. Näyttää siltä, että ihminen tarvitsee sitä piinallisen kipeästi. Itsearvostuksella on

dynaaminen yhteys narsistisiin ylykkeisiin ja niihin arvostuksiin, jotka yksilö on omaksunut, ja myös niihin, joita ympäristönsä elää. Itsearvostus perustuu monesti siihen, voiko yksilö katsoa saavuttaneensa arvostamansa, tai voiko hän kuvitella saavuttavansa sen. Itsearvostus näyttää usein edellyttävän muiden taholta tulevaa arvostusta, ja niinpä meillä on painetta etsiä, hankkia ja toivoa arvostusta.

Pyrkimyksissään yksilö joutuu tietysti myös pettymään, ja usein hän, suojellakseen psyykkisesti itseään, muuttaa arvostuksiaan, ehkä jopa kieltää täysin aiempien arvostustensa arvon. Ilmeisesti arvostukset näin siirtyvät ja muuttuvat huomaamatta ja tiedottomasti kaiken aikaa, niin että yksilön itsearvostus ja henkinen tasapaino säilyvät. Kateus ja toisten saavutusten arvon kieltäminen (samoin kuin viha) on usein tärkeä defenssi puolustamassa yksilön omaa arvoa.

Äärimmäisessä tapauksessa ihminen luo (fantasoi) täysin kuvitteellisen ja harhaisen maailman (esim. teorian, maailmankatsomuksen tai muun perustelun), mikä antaa hänelle arvon. Ehkä näin tapahtuu jossain määrin aina, mutta vaikeissa psyykkisissä häiriöissä se on hyvin räikeää. Ilman liittymistä sosiaaliseen todellisuuteen tai sen osaan yksilön on vaikea säilyttää itsearvostusta. Eristynyt ihminen ajautuu helposti omiin fantasioihinsa arvostuksen nälässään. Hyväksymällä vallitsevan kulttuurin ja tavoittelemalla sen arvostamia asioita takaa helpoimmin itsearvostuksen.

Ihminen tarvitsee siis itsearvostuksensa, vaikka toisaalta taukoamattomat ja siksi täyttymättömät narsistiset vaatimukset ovat sille monesti uhka. Äärimmäisessä narsismissaan ihmisen sielu kysyy klassisen kysymyksen: ”Kuka meistä on suurin?” Tämän voisi muuttaa muotoon: ”Kuka meistä on arvokkain?” Ihmisellä on paine kokea itsensä arvokkaaksi, arvokkaammaksi kuin joku toinen tai mieluiten vielä arvokkaammaksi kuin kukaan muu. Ankarinta narsismia on usein nimitetty teomaniaksi eli Jumalan kaltaiseksi tulemiseksi. Näitä paineita tasoittavat onneksi monet myönteiset

tunteet ja ihanteet kuten kiintymys, rakkaus, vaatimattomuus, nöyryys, kunnioitus, kiitollisuus ja huomaavaisuus.⁶²

Itsensä arvokkaaksi kokeminen, kuvitellun tai todellisen arvostuksen saavuttaminen, näyttää siis olevan myös syvä psykodynaaminen tarve. Ihminen ponnistelee toimisaan ja kuvitelmissaan sen perässä, kuinka osoittaa itsensä arvokkaaksi ja miten todistaa se itselleen ja muille. Mutta mikä määrää tai asettaa lopulta arvokkuuden mittarit, yksilön fantasia vai sosiaalinen todellisuus tai molemmat? Vai onko olemassa jokin todellinen metafyyssinen ja oikea arvonnollisuus?

Itsearvostus riippuu ympäristön arvostuksista, ja jos yksilön omat arvostukset, samoin kuin työt ja ansiot, ovat pahasti ristiriidassa ympäristön arvostuksien kanssa, tästä seuraa paineita yksilön itsearvostukselle. Kun maailma muuttuu, vanhentuneet — tai vain epämuodikkaat — asiat eivät ole enää arvokkaita. Uusia laitteita, näkemyksiä, elämäntapoja ja järjestelmiä arvostetaan vanhojen sijasta. On selvää, että yksilö kokee oman itsearvostuksensa horjuvan silloin, kun ei enää arvosteta niitä asioita, joiden varassa hän rakensi elämänsä ja persoonallisuutensa. Näin saattaa käydä usein yksinkertaisesti vain siksi, että vanhenemme. Ei ole kuitenkaan syytä sulkea pois sellaista myönteistä itsearvostusta, että yksilö oppii yksinkertaisesti vain hyväksymään itsensä — ja ehkä sen kautta paremmin myös muut.

Ristikkäiset paineet

Arvostukset muuttuvat luonnollisesti kaiken aikaa. Tämä aiheuttaa sekä yksilöllisiä että yhteiskunnallisia kriisejä. Historialliset murrokset ovat muun ohella myös arvostusmurroksia, samoin kuin ne ovat monesti ihanteiden muutoksia.

Ristikkäisten arvostusten tilanteessa yksilön saattaa olla vaikea säilyttää itsearvostusta, ja on varsin luonnollista, jos

hän alkaa tällöin käyttäytyä defensiivisesti.⁶³ Yksilö puolustaa identiteetiksi rakentuneita arvostuksiaan. Jos arvostukset poikkeavat selvästi toisistaan, yhteistyö on vaikeaa. Ristiriita voi johtaa ihmissuhdeongelmiin ja ääritapauksessa väkivaltaisiin välien selvittelyihin, esimerkiksi sotaan tai terrorismiin. Toisaalta poikkeavat arvostukset saattavat olla myös kehittäviä ja luovia. Juuri niissä yksilö osoittaa omaperäisyyttä, itsenäisyyttä ja kypsyyttäkin, vaikka ne voidaan tulkita myös epäkypsyydeksi ja esimerkiksi “vääristyneeksi” narsismiksi — ja ehkä ne ovat aina osaksi myös sitä.

Jos työt ja tehtävät kestävät erilaisia arvostuksia, monet ihanteet, esimerkiksi suvaitsevuus ja kunnioitus, tukevat tietenkin yhteistyötä. Jos arvostukset muodostuvat järkähtämättömäksi identiteetiksi eikä niistä voida keskustella eikä asettaa niitä kyseenalaiseksi, keskinäinen kanssakäyminen voi olla mahdotonta. Arvostukset saattavat olla niin tiedottomia ja kiinteitä, että yksilön on vaikea lopulta tietää, mitä hän todella arvostaa. Ei ole kovinkaan tavallista selvittää perusteellisesti itselleen sitä, mitä todella arvostaa tai mistä arvostukset ovat minuun tulleet; me kuljemme vain arvostustemme viemänä.

Toisaalta on varsin yleistä, että yksilön julkisesti esittämien arvostusten ja hänen “todellisten”, monesti nimenomaan tiedottomien arvostusten välillä on ristiriitaa. Sosiaalisista syistä täytyy viestiä tiettyjä arvostuksia (ja ihanteita), kun taas “todellisempia” arvostuksia ja niihin liittyviä pyrkimyksiä salataan ja peitellään. Ehkä niitä suoraan hävetään, koska sosiaalisessa ympäristössä niitä halveksutaan tai tuomitaan tai näin ainakin kuvitellaan tapahtuvan. Yksilön on peilattava itseään suhteessa sosiaaliseen todellisuuteen. Se on luonteeltaan muun muassa kontrolloivaa valtaa. Osa tästä vallasta sisäistyy yksilön omaksi sisäiseksi vallaksi ja kontrolliksi (vrt. yliminä).

Todelliset arvostukset tulevat esiin vaikeiden ratkaisujen hetkellä ja tiukan paikan tullen. Joistain asioista yksilö pitää

kiinni, ja näihin kuuluvat lisäksi jotkut arvostukset. Tämä on sekä luonnollista että ymmärrettävää, mutta nostaa esiin myös moraalisia kysymyksiä tilanteen mukaan. Joka päivä ihmiset kilpailevat paikoista yhteiskunnassa tavoitellessaan esimerkiksi virkoja ja poliittisia asemia. Tällöin monet riskikkäiset seikat, esimerkiksi arvostusten ja ihanteiden ristiriidat aiheuttavat paineita yksilön sielussa.

Arvostusten oikeus

Ihmisen olemukseen näyttää kuuluvan vääjäämättömästi se, että lähes aina hän kohdistaa asioihin myös moraalista arviointia. Niinpä arvostuksiakin saatetaan tarkastella siitä näkökulmasta, ovatko ne oikeita tai hyviä, ja tällöin arvioinnissa voi olla mukana moraalista sävyä. Moraali on tosin vain yksi näkökulma. Arvostukseen kohdistuu myös yleisemmin arviointia, mikä on tavallaan paradoksaalista, koska se osoittaa, että toisia arvostuksia arvostetaan enemmän kuin toisia.⁶⁴ Onko olemassa huonompia tai parempia arvostuksia?

Onko arvostuksilla siis jokin oikeus tai oikeellisuus, tai mitä sellainen kysymys voi kaiken kaikkiaan tarkoittaa? Yksilö kokee monesti, että juuri hänen arvostuksillaan on jotain erityistä oikeutusta. Niinpä hän arvostelee niiden näkökulmasta esimerkiksi muita ihmisiä sekä tekee ja vaatii niiden mukaisia toimia. Tämä on aivan tavallista ja arkipäiväistä. Arvostukset ovat vain yleensä peräisin vallitsevasta arvostuskulttuurista, ja vain poikkeustapauksessa tai vain osaksi ne ovat omaperäisiä. Mutta tekeekö se tai jokin muu seikka arvostuksista arvokkaita jotenkin ehdottomasti?

Käytännössä ihmiset toimivat usein ikään kuin olisi olemassa jokin annettu ja varma arvostusasteikko, jonka perusteella voi langettaa arvion tai tuomion. Yksilöllä saattaa olla vahva usko siitä, että hän edustaa tätä oikeaa

arvostusasteikkoja. Tämä johtuu monesti pelkästään vain siitä, että arvostusten olemassaolo ei juurikaan tiedosteta, joten ne pääsevät vaikuttamaan automaatin tavoin.

On syytä korostaa, että kun joku sanoo keskustelussa, että jokin on tärkeä, olennainen, merkittävä, huomattava, kiinnostava, viehättävä, vaikuttava tai jotain muuta vastaavaa, se merkitsee usein vain, että henkilö arvostaa tätä jotain. Esimerkiksi tärkeydelle ei välttämättä löydy muita perusteita kuin arvostusperusteita, vaikka yksilö saattaa luulla, että arvio perustuu johonkin lähes absoluuttiseen. Arvostusadjektiiveja ja -ilmauksia on lopulta lukemattomia, niin kuin arvostuksiakin.

Mutta arvostuksia tarvitaan vääjäämättä, ne pitävät yllä elämää ja toimintaa. Näin ollen on varsin luonnollista, että me koemme niin, että jotkin arvostukset ovat erityisen arvokkaita, ja siksi pidämme niistä kiinni. Yhteiskuntaa voi sanoa myös arvostuskoneeksi tai -organismiksi, niin kuin sitä voi toisesta näkökulmasta nimittää ihanneorganismiksi, kuten edellisessä luvussa totesin. Arvostukset käynnistävät yhteiskunnan toimintoja, mutta ovat omalta osaltaan samalla ikään kuin sen ideologia. Näin ne ovat itsessään eräänlaisia "aatteita", mutta monesti nimenomaan aatteet ovat synnyttäneet ne. Ajatellaan esimerkiksi kansallisuuden tai taiteiden arvostamista.

Keskustelussa tai väittelyssä ihmiset usein kuvittelevat puhuvansa tosiasioista, mutta käytännössä todistelu (argumentaatio) saattaa perustua vain siihen, mitä arvostetaan. Ristiriidat ovat usein arvostusristiriitoja, eikä niinkään ole kyse tosiasioista, vaikka näin saatetaan luulla. Jo tosiasioihin, siihen miten ne nähdään tai miksi ne tulkitaan, arvostukset ovat saattaneet vaikuttaa olennaisesti.

Toteamukset keskustelussa eivät siis ole neutraaleja. Ne ovat arvostuksen osoituksia tai suorastaan vaatimuksia, vetoamuksia, kehotuksia, suostutteluja tai vastaavia. Esitettyjen väitteiden motiivi on monesti näin pelkkä arvostus.

Mutta miten muuten voisi ollakaan; ihmisen maailman tosiasioita ovat arvostuksetkin, ja asioilla tulee olla jokin arvo ja arviointiperusta. Täysin “tasa-arvoisessa”, siis “tasa-aineisessa”, arvoltaan homogeenisessa maailmassa on mahdollon valita ja suunnistaa.

Visaiseksi kysymykseksi osoittautuu se, onko todella jotenkin annettu (ilmoitettu) oikea arvostusasteikko olemassa. Se liittyy ihmiskäsitykseen eli kysymykseen siitä, mikä on inhimillisesti todella arvokasta. Tähän on vaikea antaa yksiselitteistä vastausta.

Arvostusten kehitys

Arvostusten oikeutukseen liittyy myös kysymys siitä, onko olemassa kehittyneempiä tai vähemmän kehittyneitä arvostuksia. Näinhän ihmiset “vaistomaisesti” ajattelevat. Mutta ehkä taustalla on yleensä vain sosiaalisesti vakiintuneita arvotai arvostusasteikkoja. Saatamme arvostaa esimerkiksi jotain musiikin lajia ja lisäksi pitää tätä arvostustamme arvokkaana, mikä tietysti on eräänlainen kaksoisarvostus.⁶⁵ Varsinkin klassinen musiikki on arvostettua meidän yhteiskunnassamme. Sen lisäksi, että arvostamme klassista musiikkia ja pidämme sitä parempana kuin esimerkiksi populaarimusiikkia, saatamme pitää tätä arvostustamme kehittyneempänä kuin niiden arvostuksia, jotka eivät “ymmärrä” arvostaa klassista musiikkia.

Monia asioita pidetään arvostuksen arvoisina ja kehittyneisyyden mittana. Niitä harrastamalla ihmiset pyrkivät hankkimaan myös itsearvostusta. Sellaisten kulttuuriharrastusten kuten kaunokirjallisuuden, teatterin, “vakavan musiikin”, taiteen ja runouden arvokkuutta pidetään varsin selvänä. Siksi niitä harrastavalla tai tuottavalla ihmisellä on kiusausta pitää itseäänkin arvokkaana. Tämä saa joskus aikaan koomisia ilmiöitä; narsismi tahtoo ottaa osansa kaikesta.

Toisaalta on usein luonnollista ajatella, että lapsen kasvaessa ja kehittyessä hänen arvostuksensa vähintäänkin muuttuvat, ehkäpä nimenomaan kehittyvät ja kypsyvät. Mutta kypsymisestä puhuminen näyttää tuovan mukaan jo arvostamisen. Sanoissa on mukana usein kätkeytyä arvostusta! Kehitystä ja kypsymistä arvostetaan, vaikkei ihan tarkasti tiedettäisikään, mitä ne tarkoittavat. Meillä on kuitenkin ilmeisesti joko tietoisien selkeitä tai epämääräisempiä kriteerejä sille, mikä on kypsää tai kehittyynyttä.

Arvostusten kehitys liittyy kykyjen ja harrastamisen kautta saadun taitavuuden kehitykseen. Musiikkia, esimerkiksi klassista, on kuunneltava riittävästi, että harjaantuu sitä kuulemaan, mikä on aidon arvostuksen edellytys. Sama koskee muitakin harrastuksia. Emme enää kehityttyämme arvosta näiden alueiden ”huonoja” tai ”karkeita” ilmiöitä tai suorituksia. Yksi puoli arvostusten kehitystä on siis yksinkertaisesti se, että ”osaa” arvostaa asioita. On selvää, että pieni lapsi tai murrosikäinen ei näe arvoa monissakaan aikuisen maailman asioissa. Toisaalta lahjojen, harrastuksen tai virikkeiden puute voi supistaa arvostuksia.

Ihmiset saattavat kiistellä esimerkiksi urheilun, sen eri lajien, taiteen tai kirjallisuuden ja näiden eri lajien, politiikan, yhteiskunnallisen toiminnan, uskonnon ja sen eri suuntausten, työn tai harrastusten arvosta. Usein ihmiset katsovat, että jotkin arvostukset ja niin muodoin harrastukset ovat kehittyneempiä ja arvokkaampia. Tämä koskee toimintoja ja harrastuksia yleensä, mutta myös jonkin harrastusalueen sisässä on arvostusasteikkoja ja keskustelua siitä, mikä on todella arvostettavaa.

Se että joku ei osaa arvostaa jotain ja monesti näin tuomitsee jonkin elämän ilmiön arvon ja harrastamisen, on käytännössä yleensä vain merkki siitä, ettei hän ole saanut suhdetta kyseiseen asiaan.⁶⁶ Yksilö ei ehkä ole riittävästi harrastanut sitä tai sitten hänellä ei ole tarvittavaa kyvykkyyttä. Siksi on viisasta pidättyä arvostelemasta asioita, joita ei

ymmärrä. Mutta toisaalta arvostusten kehityksen yhteydessä on syytä puhua myös arvostuksista vapautumisesta. Ehkä olemme arvostaneet kasvatuksen, sosiaalisten paineiden, muodin tai muun tällaisen seikan vuoksi jotain, joka myöhemmin osoittautuu tarpeettomaksi tai turhaksi, ohitetuksi asenteeksi tai elämänvaiheeksi.

Kulttuuri koko laajuudessaan perustuu kehittyneiksi katsottujen arvostusten viljelyyn. Näin ollen ei voine olla täysin oikein sellainen relativismi, joka väittää, ettei olisi olemassa kehittyneempiä ja vähemmän kehittyneitä arvostuksia ihmisen kannalta. Kehitystä on siitakin huolimatta, että yksimielisyyttä todella arvokkaasta ei täysin saavutettaisikaan. Parhaimmillaan arvostukset, muun ohella, prosessoivat myönteisesti yksilön kokemusta. Ihmiseen voidaan kohdistaa ihanteellinen vaatimus, jotta hän kehittäisi ja monipuolistaisi kykyänsä arvostaa.

Olennaista on jatkuva keskustelu siitä, mikä on arvostamisen arvoista. Ilman arvostamista ei ole inhimillistä elämää. Mutta arvostelun kypsyyttä osoittaa se, että ei kuvittele olevansa ehdottoman oikeassa arvioinneissaan ja näkee itsensä vain yhtenä erikoistapauksena omissa arvostuksissaan. Monesti on kuitenkin kysymys vain pelkistä makuarvostelmista. Elävässä elämässä esiintyy jatkuvasti arviointia, arvostelua ja tuomitsemista. Mutta on toisaalta joitakin aivan erityisiä arvostelun instituutioita. Tällaisia ovat esimerkiksi taidearvostelut ja taidekriitikot. Nämä instituutiot kuvastavat usein sitä näkemystä, että olisi olemassa ehdottomia arvostusperusteita.

Arvostusten monipuolisuus

Ihanteiden yhteydessä mainitsin ihanteiden monipuolisuusehdosta. Kun monipuoliset ihanteet ovat arvioinnin perusteena ja ohjaavat toimintaa, ne tasapainottavat toisiaan ja nostavat toiminnan ihanteellista tasoa. Vaikka arvostamisessa

on kyse toisenlaisista asioista, voidaan niitäkin kuvattaessa korostaa monipuolisuutta. Ehkä saatetaan asettaa ihanteeksi kyky arvostaa mahdollisimman monenlaisia asioita. Arvostusten monipuolisuus koskee ennen kaikkea yhteiskuntaa, yhteiskunnan toimintojen moni-ilmeisyyttä ja rikkautta, mutta se voidaan asettaa myös yksilön ihanteeksi.

Jo pelkästään yhteiskunnan aineelliselle rikkaudelle voi olla hyvä, että siinä elää monenlaista arvostusperinnettä (usein juuri aatteita) ja niitä vastaavien harrastusten “pesäkkeitä”, joissa viljellään erilaista kyvykkyyttä ja valmiutta ihmisten aina kehittyviin tarpeisiin ja tulevaisuuden haasteisiin. Tällainen monipuolisuus vaatii liberalismia, niin että erilaisille arvostuksille annetaan tilaa. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että kaikki arvostukset ja harrastukset olisivat esimerkiksi moraalisesti hyväksyttäviä; niitä joudutaan ilman muuta arvioimaan.

Substanssi ja forma

Arvostukset muodostavat siis omalta osaltaan keskeisen aineksen yhteiskunnassa ja sen kehityksessä, niin kuin yksilönkin elämässä. Jos arvostuksia sanotaan yhteiskunnan substanssiksi eli ainekseksi, ovat ihanteet puolestaan sen forma eli muoto.

Arvostuksiin ei sinänsä ole tarpeen ajatella liittyvän mitään arvoluontoista varsinaisten arvojen merkityksessä, eikä mitään ihanteellista tai moraalista. Tosin monet arvostukset voivat muuttua ihanteen kaltaiseksi, kuten edellä esitin. Ihanteiden merkitys tulee esiin varsinaisesti siinä, että arvostettujen asioiden tavoittelu ja ihanteet saattavat joutua keskenään ristiriitaan. Ihanteet voivat “unohtua” joko tietoisesti tai tiedottomasti, kun ihminen tuntee polttavaa tarvetta saavuttaa jotain.

Ihanteiden ja moraalien tehtävä on siis toimia formaalisena periaatteena siten, että arvostettavia asioita ei tavoitella miten tahansa, vaan siis hyväksytysti ja kontrolloidusti. Jos haluaa itselleen auton, ei ole ihanteiden mukaista varastaa sitä. Jos taas haluaa itselleen jonkin avoinna olevan ja arvostamansa viran, ei ole käypien ihanteiden mukaista panetella kilpahakijoita, ei ainakaan perättömillä puheilla.

Elävän elämän mutkikkuutta kuvaa se tosiasia, johon olen usein edellä viitannut, että myös ihanteita yksilö voi noudattaa pelkästään narsistisista syistä saadakseen yhteiskunnallista hyväksyntää ja voidakseen saavuttaa arvostamia asioita. Lisäksi ihanteidenkin takana on luonnollisia narsistisia yllykkeitä. Kaikki tämä tapahtuu aivan huomaamatta, sosiaalisten “vaistojen” ohjaamana, sujuvasti sopeutuen ja tiedostamatta. Mutta toisaalta yhteiskunnassa vallitsevat ihanteet tuskin ovat huonoja, vaan yleensä pikemminkin päinvastoin. Niinpä niitä on hyvä noudattaa, olipa syy mikä tahansa.

Koska yksilö on sisäistänyt yhteiskunnallisia paineita ja ihanteita, hän on siis joka tapauksessa tietoinen ihanteista ja näin saattaa pidettyä ihanteiden vastaisista keinoista. Ehkä juuri tämä mutkikkuus takaa sen, että ihanteita ylipäätään, ainakin kohtuullisesti, noudatetaan; niistä tulee näin sosiaalisen todellisuuden vaikuttava aines. Mutta “sosiaalisen silmän välttäessä” ihanteet saatetaan sivuuttaa.

Edeltävä ei tietenkään merkitse sitä, että ihanteita ja arvoja ei noudatettaisi aidosti, vaikka tästä aitoudesta vakuuttaminen tai sen vakuuttaminen ei olekaan helppoa. Ihmisessä esiintyy myös vilpittömyyttä tai ainakin painetta siihen suuntaan. Varmasti on olemassa lisäksi hyvää tahtoa, mutta on luonnollista, että silläkin on inhimilliset ja sosiaaliset yhteytensä.

Itse asiassa siis varsinaisia päämääriä ovat arvostettavat asiat. Ihanteet ja arvot eivät samassa mielessä ole päämääriä. Esimerkiksi totuutta ei voi tavoitella abstraktisti, irtireväistysti kaikesta muusta. Tietoa arvostetaan ja sitä varsinaisesti

tavoitellaan, varsinkin juuri tieteissä. Tietoa ei voi tavoitella yleensä; "yleistä tietoa" ei ole olemassa, vaan sitä aina tavoitellaan jossain yhteydessä, johonkin asiakokonaisuuteen liittyen. Mutta tiedon tavoittelun tärkeä seuralainen on toisuus, joka vaikuttaa arvostetun ja saavutetun tiedon arviointiin. Myös rehellisyyden ihanne on tällöin tärkeä, kuten monet muutkin ihanteet.

Jos ihanteet ja arvot menettäisivät yhteiskunnassa vaikutuksensa, yhteiskunnallinen elämä romahtaisi. Ihanteet ovat näin luonnollisia ja välttämättömiä. Mutta toisaalta on sanottava, että myös arvostukset ovat tärkeä aines sekä yhteiskunnan pyörittäjänä että yksilöiden kehittäjänä. Jos ne katoaisivat, yhteiskunta romahtaisi silloinkin.

Arvostusten argumentaatio

Kuten edellä on jo tullut esiin, keskustelu ja väittely sisältävät monesti vain näennäisesti neutraaleja lauseita. Puolustettujen kantojen tai esitettyjen väitteiden yhteyteen voidaan usein ajatella liitettävän lisähuomautus: "..., koska arvostan tätä ja tätä." Keskustelu käy siis monesti joko avoimesti tai kätkeytyäsi siitä, mitä arvostetaan.

Moni asia voittaa toisen vain arvostuksen näkökulmasta. Tätä ei ehkä silloin huomata, jos väittelijät lähtevät samoista arvostusnäkökohdista. Silloin voi tosin kuvitella, että on mahdollista päästä yksimielisyyteen jonkin asian arvosta. Toisaalta keskustelu saattaa johtaa umpikujaan siksi, että yksilöt eivät tiedosta keskustelunsa taustalla olevien arvostusten erilaisuutta tai eivät voi päästä niistä yksimielisyyteen.

Usein arvostukset rakentuvat yksilön mielessä ja myös yhteisöissä hierarkkiseksi järjestelmiksi, jotka ovat enemmän tai vähemmän johdonmukaisia. Se että arvostan jotain, johdattaa siitä, että se edistää jotain muuta, jota arvostan. Puhdasta luontoa saatan arvostaa siksi, että arvostan ihmisen elämää,

ja puhdas luonto on yksi edellytys hyvälle inhimilliselle elämälle. Näin arvostukset muodostuvat järjestelmiksi ja hierarkioiksi, joiden olemassaoloa, rakennetta ja keskinäisiä riippuvuuksia ei suinkaan välttämättä tiedosteta. Arvostukset ovat tulleet niin “itsestään selviksi” sanan sokaisevassa merkityksessä.

Arvostukset muodostavat yksilön mielessä ja yhteiskunnassa usein sekavan vyyhden. Yksinkertaisuuden vuoksi ajatelkaamme kuitenkin, että arvostukset eivät nojaisi toisiin arvostuksiin — lopultahan täytyy olla olemassa joitakin “perusarvostuksia” tai “itsearvostuksia”, joista kaikki lähtee liikkeelle.

Arvostusten tiedostaminen ja selvittäminen voi auttaa yhteisymmärryksen saavuttamisessa ainakin siitä, mistä ollaan erimielisiä. Mutta toisaalta saattaa olla tärkeää myös argumentoida arvostustensa puolesta, ja saada toiset vakuuttumaan niiden merkityksestä ja viime kädessä omaksumaan ne. Monille arvostuksille löytyy esimerkiksi ihmisen tarpeista “hyviä syitä”, kuten edellä olen esittänyt.

Argumentoinnissa (todistelussa) ei voi lähteä siitä, että jokin arvostus voitaisiin osoittaa, esimerkiksi loogisen sitovasti todeksi. Pikemminkin on kyse siitä, että toinen yrittää herättää huomaamaan asian arvo, esimerkiksi ihmisen kokemuksen näkökulmasta. Tämä käy tietysti helpommin, jos on yhteistä arvostus- ja kulttuuritaustaa. Yhteisymmärrykseen pääsemiseksi on syytä etsiä eri osapuolten arvostusjärjestelmistä yhteisiä osia.

Jos arvostamisessa on kyse arvostamaan heräämisestä, se tuntuisi viittaavan siihen, että arvostamisella olisi jokin oma ja argumentoitavissa oleva pohja. Se on joka tapauksessa sieluelämän luonnollinen reaktio, joka voi ilmentyä yhä monipuolisemmin yksilön ja kulttuurin kehittyessä. Arvostusten monipuolisuuden voi nähdä ilmaisevan sitä, että ihmisessä — ja ihmisyydessä aatteena — on monipuolisia mahdollisuuksia. Meillä on myös intuitiivinen kokemus ja

joskus jopa varmuus siitä, että on olemassa jokin inhimillinen hyvä. Arvostukset voivat ilmaista jotain puolta siitä.

On siis olemassa tosiasioiden maailma, mistä ihmiset esittävät väitteitä ja käsityksiä; he tekevät havaintoja ulkoisesta ja sisäisestä maailmastaan ja pukevat ne ajatuksiksi. Käytännössä kuitenkin se, mitä yksilölle tulee mieleen, mitä hän väittää, mitä hän korostaa ja minkä kanssa hänen ajatuksensa askaroi, ilmentää hänen arvostuksiaan. Näin ihmisten maailmassa arvostukset ja tosiasiat eivät ole kaukana toisistaan; niiden yhteys on vain monesti huomaamaton ja monipunoksinen.

Rahan arvostaminen

Raha, vaihdon välineenä, on tullut erityisen arvostuksen kohteeksi. Se onkin hyvin kätevä väline ja arvon ilmaisin, eikä ilman sitä nykyaikainen elämä olisi mahdollista. Raha on sekä konkreetti että abstrakti yhtä aikaa; konkreetti numeraalina mittatikkuna, mutta abstrakti sikäli, että sen arvo muodostuu yhteiskunnassa erittäin vaikeaselkoisesti. Monia arvostettuja asioita, kuten esineitä, työtä, palveluja tai menestystä voidaan mitata ja mitataan rahassa, mutta on luonnollista, ettei kaikkia arvostuksia saateta näin punnita. Ilmeisesti raha on kelvollinen arvostuksen mittari joissain yhteyksissä, mutta vääristävä toisissa yhteyksissä, ja siltä väliltä.

Rahan arvo perustuu viime kädessä sen ostovoimaan. Mutta toisaalta ihminen haluaa hankkia vain sellaista, mitä hän jostain syystä arvostaa. Tämä merkitsee yleensä sitä, että hankittavalla hyödykkeellä on jotain käyttöarvoa. Näin rahan arvo perustuu hyvin moniulotteisesti arvostamiseen. Vaikka tässä olen käyttänyt sanontaa rahan arvo, olisi tietysti johdonmukaisempaa omien käsitteitteni mukaan puhua rahan arvostuksesta, mutta käypä puhetapa tuskin aiheuttaa sekaannusta.

Arvon käsite on toki kätevä yleissana. Voihan, kuten on yleinen käytäntö, nimittää arvoiksi yhteisesti varsinaisia arvoja, ihanteita, arvostuksia ja seuraavassa luvussa esiintuvia inhimillisesti arvokkaita kokemuksia. Jos arvo-sanaa käytetään näin yleisesti, on syytä miettiä ja tarvittaessa ilmoittaa, minkälaisista arvoista, tai ts. mistä arvokkaan luokasta on kyse.

Tehtäviä ja kysymyksiä

1 Arvostusristiriidat. Oletko kohdannut tilanteita, joissa eri osapuolilla on selvästi erilaisia arvostuksia? Miten se vaikuttaa keskusteluun? Arvostukset voivat olla myös tiedottomia, eikä niitä ehkä osata lausua selvästi julki. Kenties joitakin arvostuksia häpeillään suhteessa "arvostettuihin arvostuksiin". Miten tällainen ilmenee?

2 Arvostuspaineet. Kuinka ankara ote yhteisöllä, toveripiirillä tai yleisellä mielipiteellä voi olla jäseniensä arvostuksiin ja miten se näkyy? Miten ihmisten käyttäytymiseen heijastuu arvostuksen tarve? Miten nuoret pyrkivät tavoittelemaan toverien arvostusta? Rohkeutta arvostetaan ja ihailtaan, ja siksi monet pyrkivät osoittamaan rohkeutta, joskus järjettömästäkin. Mainitse esimerkkejä. Minkälaisiin äärimmäisiin ponnistuksiin tai joskus jopa tyhmyyksiin ihmiset ovat valmiita arvostuksen toivossa? Hyväksytyksi tulemisen yllykettä on sanottu yhdeksi ankarimmista inhimillisistä tarpeista. Miten se liittyy itsearvostukseen?

3 Arvostus ja kulttuuri, arvostuskulttuuri. Vertaa primitiivisten kulttuurien ja teollistuneiden yhteiskuntien arvostuksia. Miten eri kulttuurit eroavat arvostuksissaan? Vertaa esimerkiksi kristittyjä ja islamilaisia kulttuureja tai eurooppalaisuutta ja amerikkalaisuutta. Minkälaisia arvostuksen alakulttuureja on omassa yhteiskunnassamme?

4 Arvostusten kehitys. Miten mielestäsi näkyy yksilön arvostusten kehitys? Voiko puhua jonkin henkilön tai yhteisön arvostusten suppeudesta tai kehittymättömyydestä? Mitä lapset ja nuoret arvostavat, tai keski-ikäiset ja vanhukset? Miten arvostukset muuttuvat esimerkiksi musiikissa, kirjallisuudessa tai urheilussa yleensä? Onko kyse kehityksestä vai taantumisesta? Miten sitä voi arvioida ja perustella?

5 Arvostusperusta. Voiko ajatella olevan olemassa jokin ehdoton arvo- tai arvostusperusta? Ihmiset vetoavat usein maailmankatsomuksiin ja uskontoihin tai niiden perustajiin. Miten se tulee esiin? Mihin yhteiskunnan arvostukset perustuvat? Onko olemassa huonoja arvostuksia ja miksi? Mikä on tärkeintä elämässä? Voiko asioita laittaa arvojärjestykseen ja miten?

6 Ammattien arvostus. Yksi mielenkiintoinen arvostusten alue on ammattien arvostus, ja sosiologit ovat sitä tutkineetkin. Mitä ammatteja yleensä arvostetaan ja miksi? Mitä töitä tai ammatteja arvostat itse eniten? Minkälaista elämäntapaa arvostat? Voiko sen valita?

7 Muoti ja arvostukset. Muoti ja kaupallisuus luovat arvostuksia, jotka eivät kaikki ole kovin pysyviä. Mitä esimerkkejä voi tästä löytää? Mihin mainonta arvostusten luojana vetoaa? Onko kaikki muoti manipulaatiota?

8 Nuoriso ja arvostukset. Usein nuoret asettuvat arvostuksissaan aikuisten maailmaa vastaan. Miten se ilmenee? Mistä se mahtaa johtua? Myöhemmin nuoret näyttävät kuitenkin palaavan suurelta osin vakiintuneisiin arvostuksiin. Onko nuoremman ja vanhemman sukupolven välillä arvostuseroja työhön, uskuntoon, kotiin, isänmaahan, armeijaan, alkoholiin, ruokaan ja sukupuolisuhteisiin nähden? Kuinka syviä ja todellisia erot ovat?

9 Epäarvostus. Miten epäarvostusta ilmaistaan? Onko olemassa asioita, joita täytyy ehdottomasti kieltäytyä arvostamasta kaikissa oloissa?

10 Tarpeet ja arvostus. Mikä yhteys tarpeilla ja arvostuksilla on? Miten se ilmenee? Mitä mieltä olet tarpeiden jakamisesta aineellisiin, sosiaalisiin ja henkisiin tarpeisiin? Mitä esimerkkejä voit niistä antaa? Miten ne ilmaisevat arvostuksia?

11 Arvostukset ja tunteet. Miten tunnereaktiot ilmentävät arvostuksia tai liittyvät niihin? Mitä kaikkea esimerkiksi ihastus, innostus, viha, kateus, halveksunta, iva, vähättely voivat tässä mielessä ilmentää?

12 Arvostukset ja argumentointi. Kuinka voi omien arvostusten puolesta puhua? Miten voi toisen saada vakuuttuneeksi jonkin asian arvosta? Miksi se on joskus mahdotonta? Arvostat itse ehkä klassista

musiikkia, nyrkkeilyä, politiikkaa, hengellistä kilvoittelua, opiskelua, vapaa-aikaa tai työtä. Miten puhuisit niiden puolesta?

13 Arvostukset ja ihanteet. Miten arvostukset ja ihanteet voivat joutua ristiriitaan?

INHIMILLISESTI ARVOKKAAKSI KOETTU

Edeltävä arvokkaan jäsentäminen varsinaisiin arvoihin, ihanteisiin ja arvostuksiin saattaisi riittää kuvaamaan ihmisen arvoja. On kuitenkin inhimillisiä kokemuksia, joita ei voi sijoittaa ainakaan muutta mutkitta ja täysin luontevasti noihin kolmeen arvokkaan lajiin. Nämä kokemukset on syytä erottaa omaksi ryhmäkseen. Neljäs arvokkaan luokka, inhimillisesti arvokkaaksi koettu, inhimillisesti arvokas tai kokemusarvot on perusteltu myös siksi, että sillä on oma aito luonteensa ja käsitteahmonsensa, vaikka sillä on paljon yhteyksiä muihin arvokkaan lajeihin.

Tässä luvussa käsittelem lisäksi eräitä kysymyksiä ja ongelmia, jotka yhdistävät neljää näin saavutettua arvokkaan luokkaa. Inhimillisesti arvokkaaksi koettu tavallaan sulkee sen "arvokkaan ympyrän", jonka se muodostaa yhdessä varsinaisten arvojen, ihanteiden ja arvostusten kanssa. Vaikka arvokkaan lajit hahmollisesti erottuvat toisistaan selkeästi, niiden välillä ei ole ehdottomia rajoja, kuten olen todennut jo edellisissä luvuissa.

Inhimillisesti arvokkaita kokemuksia

Kokemusarvoista ei ole niin helppo antaa luettelomaisesti esimerkkejä kuin muista arvokkaan lajeista. Kun seuraan jotain luentoa, saatan kokea odottamatta voimakkaan

oivalluksen tai selkeytymisen tunteen. Samalla saattaa tuntua ikään kuin saisin kosketuksen johonkin, joka on minulle ollut aiemmin suljettua. Musiikkia kuunneltaessa sieluun voi virrata miellyttäviä tai kaihoisia elämyksiä, jotka tuntuvat puhuvan jonkin inhimillisesti arvokkaan puolesta. Kun joku lukee jotain, oli se sitten runoutta, proosaa tai hartauskirjallisuutta, hän voi tuntea kosketuksen, joka liikuttaa hänen sisäistä elämäänsä. Hyvin syvästi tai ankarasti puhuttelevia elämyksiä kohtaamme ehkä harvoin, mutta ne voivat olla elämälle sitäkin merkityksellisempiä.

Elämysten kirjo on tietysti rajaton. Ne saattavat vain hyvällä miellyttävästi aisteja ja tunteja, mutta ne voivat myös havahduttaa ja järkyttää syvästi. Keskustelua herättää tietysti se, mihin kokemuksiin halutaan liittää sanonta inhimillisesti arvokas; käsitykset vaihtelevat siitä. Mutta on selvää, että ihmiset pitävät monia elämyksiään, tuntemuksiaan ja kokemuksiaan arvokkaina, joitakin niistä erityisen arvokkaina. Siksi niitä myös tavoitellaan.

Jos kulttuurin käsitettä käytetään ihmisen kokemuksen ja kykyjen viljelyn merkityksessä eikä vain sosiologisesti, niin voidaan ymmärtää, että juuri kulttuurin tuotteet pyrkivät tuottamaan inhimillisesti arvokkaita kokemuksia. Kulttuuri on ilmeisesti olemassa tätä varten ja itse asiassa juuri tästä syystä syntynyt. Teatteri, kirjallisuus, kuvaamataide, musiikki, laulu, baletti, tanssi ja elokuva pyrkivät puhuttelemaan ihmisiä, vaikuttamaan heidän kokemukseensa tavalla tai toisella. Uskonnolliset rituaalit tai muut seremoniat ja juhlat voivat luoda vaikuttavan ilmapiirin. Se että taidetta, filosofiaa ja uskontoa ylipäätään harjoitetaan, perustuu siihen, että niissä koetaan jotain inhimillisesti arvokasta.

Kulttuuri-ilmiöitä on mahdollista tarkastella joko vastaanottajan tai luojan näkökulmasta, jos näitä näkökulmia edes koskaan voi täysin erottaa toisistaan. Parhaimmillaan sekä luova että vastaanottava kokemus voi olla hyvin intensiivinen: se näppäilee ja virittelee kaikista herkimpiä kieliä

sielussamme. Tunnemme jotain yhteyttä ja sisäistä kosketusta. Jokainen muistaa tällaisia tilanteita elämästään. On jopa hetkiä, jotka tuntuvat herkistävän tai puristavan mielimme kyyneliin.

Mutta inhimillisesti arvokasta ei ole syytä etsiä vain ns. korkeakulttuurin piiristä. Ihmiselle arvokkaita kokemuksia antavat myös ystävyys, läheisyys, keskustelu, yhteenkuuluvuus ja luottamus. Joku saa puhuttelevia kokemuksia esimerkiksi liikunnasta, luonnosta, hiljaisuudesta, mietiskelystä tai rukouksesta. Taidokkaasti laitettu ruoka ja hyvä viini voivat kohottaa mielialaa. Jotakuta tyydyttävät syvästi perheen yhteiset iltahetket, toinen huumaantuu matematiikasta. On mahdoton esittää mitään täydellistä luetteloa arvokkaista kokemuksista; sielunelämä on monipuolista ja yksilöllistä.

Kun näen lapsien kehittyvän ja avautuvan sisäisesti uusille asioille, se tuntuu liikuttavalta; elämä on ainakin hetken arvokasta. Luonnon herääminen keväällä tai lumisten lakeuksien hiljaisuus talvella saavat sielun värähtelemään. Kun luen jotain filosofista teosta, joka yllättäen puhuttelee voimakkaasti, saatan kokea sisäisen liikahduksen, mielen avautumisen ja oivalluksen valon. Kokemuksessa tuntuu, siis yksinkertaisesti tuntuu olevan jotain arvokasta. Usein tällöin koetaan nimenomaan, että elämä sittenkin on elämisen arvoista, vaikka se ei arkisessa vaelluksessa aina suinkaan tunnu siltä.

Kun saan osakseni luotettavuutta, uskollisuutta, uhrautuvuutta, rakkautta, myötätuntoa, vilpittömyyttä, en ajattele vain, että ne ovat hyviä ihanteita, vaan myös koen, että ne ovat itsessään jotain inhimillisesti arvokasta. Ihmisen elämässä näyttää olevan arvokkaan ulottuvuus, joka tuntuu tekevän sen merkitykselliseksi ja mielekkääksi. Kulttuurin tuotteiksi on syytä laskea myös erilaiset tavat ja normit; nekin kehittävät yksilön kokemusta.

Kehitys ja arvokkaaksi kokeminen

Yksilön kehityshistoria ja -vaihe vaikuttavat siihen, minkä hän kokee arvokkaaksi ja missä määrin hän ylipäättään kohtaa sen tietoisesti. Lapsen hyvä on yksinkertaisempaa kuin aikuisen. Lapsi tuntee ja kokee hyvän, mutta ei osaa sitä tietoisesti arvioida. Silti se on hänen kehitykselleen arvokasta. Arvokkaaksi kokeminen riippuu siis yksilön kehityksestä, siitä mitä hän on kokenut ja harrastanut. Esimerkiksi musiikin hienostuneimpien kokemusulottuvuuksien saavuttaminen on voinut vaatia pitkän ponnistelun, harjoituksen ja työn, olipa kyse sitten vastaanottamisesta tai luomisesta.

Ihmiset voivat tietenkin kokea tyydytystä asioista, jotka herättävät kysymyksiä ja arvostelua. Joku saattaa tuntea mielihyvää toisen tappion ja kärsimyksen näkemisestä. Ihminen voi nauttia myös vallastaan tai olla vahingoniloinen. Joku taas voi nauttia omasta kärsimyksestään ja nöyryytyksi joutumisesta. Nämä esimerkit haluavat vain muistuttaa siitä, että myös kokemuksia saatetaan arvioida, vaikkapa moraalin tai ihanteiden kannalta, mutta myös sen osalta, kuinka "terveinä" niitä voidaan pitää.

Mahdollisuus luetella rajattomasti erilaisia ihmisten tavoittelemia kokemuksia nostaa esiin hankalan ongelman. Ei ole suinkaan helppo saavuttaa yksimielisyyttä siitä, mikä on kaiken arvostelun kestävä, inhimillisesti arvokas kokemus. Saman ongelman kohtasimme pohtiessamme edellisessä luvussa sitä, voidaanko väittää, että jotkin arvostukset ovat parempia kuin toiset. Intuitiivisesti ja "vaistomaisesti" saatamme tosin tuntea, että on olemassa asteikko, jonka toisessa päässä ovat aidon inhimillisesti arvokkaat asiat ja toisessa jotain muuta. Lienee kuitenkin narsistinen erehdys kuvitella, että itse olisi tässä suhteessa erehtymätön arvioinnissa tai että ehdottoman oikean järjestyksen voisi edes saavuttaa.

Kuitenkin kaiken keskellä, kun se kuoritaan tai se elämän koettelemuksissa kuoriutuu esiin, saattaa olla jokin inhimillisen hyvän ja arvokkaan ydin. Sellaiseksi on monesti koettu esimerkiksi rakkaus. Silti tämän puhtaan ytimen aito löytäminen vaatii ilmeisesti pitkän kehitystien, johon kuulunee myös paljon kärsimystä.

On arvokkaita kokemuksia, jotka muokkaavat sieluumme ja jättävät siihen jäljen, niin että suhteemme todellisuuteen muuttuu pysyvästi. Elämys jää mieleen pitkäksi aikaa, ja sitä palataan pohtimaan uudestaan. Yksilöllä on tunne, että hän on saavuttanut jotain. Näin kokemuksilla on muutakin kuin hetkellistä arvoa: niistä tulee persoonallisuuden rakenteita. Kehitys voi olla myös tiedotonta. Arjessa emme huomaa sitä, koska elämme ja toteutamme, "tuntemme" sielumme sellaisena kuin se on; emme muista emmekä pysty elämään uudelleen sen kehityshistoriaa. Jokainen tietää kuitenkin, kuinka henkilökohtaiset oivallukset itsestä ja elämästä ovat muuttaneet suhdettamme asioihin.

Inhimillisesti arvokkaan luonne

Tärkeää on yrittää hahmottaa se, mikä inhimillisesti arvokkaaksi koetun luokassa on erilaista verrattuna muihin arvokkaan luokkiin, koska nekin sisältävät kokemuksia, joita voi halutessaan nimittää inhimillisesti arvokkaiksi. Itse asiassa ei kuitenkaan synny mitään ristiriitaa, vaikka näemme, kuten jatkossa esitän, että myös muihin arvokkaan lajeihin sisältyy arvokkaan kokemuksen momentti.

Olennaista tässä neljännessä luokassa on nimenomaan kokemus. Se ei tietenkään puutu täysin muistakaan luokista, mutta tässä sillä on aivan erityinen asema. Toisaalta juuri kokemuksen näkökulman vuoksi inhimillisesti arvokas sitoo muut arvokkaan lajit yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Niinpä

niitä olisi voinut kuvata aivan eri järjestyksessä: olisin voinut aloittaa arvokkaan kuvaukset nyt esiteltävästä luokasta ja edetä arvostusten ja ihanteiden kautta varsinaisiin arvoihin.

Mistä tällaisissa puhuttelevissa kokemuksissa on kyse? Luonnollisesti voi ajatella, että ne sisältävät annoksen to- tuutta, kauneutta ja hyvyttä. Näin varmasti usein onkin, ja näillä sanoilla elämystä monesti kuvataan. Ihanteellisten asioiden, kuten rehellisyyden, luotettavuuden ja kiitollisuu- den, kohtaaminen saattaa herättää meissä elämyksiä, jotka tunnemme hyväksi ja arvokkaiksi.

Voisimme tietysti sivuuttaa tämän ongelman sanomalla, että arvostamme tiettyjä kokemuksia, jolloin inhimillises- ti arvokkaiden kokemusten luokka sulautuisi yhteen arvost-usten kanssa.⁶⁷ Mutta tämä yksinkertaistaisi aivan ilmeisesti arvokkaan avaruutta tarpeettomasti, mikä tekisi asian ko- konaisvaltaisen ymmärtämisen hämäräksi. Kokemus on kokemus, ja sen arvo ei riipu yksinomaan muista kolmesta arvokkaan luokasta. Tosin kokemuksen voi toisaalta ajatel- la nimenomaan yhdistävän niitä kaikkia ja toteutuvan osak- si niiden vaikutuksesta.

On selvää, että kokemuksellisesti arvokkaat asiat vaikut- tavat laajasti erityisesti arvostuksiin. Tämä koskee monia miellyttäviä aistimuksia ja elämyksiä tai liikuttavia ja pu- huttelevia kokemuksia. Arvostamme jotain, koska se tuot- ta mielestämme arvokkaita kokemuksia. Silti arvostukset ovat usein enemmän sosiaalisia tosiasioita kuin henkilökoh- taiset kokemukset, joihin tosin niihinkin vaikuttavat kaikki sosiaaliset seikat, muun muassa juuri arvostukset. Saamme arvokkaita kokemuksia luontevasti sellaisten asioiden, har- rastusten ja perinteiden parissa, joita olemme oppineet arvostamaan ja joita olemme harrastaneet riittävästi.

Inhimillisesti arvokkaaksi koetulla on yhteytensä varsi- naisesti arvoihin, ihanteisiin ja arvostuksiin, mutta kokonaan sitä ei voi niillä selittää. Mukaan kuvaan tulevat lisäksi mo- net sielunfunktiot, jotka usein koetaan arvokkaiksi, kuten

rakkaus, luottamus ja ilo. Mutta arvokkaan kokemuksessa on myös jotain omaansa, ts. mihinkään muuhun palautumatonta. Viime kädessä arvokkaan ydin jää osin arvoitukseksi, samalla tavoin kuin ihmisen ydinolemus.

Inhimillisesti arvokkaalla on yhteys ihmisen olemukseen; ilmeisesti vain ihminen voi tuntea kokemuksen arvokkaaksi. Jos ajatellaan joitakin kehittyneitä inhimillisiä harrastuksia, esimerkiksi taidetta, uskontoa ja filosofiaa, on helppo ymmärtää, että ne ovat vaatineet ihmisen kokemuksen viljelyä. Tämä tuntuu nostavan esiin näkemyksen, että ihminen on myös jotain, joka on viljeltävä esiin. Toisaalta tämä on itseltään selvää, kun oivaltaa ihmisen riippuvuuden kehittävästä virikkeistä, mutta syvimmissä juonteissaan se on myös arvoituksellista. Tästä näkökulmasta ihminen on tunnistamis-, tiedostamis- ja kehittämistehtävä.

Kokemuksen rajoittuneisuus

Tietysti narsismi pyrkii ottamaan osansa kaikesta. Esimerkiksi korkeakulttuuri on monesti arvostettua ja itsearvostuksen lähde, vaikkei sitä ymmärtäisi tai edes kokisi aidosti arvokkaaksi. Jonkinasteisesta valheellisuudestaan huolimatta arvostus virikkeenä tuskin on haitallista yksilön tilalle ja kehitykselle. Muodin ja yleisen mielipiteen vuoksi vilpittömyys on monesti koetuksella.

Kokemukseen voidaan kohdistaa aina kritiikkiä, siitä voidaan keskustella. Jonkun mielestä eräät kokemukset ovat arvottomia, ehkäpä suorastaan harhaa, esimerkiksi uskonnolliset kokemukset, mutta yhtä hyvin tietysti muutkin. Ne voidaan ehkä selittää psyykkisten seikkojen ja mekanismien avulla, kokemukset eivät siis ole merkki mistään "paremmasta" tai "korkeammasta". Asenne kokemukseen riippuu ihmiskäsityksestä ja maailmankuvasta, ts. siitä mille annetaan katsomuksellista merkitystä.

Kokemuksessa on mukana psyykkisiä ja sosiaalisia seikkoja ja satunnaisuuksia, mutta tämä ei tee mahdottomaksi sitä, että siinä ei olisi muutakin; astia, missä jotain toteutuu, ei selitä kokonaan sitä, mitä tapahtuu.⁶⁸ Toisen henkilön kokemusta ei voi juuri kiistää, mutta kokemuksen todellista merkitystä ja mahdollista totuutta suhteessa muuhun voi toki arvioida.⁶⁹ Monissa kokemuksissa on mukana kriittisestä näkökulmasta katsottuna myös harhaa tai ainakin epäkypsyttä. Esimerkiksi eri elämän- ja ikävaiheissa eri asiat ovat ihmisille arvokkaita.

Kulttuuri, varsinaiset arvot ja arvokas

Kulttuuria voidaan pitää keskeiseltä osin inhimillisesti arvokkaiden kokemusten viljelynä. Elämäntapa ja kulttuuri, sen arvot, ihanteet ja arvostukset sekä se, missä niiden ajatellaan ilmenevän, vaikuttavat ilmiselvästi yksilöiden kokemukseen. Kulttuuri tietysti rajoittaaakin, mutta joka tapauksessa se myös kehittää ihmistä. Erilaisten perinteiden, maailmankatsomusten, aatteiden ja harrastusten tehtävänä on prosessoida myönteisesti eli kasvattaa yksilöä; se on niiden arvo.

Näyttää siltä, että ihmisessä on mahdollisuuksia ja kerroksia, joiden puhuttelu on ihmiseksi tulemiselle olennaista. Suhde niihin tekee ihmisestä jotain ”enemmän”. Tällöin ei ole kyse vain siitä, että ihmisestä tulee jotain enemmän narstisessa mielessä. Pikemmin kyse on kamppailusta aidosti inhimillisen esiin saamiseksi tai sen vapauttamiseksi. Itse arvokkuuden kokemus on joka tapauksessa ilmeinen tosiasiasta, vaikka sen herättää ja sitä muokkaa se perinne, minkä piirissä yksilö on kehittynyt.

Arvokkaita kokemuksia on monesti sanottu erityisen painokkaasti nimenomaan arvoiksi. Tämä puhetapa kuvastaa sitä, että arvokkaiden kokemusten yhteys varsinaisiin arvoihin (samoin kuin arvoluontoihin ihanteisiin) on läheinen.

Inhimillisesti arvokkaat kokemukset liittyvät tietysti tarpeisiin monin tavoin, kuten myöhemmin näemme, mutta erityisesti niihin tarpeisiin, joita kutsutaan henkisiksi. Tosin tällaisten tarpeiden olemassaolo on ongelmallinen kysymys ja niiden määrittely on hankala tehtävä, mutta juuri arvokkaat kokemukset tuntuvat puhuvan henkisten tarpeiden olemassaolon puolesta.

Varsinaisia arvoja, totuutta, kauneutta ja hyvyyttä, voidaan pitää ihmisen olemuksen ja kulttuurin ytimenä. Ne esiintyvät myös sellaisissa kokemuksissa, joita voidaan kutsua inhimillisesti arvokkaiksi. Monesti arvot nimenomaan tuottavat näitä kokemuksia tai ne ainakin ovat usein tällaisen kokemuksen keskeinen aines. Näin inhimillisesti arvokkaaksi koettu ja arvot ovat lähellä toisiaan.

Eriytyisesti inhimillinen hyvä, varsinkin kokemushyvä mutta myös päämäärähyvä, on erittäin lähellä sitä, mitä kutsun inhimillisesti arvokkaaksi.⁷⁰ Hyvä ja arvokas tuntuvat melkein synonyymeiltä. Lisäksi moraalialia, varsinkin moraalista vastuuntunnetta, voidaan pitää inhimillisesti erityisen arvokkaana, nimenomaan myös arvokkaana kokemuksena.

Inhimillisesti arvokas ja ihanteet

Inhimillisesti arvokkaalla ja erällä ihanteilla on läheinen yhteys. Näin siitä huolimatta, että kyseessä on toisaalta kaksi eri aluetta. Esimerkiksi rehellisyys koetaan yleensä arvokkaaksi. Inhimillisesti arvokas liittyy kuitenkin välittömämmin kokemukseen, kun taas ihanteissa on kyse aina myös ihanteistamisesta, eli jonkin asian nostamisesta ikään kuin uudelle tasolle. Kokemuksen ja ihanteen yhteys on silti taustalla; monesti jotkin kokemukset nousevat tai nostetaan ihanteiksi. Siitä seuraavassa joitakin esimerkkejä.

Uskominen on ihmisen psyykkisen olemuksen luonnollinen sisältö; ihminen uskoo aina johonkin, jotta voisi

suunnistaa elämässä. Usko on tietynlaista sielun toimintaa, lähes automatiikkaa. Luottamus ilmaisee usein samaa kuin usko, mutta sen merkitys voidaan laajentaa myös ihmissuhteisiin. Usko ja luottamus saatetaan tulkita myös tarpeiksi ja jopa välttämättömyyksiksi.

Niinpä luottamus, mahdollisuus luottamiseen on inhimillisesti arvokasta, joissain oloissa se on jotain erittäin arvokasta. Ihminen kohtaa tämän tosiasian kokemuksestaan, ehkä hän ”kohtaa” sen monesti, vaikkei asiaa sen kummemmin tiedostaisikaan. Niinpä on varsin ymmärrettävää, että arvokkaaksi koettu luottamus joutuu ihanteistamisen piiriin; se ihanteistetaan luotettavuuden ja uskonkin ihanteeksi. Arvoituksellista on tietysti se, mihin tällainen ihanteistamisen kyky sinänsä perustuu, mutta se näyttää kuuluvan ihmisen olemukseen.

Ihmisessä on aivan ilmeisesti luontaista kykyä kokea myötätuntoa ja sääliä. Näiden kokemusten syntyyn ja kehitykseen vaikuttaa se, miten sosiaalinen ympäristö ja kulttuuri ovat niitä meissä herättäneet. Olosuhteet ovat olleet siten suotuisat, että näitä asioita on ympäristössä arvostettu eikä ilmeisesti mikään ole luonut vääristäviä psyykkisiä esteitä näille kokemuksille.

Myötätunto voidaan kokea arvokkaaksi silloin, kun se kohdistuu minuun itseeni, mutta myös itsessä, silloin kun myötätunto herää minussa. Kun oivalletaan myötätunnon merkitys yhteiselle elämälle, ei ole oikeastaan mitenkään outoa, että se saatetaan nostaa ihmissuhteiden ihanteeksi.

Näin on itse asiassa varsin selvää, että monien ihanteiden taustalta saatetaan löytää luonnollisia inhimillisiä kokemuksia, joita voidaan pitää arvokkaina. Toisaalta monet ihanteet ovat syntyneet siksi, että niiden noudattamatta jättäminen johtaa usein sekä yksilön että hänen ympäristönsä hankaluuksiin. Ihanteet hillitsevät esimerkiksi aina läsnä olevaa narsismia. Näin ne myös auttavat ja vapauttavat ihmistä saavuttamaan myönteisiä kokemuksia.

Periaatteessa mikä tahansa saatetaan asettaa ihanteeksi. Toisaalta lähes mikä tahansa voidaan kokea kokemuksellisesti arvokkaaksi. Siksi ihanteisiin ja kokemuksiin on syytä kohdistaa myös arviointia, esimerkiksi toisten ihanteiden tai moraalien näkökulmasta.

Tarpeet, arvostukset ja inhimillisesti arvokas

Meillä on fysiologiseen rakenteeseemme perustuva ravinnon tarve. Se tekee ravinnon meille luonnostaan arvokkaaksi ja arvostettavaksi. Tämä tarve kuuluu elämän ehtoihin. Me emme ole sitä valinneet ja sama koskee ilmeisesti lähes kaikkia tarpeita.⁷¹ Se ajaa meitä arvostamaan ruokaa ja juomaa. Saattaa kuitenkin olla, että ravinnosta saavutettu tyydytyksen kokemus vaikuttaa olennaisimmin arvostuksen syntyyn.

Tyydytys on yleensä miellyttävää ja näin se ilmentää yksinkertaisesti sitä, mitä voidaan kutsua inhimillisesti arvokkaaksi. Voi tuntua turhalta erottaa tarpeesta ja tyydytyksestä erillinen inhimillisesti arvokkaan kokemuksen käsite. Silti jo fysiologisessa tyydytyksessä on jotain arvokasta, ainakin asia saatetaan näin kokea. Ravinto ja erityisesti siitä saavutettu tyydytys koetaan yksinkertaisesti ja aidosti arvokkaaksi. Ehkä osaksi juuri sen vuoksi nälkä ja puute ovat toisaalta jotain "epäarvollista", mutta esimerkiksi myös, sosiaalisen tilanteen mukaan, nöyryyttävää ja häpäisevää.

Arvostus ja tyydytys ovat kaksi eri asiaa, vaikka ne liittyvätkin niin läheisesti toisiinsa. Arvostuksen perusta voi olla tyydytys, mutta se on myös moniulotteinen sosiaalinen tosiasia. Tosin kun arvostukset vaikuttavat kuitenkin tyydytykseen, se saa näin usein sosiaalisen luonteen. Tyydytyksen miellyttävyys muuttuu osin sosiaalisesti ehdolliseksi, vaikka se perustuu elimistön reaktioihin tai elämyksiin.

Sukupuolten välinen vetovoima ja seksuaalisuus yleiseminkin ovat esimerkkejä hyvin mutkikkaista tyydytyksen alueista. Vaikka seksuaalisuus näyttäisi olevan fysiologisesti yksinkertaista, se kietoutuu todella moninaisten arvostusten, ihanteiden, normien, tapojen, romantiikan ja ihmissuhdeongelmien verkkoon. Vaikka seksuaalisuutta voidaan pitää yhtenä tärkeänä inhimillisen tyydytyksen lähteenä, käytännössä se ei kuitenkaan toteudu yksinkertaisesti.

Pelkästään jo fysiologisten tarpeiden tyydyttämiseen, puhumattakaan muista tarpeista, vaikuttavat lukuisat lausutut tai lausumattomat säännöt ja tavat. Myös normit tuovat mukanaan erilaisia miellyttäviä kokemuksia: ennakoitavuutta, selkeyttä, siisteyttä, turvallisuutta, rauhallisuutta, monipuolisuutta, läheisyyttä ja vastaavaa. Yleisesti voidaan puhua kokemuksen myönteisyydestä. Käytännössä tämä kokemus syntyy monien seikkojen vaikutuksesta ja ikään kuin niitä yhdistävänä keskuskokemuksena. Tarve ja tyydytys saavat yleensä aina laajan sosiaalisen hahmon, olipa kyse mistä tarpeesta tahansa.

Yksinkertaisimmillaan inhimillisesti arvokas merkitsee siis miellyttävää kokemusta. Mutta on selvää, että kokemusta voi arvioida esimerkiksi moraalisesti, koska se ei ole itsenäinen ilmiö. Miellyttävyys ja laajemmin myönteisyys riippuu myös monikerroksisesti vaikuttavista arvostuksista ja ihanteista. Joka tapauksessa jokin kokemuksen myönteisyys on mukana kaikessa inhimillisesti arvokkaaksi koetussa.

Pelkistetysti voi sanoa, että tarpeet sinänsä eivät ole arvokkaita tai epäarvokkaita; ne vain kuuluvat ihmisen olemuksen tosiasioina. Tosin esimerkiksi henkisistä tarpeista joku voi olla eri mieltä ja pitää niitä arvokkaina itsessään. Arvokkaiksi voidaan nimetä sen sijaan kokemukset, jotka on tulkittavissa tarpeiden tyydytykseksi. Tarpeita ja tyydytystä täydentää kolmantena elementtinä tyydytyksen tuova kohde (objekti), joka ovat selvimmin arvostusten aluetta.

Arvostukset ovat luonteeltaan varsin sosiaalisia, vaikka ne saavatkin pontimensa yleensä tyydytyksestä.

Arvostamme omaa hyvää kokemusta ja saatamme ymmärtää arvostaa sitä toisenkin kokemuksena. Mutta kun otamme huomioon toisen kokemuksen, niin olemme jo siirtyneet moraalin alueelle. Toisen hyvään kokemukseen osallistuminen saattaa antaa myös minulle hyvän kokemuksen, mitä voidaan pitää todella aidosti inhimillisesti arvokkaana.

Onnellisuus

Elämän arvoituksellisimpia käsitteitä on onnellisuus. Jokainen tuntee tietävän joko kokemuksesta tai muuten intuitiivisesti, mitä se tarkoittaa. Vaikka onnellisuutta ei pidettäisikään minään itseisarvona — ehkä sekin uhrataan joskus jonkin muun arvokkaan vuoksi —, se on silti jostain erityisen tavoiteltua ja inhimillisesti arvokkaaksi koetua. Näin siitä huolimatta, että myös onnellisuutta voidaan arvioida, esimerkiksi moraalisesta näkökulmasta. Ehkä jostain tapaa olla onnellinen (esim. huolettomuutta tai ”suruttomuutta”) saatetaan pitää vääränä tai epäarvokkaana.

Onnellisuuden arvoituksellisuutta lisää se, ettei se näytä olevan täysin ihmisen hallinnassa, vaan se usein tulee vain ihmisen osaksi, syystä tai toisesta. Se ei myöskään näytä olevan jatkuvaa, vaan se katoaa kokemuksestamme ja tuntuu monesti saavuttamattomalta. Voidaan kysyä, mikä tuo onnellisuutta ihmisen elämään ja mikä sen syö. Onko ihminen luonnostaan onnellinen, jos jokin ei vie onnea häneltä?

Joka tapauksessa ihminen näyttää tavoittelevan onnellisuutta, usein ehkä ensisijaisesti, vaikka käytännössä hän monesti uskoo, että on tavoitettava yhtä ja toista muuta, ennen kuin voi olla onnellinen. Onnellisuudella saattaa siis olla omat edellytyksensä, ainakin yksilölle mutta yleensäkin. Ihminen tavoittelee silti usein asioita, jotka oikeastaan

ovat onnellisuudelle vastakkaisia. Tämä osoittaa, että joko emme tiedä, mistä onnellisuus tulee, tai sitten muut tavoitteet ovat kuitenkin sitä tärkeämpiä tai sitten käsityksemme mukaan onnellisuuden välttämätön ehto.

Onnellisuuden pilaavat yksilöltä ilmeisesti lopulta hänen omat narsistiset yllykkeensä — lukuisten muiden seikkojen, esimerkiksi onnettomien olojen ja sattumusten ohella. Kärsimys, oli se sitten fyysistä tai psyykkistä, näyttää selvimmin tuhoavan onnellisuuden. Kärsimyksen tausta ja juonteet liittyvät käytännössä hyvin monimutkaisesti esimerkiksi yksilön psykodynamiikkaan. Tosin hän ei juuri ole valinnut kasvu- ja kehitystaustaansa, vaan on olojen uhri. Tässä kysymys onnellisuudesta kietoutuu kysymyksen ihmisen vapaudesta.

Kun onnellisuuden käsitteeseen paneutuu, kaukana ei ole ajatus, että sillä on syvät juuret jossain perusinhimillisessä. Näin ei ole mikään ihme, jos sille on annettu suorastaan kosmisia sisältöjä (vrt. käsite autuas). Sitä voi olla vaikea selittää, se on vain todellisuuteen kuuluva elementti, kuten maailman muutkin asiat: emme tiedä, miksi ne ovat olemassa, ne vain ovat.⁷² Onnellisuus ja inhimillisesti arvokas eivät varmaankaan täysin sulaudu yhteen. Ne ovat eri asioita — paitsi ehkä joissain syvissä juonteissaan.

Ilo

Ilo on ilmeisesti tuntunut niin yksinkertaiselta kokemuksesta, että siihen ei ole juurikaan uhrattu tieteellistä huomiota. Silti se on hyvin merkittävä ja erikoinenkin inhimillisen kokemuksen laatu. Voi hyvin kysyä, miksi todellisuuden elementtinä on myös ilo. Joka tapauksessa iloa tavoitellaan, ja se on keskeinen osa inhimillisesti arvokasta. Sen sukulaiskäsite on hyvä mieli, jota ihmiset samoin kaipaavat. Ilmeisesti ilo on ihmisen, erityisesti lapsen, kehitykselle hyvin tärkeää.

Ilo voi olla tärkeä osa onnellisuutta, vaikka se onkin siinänsä itsenäinen tunne. Ilon olemusta on yhtä vaikea selittää kuin onnellisuutta; se ei siis ole mikään itsestään selvä asia. Sen syntyminen ihmisen mielessä ei ole yksinkertaista, eikä sitäkään voi aina suoraviivaisesti “komentaa” niin kuin ei onnellisuuttakaan. Tosin iloa saatetaan paljon helpommin “valmistaa” kuin onnellisuutta. Ilolla on yhteyksiä myös nautintoon ja tyydytykseen. Merkittävä ilon lähde on muun muassa huumori, jota on pidetty ihmisolemuksen erityisenä ominaisuutena, jopa nimenomaan ihmisen henkisyden tunnusmerkkinä.

Inhimillisesti arvokkaan omaehtoisuus

Inhimillinen arvokas ei kuitenkaan sisällä mutkattomasti vain myönteisiä kokemuksia, esimerkiksi tyydytystä tai onnellisuutta, vaikka ne ovat varteenotettava osa arvokkaaksi koettua. Jo kokemuksena tai ainakin sisäisenä oivalluksena inhimillisesti arvokkaassa tuntuu olevan jotain omaehtoista, mikä tekee sen arvoitukseksi, ikään kuin olisi olemassa jotain aidosti inhimillistä tai arvokasta.

Yksilö voi joutua sisäiseen konfliktiin, ahdistukseen, häntään tai kriisiin, eivätkä nämä suinkaan ole miellyttäviä kokemuksia, mutta silti niissä saatetaan kokea jotain merkittävää. Kyse voi olla esimerkiksi totuuden kipeydestä. Tuskassa tuntuu joskus elävän sisässä jotain arvokasta, vaikka sitä halutaisiin karta. Tosin tällöin voidaan ajatella, että kyse on kuitenkin tyydytyksestä ja onnesta, vaikkakin jostain tulevasta, kun on ensin kärsitty ja vapauduttu tuskan aiheista.

Moni liikuttava ja puhutteleva asia voi yhtä aikaa sekä tyydyttää että tuottaa tuskaa. Tällaista saattaa kokea vaikkapa taiteessa tai oivalluksessa, joka valaisee jotain inhimillisestä elämästä. Tuskaa elää usein myötätunnossa ja säälässä, joita niitäkin pidetään arvokkaina kokemuksina. Suru, syllisyys

tai huoli ovat monesti merkkejä kehityksestä tai vapautumisesta, vaikka ne eivät kokemuksina olekaan miellyttäviä. Niitä voidaan silti pitää inhimillisesti erityisen arvokkaina kokemuksina, jopa ihmisen kruununa.

Elämää rakentavat voimat

Olen kutsunut elämää rakentaviksi voimiksi uskoa (luotamusta), rakkautta (kiintymystä) ja toivoa. Näin siksi, että ne ovat erikoisella tavalla uudistuvia sielunenergioita. Ne pyrkivät aina hakemaan kohteen, siksi niiden tehtävänä on ylläpitää elämää. Tämä ei ole ristiriidassa sen kanssa, että ne joskus myös menettävät voimansa ja “väsyvät”, mutta tällöin yksilön elämä onkin vaikeaa.

Inhimillisesti arvokkaaksi koetulla näyttää olevan erityinen yhteys näihin voimiin sikäli, että arvokas kokemus tuntuu usein vapauttavan tai virittävän uskoa, toivoa ja rakkautta. Joskus vaikuttaa siltä, että kokemuservoilla on juuri tämä tehtävä: auttaa meitä eteenpäin ja vahvistaa elämänuskoamme. Näin ollen kulttuurinkin yhdeksi keskeiseksi sisällöksi voidaan katsoa elämän ylläpitäminen. Tosin uskoa, toivoa ja rakkautta voidaan itseäänkin pitää inhimillisesti arvokkaina kokemuksina.

Rakkaus

Rakkaudesta on keskusteltu paljon. Sitä saatetaan pitää arvona sinänsä, ehkä jopa ylimpänä arvona, arvokkaimpana inhimillisenä asiana. Jotkut haluavat kuitenkin katsoa sen vain biologiseksi ilmiöksi, vailla mitään erityistä syvempää tai kosmista merkitystä. Rakkaus käsitetään joskus jopa jonkinlaiseksi harhaksi; näin ainakin jos on kokenut siinä paljon pettymyksiä. Rakkaudelta on ehkä odotettu, ilmeisen narsistisesti ja perusteettomasti, liikaa ja vääriä asioita.

Rakkaus on itse asiassa käsite, jolla tarkoitetaan monesti kovin eri asioita. Mielestäni on useampi kuin yksi rakkauden käsite, vaikka ne olisivatkin sukua toisilleen.

Rakkaus ja sen lievempi muoto kiintymys ovat sielunergioita, joiden olemassaoloa emme voi täysin hallita. Ne kuuluvat ihmisen lajityypilliseen olemukseen. Näin siitä huolimatta, että nämä energiat saattaa olla jossakussa yksilössä jostain syystä hyvin estyneitä eivätkä siis näytä tulevan esiin.

Varsinkin lapsella, mutta myös aikuisella, on luonnollinen taipumus kiintyä johonkin ja rakastaa erityisesti läheisiä ihmisiä. Kiintymys suuntautuu yleensä ympärillä olevaan, esimerkiksi kotiseutuun. Kiintymys on lähes automaattinen sielun funktio. Pelkistetysti ajatellen sen ei siis tarvitsisi sinänsä kuulua arvokkaaksi koettuihin asioihin, vaan se olisi puhtaasti vain sielunilmiö, jota voidaan tutkia niin kuin mitä tahansa tosiasiaa. Mutta selvää on toisaalta, että me koemme sen inhimillisesti hyvin arvokkaaksi.

Joskus rakkaus myös valtaa ihmisen, mistä syystä sitä voi pitää syvällisesti ravistelevana sielunilmiönä. Näin varsinkin eroottisessa rakkaudessa, rakkaus voi "murtua" yllättäen elämään. Silloin se voi tuoda mukanaan monenlaisia tuskiakin, vaikka tietysti monenlaisia autuuttakin lupaavia näkyjä. Rakkaus on silti miellyttävä kokemus, ainakin yleensä, ja siksi sitä saatetaan arvostaa pelkkänä tuntemuksena. Mutta ilmeisesti juuri rakkaus, jos mikään, saattaa herättää myös tunteen siitä, että se on jotain erityisen arvokasta. Rakkauden täyttymystä, ihmisten rakkaudellista yhteyttä, voidaan pitää erityisen arvokkaana inhimillisenä kokemuksena.

Rakkaudesta saatetaan sanoa, että se on arvo sinänsä, vaikka se tarkasti käsittäen poikkeaa olemukseltaan varsinaisista arvoista, eikä näin ole luettavissa niiden joukkoon. Rakkaus on usein korotettu myös elämän päämääräksi, jolloin se tuntuu arvojen arvolta. Sen rinnalla kalpenevat monet inhimilliset satunnaiset ja narsistiset tavoitteet. Luonnehdinta

arvo sinänsä tarkoittaa vain, että rakkautta saatetaan arvostaa aivan erityisesti.

Rakkautta voi pitää myös ihanteena, jonka toivotaan toteutuvan ihmissuhteissa. Siinä on siis jokin tahdottu puoli, niin kuin ihanteissa yleensä, ja sen tahtominen voi johtaa sen kehittymiseen. Elävässä elämässä rakkaus monesti pelkkänä sielunenergiana kuolee, siksi sitä täytyy etsiä ja hakea; sen toteutumista pitää toivoa ja sitä pitää tietoisesti vaalia. Rakkauden ihanteen toteutumista voidaan vaatia senkin vuoksi, että se on merkittävä voima rakkauden kohteen (esim. lapsen) kehitykselle. Rakkaus on paljolti siis tahdottua.

Edeltävä yleisluontoinen pohdinta rakkaudesta osoittaa, että se on hyvin monitasoinen ilmiö ja käsite. Sitä voidaan lähestyä eri näkökulmista, jolloin siitä muodostuu tavallaan eri käsite. Se saattaa olla arvostettua pelkästään miellyttävänä ja kiihottavana elämyksenä. Toiseksi sitä voidaan pitää inhimillisesti erityisen arvokkaana kokemuksena, mutta se voidaan asettaa myös ihanteeksi esimerkiksi ihmissuhteissa. On hyvä yrittää hahmottaa se, mistä rakkaudesta on milloinkin puhe. Arvokkaan eri lajien näkökulmasta sitä on mahdollista pitää joko ihanteena, arvostuksena tai inhimillisesti arvokkaana kokemuksena. Ehkä näiden arvokkaan lajien sisässä voidaan vielä erottaa erilaisia rakkauksia.

Vapaus

Vapaudesta puhutaan paljon, mutta myös se on monimielinen käsite. Perustasolla se on suorastaan fyysinen ja psyykinen välttämättömyys. Kahlehdittu ihminen, voi tuntea tilansa tuskalliseksi sekä fyysisesti että psyykkisesti. Näin vapaus muistuttaa sielunenergiaa; se on sisäinen paine ja tarve eikä niinkään asetettu päämäärä. On selvää, että tällöin vapautta arvostetaan ja että se myös koetaan nimenomaan inhimillisesti arvokkaaksi.

Aivan ilmeisesti ihmisen olemuksessa on sellainen syvempi vapauden paine, joka ajaa häntä riippumattomuuteen yleisemminkin, esimerkiksi riippumattomuuteen sosiaalisista muodosteista tai omasta rajoittavasta persoonallisuudestaan. Joskus ihminen voi tuntea olevansa myös psykodynaamisesti rajoittunut. Tämä tulee esiin sisäisenä tuskana ja voimattomuutena sekä koettelevina kriiseinä. Tavallisesti ihminen ei tietysti oivalla psyykkisesti "vangittua" luonnettaan tai hän ei tiedosta ainakaan kaikkia tiedottomia kahlitsevia seikkoja.

Ihminen ei toisaalta voi olla, ei halua olla tai ei kykene olemaan vapaa. Sosiaalinen todellisuus sitoo monin tavoin: se sekä kohottaa että rajoittaa yksilöä, ja sopeutuessaan yksilö antaa sen rajoituksille aina jossain määrin periksi. Hän saattaa kuitenkin tuntea sielussaan myös riippumattomuuden paineen. Sitä voi kutsua "minäpaineeksi" tai "minäkitkäksi". Tämä paine saattaa ajaa ihmisen kamppailuun esimerkiksi omaa narsismiaan vastaan.⁷³

Minäpaine on erikoinen sisäinen vaatimus, jota ihmiset eivät suinkaan käytännössä aina seuraa, vaan sosiaaliset paineet ja omat narsistiset toiveet sitovat ihmisen ei-vapauteen. Eikä vapautta ole syytä pitääkään niin ehdottoman sisäisenä vaatimuksena, että se aina sivuuttaisi muut ihanteet ja arvostukset. Vapaus vaatii usein tuekseen rohkeutta, ja se voidaan asettaa yksilölliseksi ihanteeksi. Minuuden paineen ongelmaan liittyy myös käsite itsensä toteuttaminen, jota sitäkin arvostetaan, vaikka sen merkitys on monimielinen.

Yhteiskunnallisesti ajatellen vapaus muuttuu sisäisestä vaatimuksesta yhteiskunnalliseksi ihanteeksi. Vapaus on toki aina monella tavalla rajoitettu, jos se käsitetään kirjaimellisesti. Sitä rajoittavat ihmisen kyvyt, luonnonlait, tiedot, tietoisuus, sosiaalinen todellisuus, säädetyt lait, asetukset ja vastaavat. Osa näistä ilmiöistä ei suinkaan ole suoranaisesti vapauden ihanteen vastaisia, vaikka ne näyttävätkin rajoittavilta. Järjestys ja muodot voivat tosiasiassa myös lisätä yksilön vapautta. Tämä liittyy positiivisen vapauden ideaan,

vapauteen johonkin, minkä säännökset ja ohjeet toisaalta voivat taata.

Yhteiskunnalliseksi ihanteeksi nostettu vapaus ei voi toteutua täydellisesti, mutta sitä voi olla enemmän tai vähemmän. Vapaus liittyy myös liberalismiin ja kansalaisvapauksiin, joita arvostetaan ja puolustetaan varsinkin teollistuneissa vapaan markkinatalouden yhteiskunnissa. Yhteiskunnallista vapautta on perusteltu muun muassa sillä, että se näyttää tekevän yhteiskunnan monipuoliseksi, sopeutumiskykyiseksi, tehokkaaksi ja tasapainoiseksi. Tällaiset perustelut eivät välttämättä vetoa lainkaan ihanteeseen, vaan ne korostavat pelkästään pragmaattisia seikkoja joidenkin arvostettujen asioiden (esim. vaurauden) saavuttamiseksi.

Vapauden mahdollisuus

Vapaus on usein kiistetty mm. "tieteellisestä" näkökulmasta käsin. Maailman menoa, myös ihmisen sisäistä elämää ja hänen tekemiään päätöksiä, on pidetty osana vääjäämätöntä determinististä luonnonlakien ketjua. Ihminen voi kuvitella olevansa vapaa, mutta tosiasiassa kaiken taustalla on seikkoja, esimerkiksi fysiologisia, psyykkisiä tai sosiaalisia tekijöitä, joiden vaikutusta yksilö ei vain havaitse.

Toisaalta on kuitenkin merkittävää, että ihminen kysyy vapauden mahdollisuutta ja näyttää tiedostavan yhä enemmän esimerkiksi omaan käyttäytymiseensä vaikuttavia puolia. Voi ajatella, että hänen vapautensa näin kasvaa, vaikkei tätäkään ole helppo vedenpitävästi perustella. Silti tieto ja tiedostaminen aivan ilmeisesti lisäävät valinnan mahdollisuutta.

Vapauden olemusta ei oikeastaan voi lopullisesti määritellä, vaikka se, paineena ja pyrkimyksenä, lienee jollain tavoin todellista. Sen moniselkoisuuteen on tässä yritetty vain viitata. Tavallaan vapauden mahdollisuus myönnetään sikäli, että ihmistä ei juuri voisi pitää vastuullisena ja syyntakeellisena

tekoihinsa, esimerkiksi oikeudessa, jos hänellä ei olisi jonkinlaista henkilökohtaista valinnan vapautta ja ratkaisuvapautta.

Kuten jo luvussa Varsinaiset arvot totesin, ihmisen vapauden mahdollisuus näyttää pitkälti perustuvan siihen, että hän on sisäistänyt arvoja, varsinkin totuuden arvon. Vastaavasti ihanteet näyttävät vaikuttavan siihen, että vapaus voi yhteiskunnassa ihmisten välisenä ilmiönä ja ihanteena toteutua. Näin ollen vapaus on "arvolatautunut" monesta suunnasta, koska arvot ja ihanteet kantavat sitä ja tekevät sen mahdolliseksi.

Elämä

Usein sanotaan, että elämä on arvo, tai jopa arvo sinänsä. Tällainen sanonta voi olla paikallaan, koska sen avulla haluamme ilmaista, että me arvostamme ja kunnioitamme elämää erityisesti ja olemme valmiita työskentelemään sen puolesta. Elämä voi tarkoittaa kaikkea elävää, ei vain ihmistä. Vastaavasti saatetaan sanoa, että ihmisyyys on arvo. Tällä voidaan tarkoittaa joko ihmisen elämää tai sitten joitakin sellaisia ihmisen ominaisuuksia, joita erityisesti arvostamme, esimerkiksi "syvimmissä" ja "parhaassa" ihmisessä.

Elämää ei välttämättä arvosteta niin paljon, että sitä ei saatettaisi uhrata joidenkin toisten asioiden vuoksi. Yksilön elämää tärkeämmäksi saatetaan katsoa esimerkiksi isänmaa ja sen itsenäisyys. Yksilö voi olla itsekin valmis uhraamaan elämänsä sodassa eikä siis pelkää muiden käskystä. Ehkä joku on valmis uhrautumaan totuuden vuoksi, ja monesti ihmiset näyttävät olevan valmiita tuhoamaan ainakin terveytensä joidenkin ulkoisten saavutusten vuoksi. Ehkä on näin jotain elämääkin pyhempää.

Mistä sitten kokemus elämän suuresta arvosta saattaa tulla? Elämä on yksilöllä ensiksi jotain väijäämättömästi jatkuvaa, kuolemaa lukuun ottamatta; elimistön prosessit jatkuvat

omalla painollaan. Mutta samoin tapahtuvat sisäisetkin prosessit: aistiminen, kuvittelu, ajattelu, tunteminen, tahtominen ja muut jatkuvat kaiken aikaa, ts. elämä jatkuu. Kaikki jatkuu sisäisenä kokemuksena. Tästä aiheutuu elämän tunto, elossa olemisen tunne. Se on jo sinänsä hyvin radikaalisti merkityksellistä ihmiselle, vaikkei hän sitä olisi tullut ajatelleeksi. Omat kokemukset, tässä ja nyt, ovat ihmisen elämä; niistä ja elämästä hän ei juuri halua luopua.

Käsite elämänhalu on ehkä merkityksellisempi kuin usein ajatellaan. Elämän vääjäämättömän jatkumisen ohella sisäisessä kokemukseamme elää myös elämänhalun ilmiö ja paine; me suuntaudumme elämään. Elämä kokemuksena on meille yleensä arvokas. Ehkä suurin osa elämänhalusta on peräisin narsistisista yllykkeistä ja niihin liittyvistä toiveista ja odotuksista; katsomme olevamme itsellemme kokemuksena arvokkaita vain elävinä. Kuolema saattaa näyttää tuhoavan kaiken siitä kokemuksesta tai odotuksesta, minkä varassa elämme.

Elämän arvostaminen ei ehkä välttämättä palaudu yksinomaan yksilön elämänhaluun, vaikka se nousee ilmeisesti tästä lähteestä. Arvostamme omaa elämäämme ja saatamme oivaltaa, että elämä ("elämän hyöky") on arvokasta toisellekin, minkä perusteella alamme kunnioittaa elämää toisessa. Ehkä nostamme elämän kunnioittamisen ihanteeksi, jota toivomme yleisesti noudatettavan. Tämän ihanteen saatamme universalistaa laajemmallekin ja nähdä sen ulottuvan myös luonnon elämään. Näin siitä huolimatta, että luonnonoliot eivät ilmeisesti ole itse tietoisia elämästään tai sen arvosta.

Elämän kunnioittaminen ei ehkä nouse vain ihanteeksi, vaan se muuttuu myös moraaliseksi kysymykseksi. Tällöin ajatellaan, että juuri elämän tuhoaminen on pahaa ja väärin.

Käytännössä emme kuitenkaan ehkä voi kunnioittaa kaikkea elämää, koska ihmisinä elämme luonnonolioista ja -tuotteista. Toisaalta saatamme katkaista myös ihmisen

elämän, ei vain sodassa ja onnettomuuksissa vaan myös tarkoituksellisesti. Tämä voi tapahtua elävän henkilön itsensä suostumuksella (esim. pidättyminen turhasta hoidosta, joka ei voi estää kuolemaa) tai ilman hänen suostumustaan (esim. abortti ja eutanasia). Tällaiset tapaukset aiheuttavat moraalista pohdintaa.

Terveys ja rauha

Monia muitakin asioita saatetaan nimittää arvoiksi tai jopa arvoiksi sinänsä. Esimerkiksi terveyttä pidetään arvona. Näin voi sanoa, mutta edellisen perusteella voisi myös todeta yksinkertaisesti, että me pelkästään arvostamme terveyttä tai koemme sen arvokkaaksi. Se merkitsee joidenkin ikävien asioiden (esim. kivun ja voimattomuuden) poissaoloa, mutta ennen kaikkea se tekee mahdolliseksi monien arvostettujen asioiden tavoittelun ja toteuttamisen. Terveys voidaan tietysti nostaa ihanteeksi. Käytännössä tosin terveys — ja elämäkin — uhrataan monesti arvojen, ihanteiden tai toisten arvostusten (esim. työn ja menestyksen) vuoksi.

Sota on omalaatuinen ja paha elämän, erityisesti inhimillisen elämän tuhoaja. Siksi rauhaa on pidetty arvokkaana, jopa arvona sinänsä. Ehkä kuitenkin on parempi sanoa, että rauhaa sodan vastakohtana arvostetaan, siksi että se pitää poissa ikäviä asioita ja mahdollistaa paremmin monien arvokkaiden asioiden harjoittamisen. Tosin sodassakin saatetaan noudattaa esimerkiksi joitain ihanteita, mutta yleisesti se saa aikaan tuhoa, ja se merkinnee pääsääntöisesti jotain epäarvokasta. Mielenrauhaa voidaan puolestaan pitää inhimillisesti arvokkaana kokemuksena eli päämääränä sinänsä tai se voidaan nostaa ihanteeksi, vaikka sitä voidaan myös arvostaa välineenä joihinkin muihin arvokkaisiin kokemuksiin.

Pyhä

Maallistuneessa ja maailmallistuneessa yhteiskunnassamme vieraalta saattaa aluksi tuntua yksi arvokkaana kokemisen laji: pyhyiden kokemus. Ns. primitiivisissä yhteiskunnissa havaitaan runsaasti sellaista pyhää, jota kutsutaan tabuksi. Jokin paikka, tila, huone, esine, eläin, ruoka, juoma, vaate, toinen sukupuoli, ruumiinosa, sana, tieto, kertomus tai vastaava sisältää kiellon sen lähestymiseen, koskettamiseen, näkemiseen, kuulemiseen tai lausumiseen.

Kansatieteessä on esitetty todella mitä kirjavin joukko erilaisia tabuja. Tabulle on luonteenomaista, että se herättää pelkoa, sen rikkominen kauhua tai raivokasta vihaa. Se on siis tällä tavoin pyhä. Asiat ja paikat, tai siis ainakin reaktiot niihin, ovat voimakkaasti psyykkisesti latautuneita; kokemuksessa voi olla jotain taianomaista. Pyhien loukkaamattomuutta ja koskemattomuutta vaaditaan. Sekä kansat että niiden jäsenet ovat näin sisäistäneet tabut ankarasti identiteettinsä osiksi.⁷⁴

Ns. kehittyneissä yhteiskunnissa pyhä ei ole ehkä aivan näin konkreettista ja ehdotonta, mutta se saattaa silti näyttää melkoisesti tällaiselta. Erilaiset paikat voidaan kokea jollain tavoin pyhiksi, esimerkiksi kirkot ja hautausmaat. Isänmaahan, kieleen, kotiseutuun, kotiin, viikonpäiviin, aatteeseen, uskoon, seremonioihin, laitoksiin, suurmiehiin, ystävyysteiden, toveruuteen, äitiyteen, avioliittoon, sukupuoliasioihin, tapoihin, perinteisiin, elämäntapaan, arvoihin ja ihanteisiin tai muihin tämänkaltaisiin seikkoihin saatetaan liittää jotain sellaisia tunteita ja siteitä, joita voidaan kutsua pyhäksi. Ihmiset eivät näytä enää olevan kovin yksimielisiä pyhän kokemisessaan, joten yksilöillä ja yhteisöillä on omia ”pyhiään”.

Pyhää ei tarvitse ajatella sinänsä arvoksi tai ihanteeksi. Ehkä se on vain joku erityinen arvokkaaksi kokemisen tai arvostamisen muoto. Pyhä muistuttaa pelkkiä arvostuksia

varsinkin siltä osin, että sillä on usein selkeä kohde. Tabujen olemassaololle voidaan löytää psykodynaamisia ja sosiologisia selityksiä. Mutta pyhydessä on omaa laatuansa, ehkä jopa omaa itsenäisyyttään, eikä se ole palautettavissa jäännöksettömästi muihin ilmiöihin. Ainakin pyhän kokemukset ja pyhään liittyminen jäsentävät merkittävästi sekä yksilön että yhteisön olemista.

Pyhät paikat ja asiat ovat elämän jatkumisen tukipylväitä; joskus hyvin konkreettisesti heimon pyhiä paaluja. Uskonnollisesti monia asioita halutaan seremoniaalisesti pyhittää, muuttaa tai julistaa pyhäksi. Sellaisina on saatettu pitää heimon esi-isiä tai muita tarunomaisia kansan synnyttäjiä, mikä osoittaa, että heimo arvostaa erityisesti omaa — pyhää — menneisyyttään ja syntyään.⁷⁵ Jäänteitä tällaisista seremonioista on kaikissa yhteiskunnissa. Ehkä niillä on oma arvonsa; ainakin ne yhdistävät kansoja. Maallistuneessa yhteiskunnassa seremoniat eivät tosin korosta niinkään pyhyttä kuin jotain yleisempää arvoa, ehkä perinteiden tai osallistujien arvokkuutta.

Nykyaikana saatamme pitää pyhyttä vain outona arkaaisena, vanhoista ajoista säilyneenä jäänteenä. Mutta tämä on erehdys, sillä ihmisten mielestä jotkin asiat ovat edelleen pyhiä, vaikka tätä sanaa ei ehkä käytetäkään. Eikä kyse ole välttämättä pelkästään tabuista, vaan pyhällä lienee myös tietty vapaa, kirkas ja itsenäinen hahmonsä. Pyhällä on todella monta tasoa. Puhtaimmillaan se koetaan joksikin aidosti inhimillisesti arvokkaaksi. Ihmiselle saattaa olla tärkeää, että myös pyhän kokemus tulisi jollain tavoin viljellyksi.

Pyhää lähestytään esimerkiksi rituaaleissa, rukouksessa, mietiskelyssä sekä muussa hartaudessa ja paneutumisessa; kohde on silloin yleensä sisäinen. Käytännössä pyhän viljely merkinnee parhaimmillaan nimenomaan inhimillisen hyvän vaalimista. Suhteen saaminen siihen tuntuu todistavan, että se selkeyttää ja puhdistaa sisäisenä energiana. Sillä,

niin kuin kaikella muullakin, on vain taipumus hämärtyä ja madaltua ihmisen kokonaisolemuksen osana.

Pyhä voi tietenkin myös orjuuttaa. Näin “pyhäin kuvien alas raastaminen” saattaa olla merkki murroksesta, vapautumisesta ja edistymisestä, vanhan vallan murtumisesta. Vallan joutuu murtamaan yleensä nimenomaan omassa mielessään. Pyhittyneitä asioita vastaan hyökkääminen voi pelottaa, ja hyökkäys herättää kuohuvia tunteita puolin ja toisin, esimerkiksi vaikka työyhteisössä. Pyhä on tällöin usein osa persoonallista ja yhteisöllistä identiteettiä ja voi kysyä, onko se aidosti pyhää, vai jotain muuta, esimerkiksi valtaa. Sanalla pyhä saatetaan tarkoittaa kovin eritasoisia asioita.

Lopulta pyhä ei ehkä ole niinkään outo kokemus. Jokaisella ihmisellä on kiinnikkeensä, tapansa, pyrkimyksensä ja näkemyksensä, joilla on toki myös psykodynaamiset syynsä ja joita hän varjelee lähes pyhän hartaasti, jopa vihaisesti: ihminen tuntee itsensä loukatuksi, kun hänen “pyhänsä” loukataan. Silloin kun pyhästä puhutaan tabuna, se merkitsee nimenomaan jotain sellaista rajoittavaa, johon kajoamista yksilö ei salli. Tällaisia voivat olla jotkin keskustelun aiheet, esimerkiksi yksilöä itseään koskevat. Myös narsismilla ja defensiivillä on osansa pyhän kokemuksessa, kuten kaikessa inhimillisessä.

Oikeudet

Nykyään puhutaan paljon oikeuksista. Saatetaan sanoa, että ihmisillä on oikeus mielipiteeseen, sen ilmaisemiseen, maasta muuttamiseen, koulutukseen, terveydenhoitoon, työhön, turvallisuuteen, elämään, tiettyyn elintasoon ja vastaavaan. Osittain oikeudet liittyvät kansalaisvapauksiin, mutta oikeuksien alue on vapauksia paljon laajempi. Niiden alue näyttää olevan laajenemaan päin. Erityisen paljon on puhuttu viime aikoina monien erityisryhmien oikeuksista,

esimerkiksi lasten, vanhuksien, nuorien, vammaisten, sairaitten, asevelvollisten tai työttömien oikeuksista.

Oikeus tässä mielessä täytyy erottaa oikeudenmukaisuuden ihanteesta, vaikka se on käsitteellisesti lähellä oikeutta ja vaikka oikeudenmukaisuutta käytetään usein oikeuksien perusteluna. Niillä on tietysti yhteyksiä muihinkin ihanteisiin, esimerkiksi vapauden, itsemääräämisen, itsensä toteuttamisen ja tasapuolisuuden ihanteisiin. Monesti oikeudet lisäävät muun muassa yksilön vapautta. Tämä on usein mahdollista vain, kun valtaa rajoitetaan, olipa sitten kyse yksilön, yhteisöjen tai yhteiskunnan vallasta yksilöön. Oikeuden ja yksilön ulkopuolisen vallan välillä saattaa siis olla jännitteitä. Joiltain osin oikeus voidaan käsittää henkilökohtaiseksi vallaksi ja sen vahvistamiseksi.

Mihin arvokkaan ryhmään oikeudet sitten kuuluvat? Monet asiat tulevat oikeuksien kautta mahdollisiksi, ne ovat jotain sellaista, jota ihmiset arvostavat; näin oikeudet voisi sijoittaa arvostusten joukkoon. Mutta kun sanotaan, että ihmisellä on oikeus johonkin (esim. työhön), sillä kuitenkin tarkoitetaan jotain erityistä. Kun eräät asiat saatetaan kokea oikeuksiksi, taustalla on usein se ajatus, että ne ovat ihmisen arvon mukaisia, ihmiselle kuuluvia. Inhimillisesti arvokkaita ovat ainakin ne kokemukset, joiden saavuttamisen oikeudet mahdollistavat.

Oikeus johonkin on aivan ilmeisesti pitkälti yhteiskunnallinen kysymys, ja se liittyy yhteiskunnan sekä aineelliseen että henkiseen kehitykseen. Oikeuksien alue siis kehittyy jatkuvasti. Menneisyudessa ei orjilla ja lapsilla ollut paljokaan oikeuksia. Myöskään psyykkisesti sairaat eivät saaneet asianmukaista, "oikeutettua" hoitoa. Oikeuksien takana on siis arvostuksia ja arvokkaaksi kokemista, mutta tietysti ihanteitakin. Oikeudet liitetään usein läheisesti myös velvollisuuksiin.

Jäsentävä luokittelu

On monia asioita, joiden sijoittelu esitettyyn neljään arvokkaan luokkaan ei ole mutkatonta. Näin on osin siksi, että ihmiset saattavat antaa tietyille arvokkaalle asialle erilaisista painoa tai erityisen merkityksen. Tällaisia käsitteitä ovat muun muassa edellä käsitellyt vapaus ja rakkaus. Ehkä nuo sanat kätkevät taakseen useampia käsitteitä. Raja ihanteen, arvostuksen ja inhimillisesti arvokkaan kokemuksen välillä on liukuva ja se saattaa riippua yksilön tai yhteisön asenteesta kyseiseen asiaan.

Ihmiset pitävät arvokkaina monia asioita, kuten mielenrauhaa, riippumattomuutta, yhteenkuuluvuutta, innostusta, syyllisyyttä tai synnintuntoa. Mutta se, onko kyse heille vain arvostuksesta, ihanteesta vai jostain ihmiselle arvokkaasta kokemuksesta, voi riippua esimerkiksi maailmankatsomuksellisista asenteista. Ne ovat ainakin joiltain osin valinnaisia.

Olennaista esitetyssä luokituksessa onkin se, että useimmat arvokkaat asiat voidaan jäsentää sen mukaan. Jokin tietyllä sanalla kuvattu ilmiö saattaa osoittaa piirteitä, joiden mukaan se voidaan sijoittaa tarvittaessa eri luokkaan. Tämä ei suinkaan luo epäselvyyttä, vaan selkeyttä siihen, mistä puhutaan.

Arvokkaan luokkia voisi luonnehtia myös seuraavasti. Varsinaiset arvot ovat puhtaimmin ajattelunomaisia, ihanteissa on selvimmin, muihin verraten, jotain tahdonomaisista (esim. vaatimusta ja velvoittavuutta), arvostukset ovat tunteenomaisia ja inhimilliset arvokkaat kokemukset ikään kuin havainnonomaisia.

Ei ole syytä unohtaa, että osa maailman ilmiöistä on pelkkiä ulkoisen havainnon tosiasioita tai sielunilmiöitä, vaikka niihin liittyy ihmisten maailmassa hyvin nopeasti sekä arvostuksia että ihanteistamista. "Arvottomista" tapahtuu niin nopeasti, että tosiasiat hämärtyvät ja värittyvät, tai ainakin ne

nostetaan tavalla tai toisella arvokkaan eri sfääreihin. Näin käsityksinä, väitteinä ja näkemyksinä esiintyvät tosiasiat saattavat olla jo jostain näkökulmasta arvostettuja.

Arvojen, ihanteiden ja arvostusten muutos

Usein puhutaan huolestuneena arvojen muutoksesta. Nyt tätä asiaa voidaan tarkastella jäsenytyneemmin. On jokseenkin selvää, ettei varsinaisten arvojen muutoksesta ole kovinkaan mielekästä puhua; tai niiden muutos on hidasta tai vaikeasti tulkittavaa. Tosin on aivan luonnollista, että ihmiset saattavat eri aikoina ja eri paikoissa ajatella totuuden, kauneuden ja hyvyyden ilmenevän eri tavoin. Silloin käsitteet rajoittuvat merkitsemään joitakin muotoja tai sisältöjä. Mutta ehkä täytyy ajatella niin, että varsinaisissa arvoissa itessään ei ole tällaisia rajoituksia.

Ihanteet puolestaan saattavat muuttua luontevammin, koska ne liittyvät kiinteämmin elämäntapaan. On selvää, että eri aikoina kannatetaan eri ihanteita tai ainakin erilaisin painotuksin. Voi tietysti ajatella, että myös ihanteilla olisi jokin "muuttumaton alkuperäinen ideansa", joka olisi "katoamaton", mutta tällainen luonnehdinta sopii paremmin varsinaisille arvoille. Ihanteita näyttää syntyvän jatkuvasti, uusia asioita ihanteistetaan, kuten edellä on todettu; tämä on todellista ihanteiden muutosta ja kehitystä.

Sen sijaan on aivan selvää, että arvostukset muuttuvat ja kehittyvät, joskus hyvin nopeastikin. Näin yksinkertaisesti siitä syystä, että maailma ympärillämme muuttuu. Varsinkin teollis-kaupunkimaisessa elämänmuodossa kehitetään aina uusia arvostuksen kohteita (esim. tekniikkaa ja kommunikaatiomahdollisuuksia). Ehkä kaikki arvostukset lopulta perustuvat ihmisen olemuksen luonnollisiin tarpeisiin, mutta moderni elämänmuoto luo kuitenkin jatkuvasti uusia

“tarpeita”. Ihminen arvostaa yleensä käsillä ja olemassa olevaa, ja ihmisen on “pakko” arvostaa jotain, elämä ei ole muutoin mahdollista.

Muu arvokkaaksi kokeminen on yhteydessä ydinosaltaan perusinhimilliseen. Varsin vaikeaselkoinen kysymys on tosin se, mikä ihmistä tyydyttää, puhuttelee, sykähdyttää ja avartaa. Myös tällaiset kokemukset voivat kehittyä sekä historiallisesti että yksilöllisesti. Muun muassa aatteet ja maailmankatsomukset, niiden muutos ja kehitys vaikuttavat arvokkaaksi kokemiseen.

Ehkä siis huoli arvojen muuttumisesta ei aina ole aiheellista, koska välttämättä varsinaiset arvot tai edes ihanteetkaan eivät muutu, vaan pikemminkin vain arvostukset muuttuvat, mikä on sekä luonnollista että myös välttämätöntä maailman kehittyessä. Jos sen sijaan arvot tai ihanteet todella muuttuvat, siinä on kyse jo jostain vakavammasta.

Ihmisen arvo ja arvokkuus

Suomalaisessa yhteiskunnassa on painetta pitää ihmisiä samanarvoisina. Tämä on tavallaan normi, mutta voidaan kuitenkin kysyä, onko näin tosiasiaa. Kun jotakin arvostetaan, niin on luonnollinen — mutta monesti kätkeyty — taipumus kokea ihmiset eriarvoisiksi. Sen voi tietysti ajatella kuvastavan ihmisen heikkoutta ja lankeemusta.

Arvokkaana pidetään ihmistä, joka omistaa tai ilmentää arvostettuja asioita. Ainakin näin kuvitellaan, ja ihmiset tavoittelevat oman arvonsa korottamista. Ihmisen psykodynaamiseen rakenteeseen näyttää kuuluvan itsensä arvokkaaksi kokemisen paine. Tämä herättää kysymyksiä siitä, mitkä ovat arvon syvimmat juuret. Ovatko ne vain yksi narsismin ilmentymä? Onko arvokkuus vain sosiaalinen fantasia? Ilmeisesti suuri osa sosiaalisen elämän käyttöenergiasta on fantasiaa.

Omaisuuuden (esim. komean asunnon tai auton) koetaan luovan arvokkuutta. Se voi kuitenkin herättää kateutta, ja ta-varoita tavoitellaan myös tämän takia.⁷⁶ Samoin virat, roolit, arvonimet ja tehtävät ovat sellaisia, joiden uskotaan luovan arvoa kantajalleen. Usein näihin liittyy lisäksi "arvonmu-kaista" käyttäytymistä. Yksilöllä on monesti myös painetta kokea arvonsa, esimerkiksi viran suoma arvo. Tietynlaista käyttäytymistä saatetaan sanoa "arvottomaksi" tai ainakin "ei arvon mukaiseksi".

Ilmeisesti yhteisöt kaipaavat arvokkuusfunktion ole-massaoloa; se on ikään kuin lainomaista ja välttämätöntä. Esimerkiksi valtion päämiesten suorastaan vaaditaan käyt-täytyvän arvokkaasti. Yhteisö siis todennäköisesti tarvitsee arvokkuutta. Kansakunnan päämies ilmentää tavallaan kan-san arvokkuutta ja arvoa.

Arvo oikeastaan merkitsee jotain vain toisten silmissä tai yhteiskunnan verkostoissa. Yksilö voi tavoitella arvostettuja asioita niin tiedottomasti, ettei hän huomaa tavoittelun vai-kutusta itsessään. Tämä johtuu osaksi siitä, että vastakkainen normipaine pitää ahnasta tavoittelua kyseenalaisena motii-vina; täytyy esiintyä "puhdasmotiivisena" ja vaatimattomana (vaatimattomuuden ihanteen mukaisesti). Voidaan tietysti kysyä, tuleeko ihminen jotenkin aidosti, siis muuten kuin sosiaalisesti arvokkaammaksi, kun hän saavuttaa sellaista, minkä hän katsoo arvokkaaksi. Jotainhan elämässä lienee tavoiteltava, vai onko tavoittelemattomuus arvokkaampaa.

Kysymys ihmisen arvosta ja arvokkuudesta on silti syvä-lisempikin. Ihmisellä on sanottu olevan tiettyä arvokkuutta olemuksessaan, sekä fyysisessä että henkisessä hahmossaan, verrattuna esimerkiksi eläimiin. Häneltä saatetaan näin edel-lyttää arvonsa tai arvokkuutensa mukaista käyttäytymistä. Ehkä aidoimmin arvokasta on se, että ihminen käyttäytyy — tai pyrkii käyttäytymään — arvojen ja ihanteiden vaatimus-ten mukaisesti, vaikkapa oikeamielisesti. Arvokkuus luetaan

usein esimerkiksi Jumalan, enkelien tai luonnon ominaisuudeksi, ja siksi niiden edessä tunnetaan kunnioitusta.

On myös syytä panna merkille, että lähes huomaamatta pidämme ihmisen elämää ylipäätään arvokkaampana kuin bakteerien tai rottien elämää. Tässä on ilmeisesti kyse joko ihmislajin tai yksilön henkilökohtaisesta itsekkyydestä. Vai onko tähän jokin syvempi perusta? Onko ihmisen elämä, siis hänen kokemisensa, itsessään arvokkaampi? Näinhän voidaan väittää esimerkiksi johonkin tietoiseen tai tiedottomaan maailmankatsomukseen perustuen. Onko yksittäisen ihmisen elämän tai kokonaisen ihmislajin säilyttäminen arvokkaampaa kuin "vähäpätöisten" luonnonolioiden? Tosiasia on, että ihminen tuhoaa sekä yksittäisiä eläimiä että eläinlajeja, maapallon geneettistä rikkautta.

Ihmisen arvokkuuden on katsottu ilmenevän myös hänen kärsimyksessään, tuskassa, surussa ja ponnistelussa. Näin siitä huolimatta, että ihminen tietenkin välttää ikäviä kokemuksia. "Suruton" ihminen olisi siis arvoton. Tähän liittyy kysymys tietoisuudesta. Yksilön korostunut tietoisuus on koettu myös arvoksi sinänsä. Se että on ylipäätään tietoinen, on arvokas kokemus, ainakin inhimillisesti arvokasta.

Olemassaolo (vrt. saks. Dasein) tietoisena on vain ihmiselle ominaista, hänen arvokkuutensa ilmentymä. Tietoisuus merkitsee monesti tuskaa, mutta toisaalta myös esimerkiksi tarkastelua, pidättyvyyttä, harkintaa, järkevyyttä ja mielenmalttia; niitäkin on pidetty ihmisen arvokkuuden osoituksina.

Yleensä ihmisen tietoinen elämä koetaan arvokkaaksi. On hyvä muistaa vanha filosofinen kysymys: onko parempi olla onneton ihminen kuin onnellinen sika. Kuvitellussa valintatilanteessa monet valitsevat yleensä onnettoman ihmisen elämän. Yksilön elämässä ja sisäisen elämän monipuolisuudessa, jopa kärsivässä tietoisuudessa koetaan siis jotain inhimillisesti arvokasta, vaikka sitä ei ole helpo perustella.

Se, onko jotain todella aidosti arvokasta, on visainen kysymys. Näin me toki koemme usein ja puolustamme näkemystämme siitä, mikä on arvokasta. Perustelemme asioita ja niiden olemassaoloa sillä, että ne ovat arvokkaita. Mutta onko kosmoksessa aito arvokkaan ulottuvuus?

Tehtäviä ja kysymyksiä

1 Puhuttelevia kokemuksia. Muistat varmasti elävästä elämästä kokemuksia, jotka ovat olleet voimakkaita ja merkityksellisiä. Kuvaile niitä. Muistatko historian merkkihenkilöiden kertomuksia kokemuksista, jotka ovat muuttaneet heidän elämänsä suuntaa? Arjessa esiintyy paljon arvokkaita kokemuksia, jotka eivät ole välttämättä kovin dramaattisia. Mistä sinulle syntyy hyviä kokemuksia? Mitä läheisyys, ystävyys ja luottavuus merkitsevät? Miksi kuuntelet musiikkia, luet kaunokirjallisuutta, käyt elokuvissa tai harrastat urheilua? Puhutteleeko luonnon kauneus sinua? Mikä tekee ruokailusta arvokkaan? Millä eri tavoin arvokasta on kalastaminen? Mistä se johtuu? Mitä arvokkaita kokemuksia antaa väkivalta- tai seksivideoiden katselu? Onko kokemuksiin syytä suhtautua moraalisesti arvioiden?

2 Kokemusten kehitys. On ilmeistä, että ihminen voi kehittyä myös kokemusten alueella; ehkä käsite kokemus on jotenkin havainnonomainen. Miten harrastusten myötä kokemukset kehittyvät? Voiko puhua uskonnollisten kokemusten kehityksestä? Voiko ihminen olla kuuro jollekin kokemusalueelle? Mistä se johtuu? Voiko ihminen olla sieluneläimältään kehittymätön arvokkaiden kokemusten näkökulmasta? Ovatko kokemukset harhaa?

3 Elämän arvo. Mihin elämän arvo lopulta perustuu? Onko elämä joskus syytä uhrata? Kenen elämä?

4 Onni ja ilo. Onko onnellisuus elämän todellinen päämäärä? Mitä on onnellisuus? Milloin olet ollut onnellinen? Mikä vie onnellisuuden? Voiko kärsimyksen torjua? Voiko onnellisuuteen pyrkiä? Mitä on ilo? Taivottelaanko iloa ja miten?

5 Arvokkaitten kokemusten ja arvojen välinen yhteys. Miten totuus, kauneus tai hyvyys tulevat esiin arvokkaassa kokemuksessa? Ovatko ne välttämätön osa sitä?

6 Arvojen, ihanteiden ja arvostusten ristiriitoja. Elävä elämä on jatkuvia valintoja, vaikka useimmat valinnat toteutuvat rutiininomaisesti. Silti totututkin valinnat ja päätökset saattavat ilmentää arvojen, ihanteiden ja arvostusten välisiä ristiriitoja. Miten arvostettujen asioiden tavoittelu saattaa polkea arvoja ja ihanteita?

7 Arvojen muutos. Miten varsinaiset arvot ovat historiassa muuttuneet? Voivatko arvot syvimmiltään muuttua? Mitä muutoksia olet havainnut ihanteissa ja arvostuksissa? Voivatko arvokkaat kokemukset muuttua historian kuluessa?

8 Sosiaaliset paineet. Mitä aiheuttaa se, jos joku yksilö alkaa käyttäytyä, pukeutua ja elää yleisesti ei-arvostetulla tavalla? Minkälaisia reaktioita se aiheuttaa muissa ja hänessä itsessään? Mainitse tästä esimerkkejä arkipäivästä ja historiasta. Mitä yksilön arvostusten omaperäisyys ilmentää, itsenäisyyttä vai häiriintyneisyyttä? Toisaalta arvoja noudatetaan sosiaalisten paineiden vuoksi, mutta niitä myös poljetaan niiden takia. Esitä asiasta todellisia tai kuviteltuja esimerkkejä.

9 Arvokkuus. Mitä kaikkea arvokkuudella saatetaan tarkoittaa? Millä tavalla arvokkuus ilmenee tai millä tavalla sitä ilmaistaan? Mitä on arvokas käyttäytyminen? Miksi arvokkuutta vaaditaan ja kaivataan? Mitä merkitsee teitittely ja muutokset siinä? Olisiko arvokkuudesta syytä luopua joissain yhteyksissä? Miten arvokkuus ja sen ilmentymät kehittyvät? Missä yhteiskunnan laitoksissa erityisesti vaalitaan arvokkuutta. Mistä ihmisen arvo ja arvokkuus on lopulta peräisin? Onko ihmisellä, ihmislajilla oma arvokkuutensa? Mitä aito arvokkuus on, jos sitä on olemassa erillään sosiaalisista yhteyksistä? Onko väkivallasta nauttiminen ihmisen arvon mukaista?

10 Ihmisen arvo. Ovatko jotkin ihmisrodut toisia arvokkaampia — näinhän ihmiset ovat usein taipuvaisia kokemaan? Kansan, suvun ja perheen varallisuus tai kuuluisuus luovat omaa arvoansa. Miten tämä on mahdollista? Ihmisen menestyminen nostaa hänen arvoaan, vai nostaako? Ulkonäkö, vaatteet ja omaisuus näyttävät kohottavan ihmisen

itsetuntoa, ts. hänen kokemustaan omasta arvostaan. Mitä ajatuksia tämä herättää? Onko ansaittua arvokkuutta?

11 Pyhien kuvien riisto. Historiasta löytyy useita esimerkkejä ilmiöistä, joita voi kutsua "pyhäinkuvien riistoksi". Toisaalta tämä on hyvin arkinenkin asia silloin, kun esimerkiksi työyhteisöissä esiintyy muutoksia ja murroksia, vaikkapa arvostuksissa ja ihanteissa. Kerro havaintojasi. Kun ihmisiä ja ihmisryhmiä halutaan loukata erityisesti, iskut kohdistetaan usein sellaisiin kohteisiin tai asioihin, joiden tiedetään olevan erityisen tärkeitä tai pyhiä. Ihmisiä häväistään tai loukataan heidän syvimmissä tunnoissaan. Tiedätkö esimerkkejä? Mitä tarkoittaa sanonta: "Hän on henkilö, jolle ei ole mikään pyhää."

12 Itsensä toteuttaminen ja vapaus. Hyvin usein puhutaan ihmisen syvänä perustarpeena itsensä toteuttamisesta. Mitä tämä, ehkä ristiriitainenkin käsite, voisi tarkoittaa? Mikä yhteys sillä on vapauteen? Mitä vapaus lopulta on? Mitkä oikeudet ovat tärkeimpiä? Mikä on kansalaisvapauksien merkitys?

13 Rakentavat voimat. Mitä sinulle tuovat mieleen käsitteet usko, toivo ja rakkaus? Miten ne vahvistuvat?

14 Arvokkaiden asioiden luokittelu. Mieti, mihin arvokkaan luokkaan kirjoittaja on sijoittanut seuraavat: oikeus, elämä, pyhä, vapaus ja rakkaus. Mihin pitäisi sijoittaa tasa-arvo, veljeys, myötätunto, sääli, kunnioitus, kuuliaisuus, uteliaisuus, innostus, kateus ja monet muut asiat? Mitä kritiikkiä voi esittää jäsennystä kohtaan? Miten se poikkeaa tavanomaisesta ajattelusta tai puhettavasta? Voiko luokkaa inhimillisesti arvokkaaksi koettu todella perustella, ts. onko se perusteltu vai voitaisiinko tulla toimeen ilman sitä?

TEOT

Toiminta on elämän ehto. Ihminen on luotu ensisijaisesti toimimaan, ja kaikki muu on sitä varten, ajatukset ja tunteet, vaikka niitä voidaan arvostaa tietysti itsessäänkin. Valveilla ollessamme me oikeastaan lakkaamatta teemme jotain. Tekeminen on välttämätöntä monesta syystä: se on fysiologinen pakko ja paine elimistössä, mutta se on myös elämän ylläpitämisen ja toimeentulon perusta, ja kaikkea siltä väliltä. Toisaalta esimerkiksi ajatuksia tai kuvitelmia voidaan pitää jostain näkökulmasta tekoina. Ihmisessä esiintyy tahdottua ulkoista tai sisäistä liikettä lähes jatkuvasti.⁷⁷

Yksilön kaikki toiminta ei suinkaan ole elossa säilymiseksi tarpeellista. On paljon askareita, puuhia ja harrastuksia, jotka eivät ole välttämättömiä. Biologisesti ihmisen touhu on suurelta osin täysin turhaa ja ylimitoitettua. Ihmisen maailma nykyaikaisessa yhteiskunnassa on niin moniulotteinen, että teot kuvastavat vivahteikkaita, hienojakoisesti jäsenyneyttä ja keskenään lomittaisia pyrkimyksiä.⁷⁸ Olennaista on muun ohella se, että ne ilmentävät aina myös arvoja, ihanteita ja arvostuksia. Seuraavassa tarkastelen inhimillisen teon mutkikasta olemusta ja rakennetta.

Rationaalista teonfilosofiaa

Filosofija on oikeastaan vasta viime vuosikymmeninä kiinnostanut inhimillisen toiminnan luonne. Ihmistä ei enää

pidetä vain ajattelevana tai mietiskelevänä (kontemplatiivisena), vaan myös toimivana olentona. Tiede on onnistunut selittämään menestyksekkäästi luonnon toimintoja. Mutta kun on pyritty selittämään ihmisen käyttäytymistä, on jouduttu toteamaan, että ihmisen toimintaa ei voida ymmärtää samalla tavoin kuin luonnon prosesseja.

Rationaalisen teonfilosofian mukaan toimintaan kuuluu kolme komponenttia: tieto päämääristä, tieto tilanteesta ja tieto keinoista päämäärien saavuttamiseksi.⁷⁹ Niistä seuraa teko. Näin tekomme rakentuvat useissa elämän tilanteissa, vaikka emme sitä välttämättä huomaakaan. Suunnitelmallisessa ja tietoisessa toiminnassa saatetaan mainittuihin puoliin kiinnittää erityistä huomiota.

Yksilön tieto näistä kolmesta komponentista voi luonnollisesti olla kapea tai laaja. Se riippuu hänen valistuneisuudestaan, mikä tietysti aina on vajavainen. Usein tietomme ovat kuitenkin riittävät olemassa olevien, siis "tiedettyjen" tavoitteiden näkökulmasta. Esimerkiksi vaikka en tunne perusteellisesti kaikkia jonkin laitospäiväkirjan huoneita, tiedän niistä ehkä riittävästi, jotta löydän tavoittelemani huoneen. Me siis orientoidumme tietävinä maailmassa, ja tietojemme kasvaessa myös valintamahdollisuutemme kasvavat kaikkien teon komponenttien alueella. Tämä on toisaalta itsestään selvää, vaikka monesti yksilö ei kaipaa tai ei ymmärrä kaivata lisää tietoa eikä näin saavuta monipuolisempaa suhdetta maailmaan.

Rationalistisesta näkökulmasta ihmisen teko ilmaisee pelkistetysti hänen tietojaan, tässä rajoittuneessa mielessä hänen sisäisiä tilojaan. Jos yksilön toimintaa halutaan ymmärtää tai selittää, meidän on tunnettava tekoon johtavat kolme komponenttia. Jos ihmisen toiminta on jotenkin "määräytynyt" (determinoitu) ja selitettävissä, niin se selittyy näistä sisäisistä seikoista. Se mistä nämä taas puolestaan määräytyvät, laajentaa tietysti ongelmaa; esimerkiksi ankara materialisti

saattaa ajatella niiden olevan viime kädessä fysiologisten seikkojen ohjaamia.

Juuri sisäisten tekijöiden “väliintulon” vuoksi ihmisen “liikettä” on pidetty erilaisena tutkimuskohteena kuin luonnon liikettä. Juuri siksi, koska ihmisen liike ilmaisee hänen sisäisiä tilojaan, sitä on oikeutettua kutsua teoksi.

Erikoista ihmisen toiminnassa on se, että hän voi olla tietoinen noista kolmesta komponentista, niiden sisällöstä ja olemassaolosta. Hän voi pohtia niitä, jopa sitä, mistä ne ovat häneen tulleet. Hän saattaa arvioida niiden merkitystä ja oikeutusta ja pyrkiä muuttamaan toimintansa ehtoja. Erytisesti tämä tiedostamisen mahdollisuus aiheuttaa tieteelle vaikeuksia ennustaa ihmisen käyttäytymistä.⁸⁰

Tilanteiden kohtaaminen

Ihmisen teot eivät kuitenkaan käytännössä ole niin järki-peräisiä (rationaalisia) kuin edeltävä teonfilosofia antaa ymmärtää. Tämä ei tarkoita, että toiminnassa ei olisi myös oma rationaalinen puolensa, joskus hyvin hallitsevakin, mutta sielunelämä on kokonaisvaltaisemmin mukana yksilön suhteessa todellisuuteen. Teko on laajasti sielunelämän ilmaus. Sitä pyrin seuraavassa valottamaan. Ajattelu on vain yksi sielunelämän komponentti ja rationaalinen ajattelu vain yksi puoli ajatustoimintaa.⁸¹

Ihmisen kohdatessa jonkin asian tai ilmiön erilaiset prosessit saavat alkunsa hänessä. Nämä prosessit toteutuvat hänen olemuksensa energialaaduissa, jotka ovat ihmislajille tyypillisiä. Näitä ovat muun muassa aistimukset, elämykset, tunteet, tunnot, ajatukset, mielikuvat ja päätökset. Suhteellisen normaalisti kehittynyt ihmisyksilö reagoi lajityypillisin energioin kohtaamiinsa tilanteisiin. Sisäiset energiat, niiden toiminta ja sisällöt (esim. ajattelu ja ajatukset), vaihtelevat kuitenkin yksilöittäin.

Kun ihminen kohtaa jonkin tilanteen, hänessä saavat alkunsa edeltävien tilanteiden ja menneiden kokemusten vuoksi yleensä juuri tietynlaiset prosessit. Vaikka hän voi osoittaa jonkinlaista luovuutta toiminnassaan, niin silti tekoja ja suhdetta ympäristöön ohjaa pitkälti se, mitä olemme omaksuneet persoonaamme aiemmin. Ihminen ei mene tyhjänä, vaan "kokeneena" tilanteisiin. Hän kohtaa ne taipumuksistaan ja valmiuksistaan käsin, ja niitä on menneisyys muokannut ja sisällöllistänyt. Teossa ja sisäisissä reaktioissa esiintyy aina siis sekä jotain lajityypillistä että yksilöllistä.

On selvää, että myös ihmisen tilannekohtainen luovuus, jos sitä esiintyy, toteutuu niissä rajoissa, jotka yksilön persoonallisuus ja siihen kertyneet sisällöt muodostavat. Elämän askareet ja työt ovat käytännössä hyvin tavan- ja rutiininomaisia, ja tämä tietenkin auttaa yksilöä selviytymään arjen vaatimuksista. Toimintamme on yleensä puolitetutonta tekojen ketjua, jota saattelevat puolitetottomat ja vakiintuneet sisäiset tilat. Ihminen ei voi luoda kohtaamisissaan tilanteissa kaikkea alusta, vaan hän nojaa siihen, mitä hänen persoonaansa on rakentunut.

Elämys kokoavana periaatteena

Kaikissa elämäntilanteissa meissä herää elämyksiä, selvästi havaittavia tai huomaamattomia, voimakkaita tai hiljaisia, vivahteikkaita tai yhtenäisiä. Esimerkiksi tunteet ovat elävän elämän tilanteissa aina mukana. Huomattava osa heräävistä reaktioista on täysin tiedottomia, ja kuitenkin ne taustalla muovaavat syntyvää kokonaiselämystä. Jokin tunne, ajatus tai mielikuva saattaa hallita elämystämme, mutta yhtä hyvin kyseessä voi olla vain huomaamaton tai muuten jäsentymätön kokonaiselämys. Rutinoituneessa arjessa me emme huomaa elämyksiämme, niiden virtaa ja hiljaista läsnäoloa, mutta poikkeavassa tilanteessa ne täyttävät meidät.

Mielestäni keskeinen tosiasia on ensiksi nimenomaan se, että elämys välittää suhdettani todellisuuteen. Toiseksi elämys myös tavallaan kokoaa persoonallisuuteni, sen ainekset tuossa tilanteessa. Näin siinä elää — kolmanneksi — myös menneisyys, eli menneet kokemukset, persoonallisuuteen rakentuneet tunteet, pyrkimykset, tiedot, arvostukset ja vastaavat ovat aina läsnä. Tilanteet aktivoivat meissä erilaisia sielunilmiöitä, suureksi osaksi tiedottomia, ja ne yhdistyvät kokonaiselämykseksi ja ovat sen sisältö.

Edeltävä ei tarkoita, että kokonaiselämys olisi vain vivahteen massa. Siinä voi elää erilaisia komponentteja, esimerkiksi selvästi tiedostettuja ajatuksia, mielikuvia, tunteita tai päätöksiä. Tilanteiden kehittyessä myös ne vaihtuvat. Mutta koska ihminen ei voi kokea kaikkea yhtä aikaa, elämys on se kokoava säästöperiaate, jonka rajoissa mukana olevat seikat vaikuttavat. Aktivoituneet sisäiset reaktiot, kokonaiselämyksen kautta, ovat mukana ja kokemuksen ja toiminnan sisässä, vaikkei niitä tiedostettaisikaan.

Kokonaiselämyksen osuvuus

Oma kysymyksensä on se, kuinka tilanteen- tai asianmukaisia aktivoituvat reaktiot sitten ovat. Niiden mukaan me kuitenkin toimimme. Sisäisten tilojen (esim. ajatusten ja tunteiden) osuvuus suhteessa kohdattuun on moniselkoinen kysymys. Todellisuuden kokeminen ja käsittäminen vaihtelee aina myös yksilöllisesti. Sisäisten reaktioidensa näkökulmasta jokainen elää ainakin jossain määrin omassa todellisuudessaan. Silti ihmisten todellisuuksilla on yleensä joitakin yhtymäkohtia, he elävät osaksi “yhteisessä todellisuudessa”, tavallaan siis “yhteisymmärryksessä” siltä osin.

Ääritapauksessa, esimerkiksi psykkisissä häiriöissä, yksilön kokemus näyttää selvästi virheelliseltä tai harhaiselta. Inhimillinen kokemus, kokonaiselämys, sisältää kuitenkin

aina myös harhaisia tai fantastisia elementtejä, yksinkertaisesti koska todellisuutta tulkitaan yksilöllisesti. Ei voi olla kaikin osin mitään ehdottomia kriteerejä sille, mikä on "oikea" tai "osuva" kokemus, eli tulkinta todellisuudesta. Kriteerit ovat osaksi luonteeltaan vain sosiaalisia. Kokemus on monesti yhteisön muokkaamaa ja "hyväksymää", ikään kuin oikeaa asennoitumista.

Itse asiassa me kohtaamme todellisuuden elämyksinä; elämä on kulkua elämyksestä toiseen tai todellisuus on tavallaan yhtä kuin elämykset. Kohdatessamme ihmisiä, tilanteita ja tapahtumia sielullinen taustamme ja sen potentiaalit alkavat liikkua, ja ne tulevat esiin tilannekohtaisena elämyksenä, joka keskuksena kokoaa eri osaseikat ja ohjaa toimintaa. Tilanne-elämys on luonteovissa ja sujuvissa elämäntilanteissa yleensä täysin huomaamaton, mutta silti se on latautunut monilla asioilla. Seuraavassa etsin juuri näitä seikkoja, jotka lopulta luovat myös teon.

Havainto ja ajattelu

Ihminen ei havainnoi todellisuutta neutraalisti puhtaan fysiologisen aistimuksen perusteella.⁸² Yksilöt näkevät todellisuuden eri tavoin ainakin siltä osin, että he antavat kohtaamilleen asioille erilaisia merkityksiä; he tulkitsevat ne eri tavoin.

Kohdattua todellisuutta on välttämätöntä ja luonnollista tulkita. Ihmisellä on tarve jäsenyä todellisuuteen, paine tietää ja tuntee tilanne. Asioilla on inhimillinen merkityksensä, koska ne käsitetään joksikin joko yleisesti omaksutun käsityksen mukaan tai vain yksilön omasta näkökulmasta. Osa ympäristön esineistä näyttää olevan olemassa ilman ihmistäkin, esimerkiksi luonnon aineet, kasvit ja eläimet. Myös ne ihminen silti käsittää joksikin. Hänellä on niistä kokemuksia, käsitteitä ja käsityksiä, joko henkilökohtaisesti muodostettuja

tai muuten omaksuttuja, ja siksi esineet merkitsevät hänelle jotain ajatuksissa ja ajatuskudoksissa.

Ihmisen maailma

Inhimillisesti tärkeitä ovat sellaiset esineet tai rakennelmat, jotka ihminen on valmistanut itse tai ainakin ottanut käyttöönsä. Tavallaan ne elävät vain tulkintojen varassa ja merkitsevät jotain oikeastaan vain ihmisen maailmassa, ihmisen kautta. Tällaisia "kulttuuriesineitä" ovat esimerkiksi työkalut, laitteet ja rakennukset. Sellaisia ovat myös tavat, käyttäytyminen, symbolit, toimenpiteet ja seremoniat. Niihin kuuluu kielikin, vaikka ihminen ei ole sitä tietoisesti itse tehnyt. Kieli on toisaalta keskeinen väline, joka herättää ihmisen kyvyn käsittää ja tulkita todellisuutta.

Monet ilmiöt ovat olemassa vain inhimillisen merkityksensä takia (esim. kirja), tai ne ovat ainakin saaneet inhimillisen merkityksen, olipa niiden synty sitten mikä tahansa (esim. kivi punnuksena). Pelkän aistimisen ohella me havaitsemme ne näkemystemme mukaisesti. Käsityksillä on syynsä tai taustansa. Ne perustuvat kokemukseen ja elämäntapaan, ne eivät sikäli ole pelkkiä perusteettomia uskomuksia.⁸³

Itse asiassa koko yhteiskunta on erittäin moniulotteinen koneisto, jonka osilla ja osasilla on merkityksensä ihmisten mielessä, ajatuksissa ja näkemyksissä. Käsitteet, merkitykset, ajatukset ja käsitykset sekä jäsentävät että ohjaavat toimintoja ja ovat niiden mieli. Siksi ne ovat olennainen komponentti. Jos ihmisen käsitys todellisuudesta on jotenkin vajavainen tai virheellinen, se merkitsee puutteellista orientoitumista ja ehkä epäasianmukaisia toimia. Teolla itselläänkin on jokin merkitys, nimi tai kuvaus, ja näin myös yksilö tarkoittaa sillä yleensä jotain. Yksittäisellä teolla on oikeastaan valtava käsitteellinen tausta.

Ihmisyhteisöt ovat itse rakentaneet suuren osan todellisuuttaan, esimerkiksi juuri yhteiskunnallisen todellisuuden. Maailma on meille paljolti ihmisen maailma. Yksilön täytyy orientoitua erityisesti juuri tässä ihmisten tekemässä ja ylläpitämässä maailmassa.

Saman kulttuurin jäsenet käsittävät useimmat yhteisen todellisuuden esineet ja asiat yhdenmukaisesti. He tulkitsevat todellisuuden likimain samoin. Kulttuuriset merkitykset ja symbolit lataavat elämämme, vaikka tutussa arkisessa ympäristössä emme sitä osaa aina ihmetellä tai reflektoida. Olemme sisäistäneet käsityksiä ja tulkintoja maailmasta lapsuudestamme saakka. Mutta on selvää, että on sekä yksilöllisiä tulkintoja että yksilöllisiä todellisuuksia. Nämä voivat johtaa väärinymmärryksiin ja ristiriitoihin.

Teoriat ja tieteet

Ihminen luo myös tietoisesti teorioita ja näkemyksiä todellisuudesta, näin varsinkin tieteissä. Teoriat voivat olla sikäli neutraaleja, että ne pyrkivät vain kuvaamaan todellisuutta, sen olemusta ja lainalaisuuksia. Ne eivät välttämättä pyri ensisijaisesti muuttamaan maailmaa ihmisten tarkoitusten näkökulmasta, vaikka tieteet ovat vaikuttaneet ratkaisevasti maailmamme muuttumiseen. Toisaalta tieteet (niin kuin teoriatkin) ovat silti vain ihmisen maailman osia, ja siinä mielessä ne ovat puhtaasti inhimillisiä ilmiöitä, ihmisen luomia ilmentymiä ja yrityksiä. Niissä on omat sisäiset tarkoituksensa, mutta niitä käytetään myös ihmisten muiden tarkoitusten välineenä.

Joka tapauksessa tieteissä kuitenkin yritetään järjestelmällisesti varmistua näkemysten, teorioiden ja väitteiden totuudesta ja toimivuudesta. Tieteiden väitteet ja näkemykset

ovat vain uskomuksia ja käsityksiä todellisuuden toiminnasta, vaikka tosin parhaimmillaan hyvin perusteltuja.

Tieteellisen ajattelun menestyksen vuoksi on ymmärrettävää, että tieteitä ja niiden käsitejärjestelmiä opiskelemalla me parannamme kykyämme käsittää, jäsentää ja hallita todellisuutta. Tämä merkitsee muun muassa tekojen osuvuutta. Niinpä aiempaa useammin, varsinkin työelämässä tieteelliset teoriat muodostavat yhä suuremman osan siitä ajatusaineuksesta, joka jäsentää ja ohjaa toimintoja.

Katsomuksellisia paineita

On luonnollista, että ihminen pyrkii käsittämään ja hallitsemaan todellisuutta. Mutta kyse ei ole yksinkertaisesti vain siitä, että hän muodostaa käsityksiä ilmiöiden todellisista ominaisuuksista. Ehkä näin voi ajatella olevan luonnon ilmiöiden, eli ihmisestä riippumattoman todellisuuden osalta. Inhimillisen todellisuuden ilmiöt ovat jo ongelmallisempia.⁸⁴ Ihmisen luomia ilmiöitä (kuten merkkejä, symboleja, toimintoja, tapoja) voi yrittää ymmärtää niin kuin ihmiset itse ne ymmärtävät. Mutta laajemmin niin luonnonilmiöt kuin kulttuuri-ilmiötkin saatetaan ymmärtää eri kannoilta, ja se voi herättää keskustelua.

Tieto ei aina ole neutraalia, vaan siihen kietoutuu monesti maailmankatsomuksellisia aineksia. Tämä voi merkitä sitä, että asioita tarkastellaan myös siitä näkökulmasta, mikä on esimerkiksi olennaista, alkuperäistä tai tärkeää. Varsinkin inhimillinen todellisuus — ja samoin tiede sen osana — on lisäksi jäsentynyt sellaisten käsitysten mukaan, jotka kuvaavat arvoja, ihanteita ja arvostuksia. Tämän vuoksi ihmiset käsittävät todellisuuden osaksi eri tavoin ja myös pyrkivät siihen vaikuttamaan käsitystensä mukaisesti.

Itse asiassa tietoiset tai tiedostamattomat maailmankatsomukset ovat keskeinen ajatusaines todellisuutta jäsenettäessä

ja siihen jäsennyttäessä. Tavallaan koko yhteiskunta on rakentunut aatteelliselle ja katsomukselliselle perustalle, ajattelutakoon esimerkiksi oikeuslaitosta, poliittisia instituutioita tai kasvatusta. Aatteellisuus voidaan käsittää laajasti siten, että arvot, arvostukset, ihanteet ja inhimillisesti arvokas ovat jossain sellaisenaan jotain aatteellista. Myös tiede synnyttää maailmankatsomuksellisia paineita, mutta on toisaalta itse niiden paineiden alaisena.

Teon ajatuskomponentti

Käytännön elämän tilanteissa ajatukset viriävät huomattavasti; niillä kuitenkin tulkitsemme tilanteen ja toimimme sen mukaisesti. Ajatusten viriäminen perustuu suurelta osin omaksuttuihin ajatusaiheisiin eli omaksuttuihin käsitteellisiin mahdollisuuksiin. Me havaitsemme ja käsitämme maailman tietyllä tavoin, ja tämä osaltaan ohjaa tekoamme. Jatkuvasti liikkuva, virtaava ja ”kupliva” ajattelumme heittää tulkitsevan ja käsittävän verkon kohtaamamme päälle.

Joskus saatamme keksiä uutta ja osoitamme luovuutta suuntautumisessamme. Näin täytyy olla, jotta oppisimme ymmärtämään uusia asioita. Mutta luovuus on poikkeustapa, ja se perustuu kuitenkin siihen ajatusaineeseen, joka meihin on kertynyt ja rakentunut ja johon olemme saaneet suhteen. Nämä potentiaalit ovat itse luotuja tai omaksuttuja käsityksiä, mielipiteitä, teorioita, viitekehyksiä, näkemyksiä, maailmankatsomuksia tai vastaavia, kuten edellä on esitetty.

Ajatus pyrki tietysti jäsentämään kaiken inhimillisen kokemuksen. Tämä koskee myös arvojen, ihanteiden ja arvostusten maailmaa; nekin ovat mukana tilanteen sekä tekojemme tarkoitusten ja mielen tulkinnessa. Voi tosin olla, että emme ole muodostaneet niistä kovin tietoista omakohtaista käsitystä. Olemme pikemminkin vain puolitiedottomasti omaksuneet asenteita ja toimintavalmiuksia, jotka

ilmentävät arvoja, ihanteita ja arvostuksia. Mutta hyvin säisätettyjä, tuttuja ja vaikuttavia ne silti ovat.

Arvot, ihanteet ja arvostukset liittyvät varsin läheisesti tahtoon, joten niiden voidaan ajatella kuuluvan myös sen alueeseen. Arvokkaaksi kokemiimme asioihin liitämme tosin myös tunteita, joiden alkuperää emme ehkä lainkaan tiedosta, vaikka ne vaikuttavat hyvin voimakkaasti. Näin arvokkaan alue on mukana käyttäytymisessämme, koska juuri ajattelu jäsentää arvokasta, ehkä puolitiedottomastikin.

Ajattelu siis kuvastaa ja välittää jäsentymistämme ja nimenomaan toiminnallistakin jäsentymistämme todellisuuteen, olimmepa sitten ajatuksiemme olemassaolosta, sisällöistä, vaikuttavuudesta tai alkuperästä tietoisia tai emme. Ajatuksilla on luonnollinen taipumus vakiintua ja lukkiutua muuttumattomiksi, urautua tavanomaisiksi, mutta tällöinkin ne toimivat myönteisen jäsentävästi. Ajatusten tehtävä on nimenomaan "valaista" todellisuutta ja jäsentää, jopa kantaa tekoja, vaikka ne toteuttavat tämän aina rajallisesti, koska ajattelumme aiheet ovat aina rajalliset.

Käsitykset ja teoriat voivat olla tietenkin rajoittavia ja pinttyneitä uskomuksia, mutta toisaalta juuri ajattelu kuvallisesti sanoen avaa todellisuuden. Siksi saattaa olla tärkeää oman kokemuksen lisäksi omaksua tai tutkia erilaisia tapoja käsittää todellisuutta, esimerkiksi tieteellisiä teorioita tai maailmankatsomuksellisia näkemyksiä. Uudet ajatusvirikkeet ja niistä syntyvät ajatusaiheet avartavat näkemystämme ja kohentavat jäsentymisen edellytyksiä.

Tahto ja tavoitteet

Yksinkertaisesti sanottuna teko ilmentää aina tahtoa. Kuitenkin itse tahdon ilmiö, erotettuna ajattelusta ja tunteista, on moniselkoinen. Se, mitä me tahdomme, on paljolti peräisin yhteiskunnasta. Esimerkiksi yhteiskunnan laitoksilla,

yrittäjillä ja yhteisöillä on omat päämääränsä ja tavoitteensa, joihin yksilöiden täytyy sopeutua. Yleensä me myös omaksumme nämä päämäärät omiksemme ja voimme ne hyväksyä tai tunemme velvollisuudeksemme noudattaa niitä. Tämä koskee niin konkreetteja tavoitteita (esim. tuotteiden tai palvelujen tuottamista) kuin myös arvoja, ihanteita ja arvostuksia.

Osa tahtoa on siis se, että olemme omaksuneet itsenäisesti tai epäitsenäisesti joitakin tavoitteita toiminnallemme. Tällaisia “tahtomuksia” meissä on, kun kohtaamme tilanteita elämässä ja työssä. Ne ovat siis jo valmiina, ja yksilöt toimivatkin yleensä sisäistämiensä tahtomusten näkökulmasta automaattisesti, ja näin on varmaankin useimmiten hyvä. Joissain tapauksissa joutuu tietysti kysymään ja keksimään, mitä tavoitteita pitää valita kyseisessä tilanteessa, mutta harvoin yksilö luo “paikan päällä” aivan alusta uusia tavoitteita.⁸⁵

Tahdon urat

Yksilössä on siis tavoitteenomaisia “tahtotaipumuksia”, kun hän kohtaa eri elämäntilanteita, mutta tahdossa on muunkinlaisia valmiuksia. Ihmisen toiminnat ovat yleensä varsin urautuneita. Me harjaannumme moniin asioihin: esimerkiksi kävelyyn, kirjoittamiseen, lukemiseen, laskemiseen, autonajoon, tietokoneen käsittelyyn, opettamiseen, matkustamiseen ja hallintoon. Olemme omaksuneet lukuisia taitoja, jotka ovat harjoituksen kautta urautuneet ja muuttuneet valmiuksiksi. Tällaisia ovat tosin monet tottumuksiksi tai vakiintuneiksi muuttuneet ajatustoiminnatkin (esim. kertotaulu). Urautuneet ajatustoiminnat saattelevat ja ohjaavat vakiintuneita ulkoisia toimintoja.

Me kohtaamme siis todellisuuden tilanteet myös omaksumiemme toiminnallisten valmiuksien näkökulmasta. Voi olla, että meillä on jonkin tilanteen hallintaan vajavaisia

valmiuksia, puutteellisia uria ja taitoja. Samoin saattavat toimintamme olla vakiintuneita jäykkiin, kehityskyvyttömiin ja mahdollisesti haitallisiin muotoihin; elämä on rajallista. Mutta joka tapauksessa tahdon valmiuksia tarvitaan työstä ja muista tilanteista selviytymiseen. Aina voimme tietysti yrittää hankkia uusia taitoja ja näin monipuolistaa otettamme töissä ja harrastuksissa.

Arkisesti toiminta koostuu siis hioutuneista taidoista ja tottumuksista. On selvää, että toiminnassa esiintyy luovuutta, muutoin elämä ei voisi vaihdella ja edistyä. Mutta juuri inhimillisellä tahto-olemuksella on erityinen taipumus vakiintua, vaikka samaa piirrettä esiintyy myös ajattelun ja tunteen alueella.

Päätössarjat

Toisaalta toiminta on aina sarja päätöksiä, joista suurin osa on täysin tiedottomia, ja tavallisesti vain pieneltä osin ilmenee tietoista harkintaa. Kävellessämme tai työskennellessämme emme yleensä tarkastele rutinoituneita liikkeitämme lainkaan, emmekä siis tiedosta liikkeen ja sen eri vaiheiden havaintoja ja päätöksiä, vaikka itse kokonaistoitinnan päämäärää olisimme saattaneet epäröidä ja pohdita. Itse päätössarjat ovat silti monesti täysin rutinoituneita. Kaikkeen toimintaan siis kuuluu eritasoisia valintoja, sekä täysin huomaamattomia että mieltä askarruttavia ja tietoisia.

Toimintaan liittyvät päätökset nojautuvat pitkälti omaksettuihin taitoihin, urautuneisiin toimintoihin ja vakiintuneisiin tavoitteisiin. Emme tietenkään voi tehdä sellaista, mihin emme ole harjaantuneet. Harjaantuminen uraannuttaa meille toimintavaraston tai toiminta-aihevaraston, josta voimme ottaa tekoja käyttöön. Taitojen karttuessa toiminnan mahdollisuudet lisääntyvät. Samoin käy, kun omaksumme uusia tavoitteita reagointiamme ohjaamaan. Harjaantuminen

on tärkeää myös monissa työtehtävissä tehokkuuden ja turvallisuuden vuoksi.

Tottumukset ja rutiinit

Samoin kuin taidot myös yleiset ja yksilölliset tottumukset helpottavat toimintaa ja mahdollistavat sen sujuvuuden. Ne voivat tietenkin myös haitallisesti vakioida toimintaa. Ihmissuhteissa yleisiä tai omaksuttuja tottumuksia tai tapoja kutsutaan usein sosiaalisiksi taidoiksi tai käyttäytymissäännöiksi. Ihmisellä on näin joukko valmiuksia hallita tulevia elämäntilanteita, ja usein tietyt yksilölliset toimintatavat vaikiintuvat häneen.

Tahto on siis monitasoinen ilmiö. Se on sekä tietoisia valintoja että päätöksiä, mutta se on myös rutinoituneita taitoja ja tottumuksia, ja siltä väliltä. On selvää, että tahdon valmiuksien ja taipumusten luoma tausta auttaa yksilöä sijoittumaan tilanteisiin, joissa on toimittava tai joissa hän kokee tarpeelliseksi toimia. Tahdon valmius, sen virittyminen, on usein osa sitä elämystä, joka yksilössä herää. Tässä mielessä ihminen ei kohtaa mitään tyhjänä, vaikka hän toisaalta voi juuri tekemällä oppia jotain uuttakin.

Uusi työntekijä tai harrastaja monesti vasta hakee rutiineja. Vaikka päivittäiset askareet saattavat vakiintua haitalliseksi, ne yleensä ylläpitävät elämää myönteisesti. Ne luovat jatkuvuutta, ja ne voivat ilmentää korkeatasoisia pyrkimyksiä. Näin myös arvojen ja ihanteiden toteuttaminen voi vakiintua myönteiseksi ja itsestään selväksi taipumukseksi. Tätä kutsutaan tietyltä puolen usein tapakasvatukseksi. Sananlasku sanoo: ”Tottumus on toinen luonto.”

Tarpeet ja tunteet

Tekoihin liittyy tietenkin yksilöllisiä tai yhteisöllisesti koettuja tarpeita. Yksilö tarkkailee ympäristöä aina myös omien tarpeidensa kannalta, tietoisesti tai tiedottomasti, "vaistomaisesti". Jokainen haluaa saavuttaa jotain, esimerkiksi narsististen yllykkeiden ja sosiaalisten paineiden takia. Mm. menestyminen, kunnostautuminen ja hyväksytyksi tuleminen vaikuttavat hyvin paljon yksilön elämään. Tällaiset paineet herättävät tietysti myös tunteita.

Tarpeet ovat läheisessä yhteydessä tunteisiin, vaikka molemmat ovat suhteellisen itsenäisiä ilmiöitä. Elämäntilanteissa herää monentasoisia tunteita, jotka ovat keskeinen osa sitä kokonaiselämystä, joka ohjaa yksilön toimintoja. Sananmukaisesti tunteet kertovat, miltä tilanne tuntuu. Tunteet ovat ylipäätään se sielunenergia, jonka avulla me liitymme ympäristöön ja saamme siihen suhteen. Näin ne toimivat omalla tavallaan informaatiokanavana todellisuuteen, vaikka juuri ne voivat erityisesti vangita kokemustamme, mikä kuvastuu mm. yksilön vaikeuksissa tai hankalissa ihmissuhteissa.⁸⁶

Yhteys todellisuuteen edellyttää sitä, että minussa elää sellaisia tunneaiheita, joilla ymmärrän kohtaamieni asioiden ja ilmiöiden inhimillisen merkityksen ja niiden inhimilliset ulottuvuudet.⁸⁷ Myös tunne on osa tilanteen tulkintaa, ja tunteiden asteikko on todella laaja ja monivivahteinen. Tunneaiheillaan yksilö saa suhteen niin ihmisiin kuin myös kulttuurin moninaisiin tuotteisiin. Jos yksilöltä puuttuu tiettyjä tunneaiheita, hän ei saa yhteyttä asioihin, esimerkiksi musii-kin, uskonnon, taiteen ja ihmissuhteiden vivahteisiin. Kehityksensä yksilö myös avautuu tunneaiheille ja omaksuu niitä.

Tunteet ovat siinä mielessä elämän perustaso, että me arvioimme elämäämme juuri niiden näkökulmasta. Elämä "maistuu" ennen kaikkea tunteilta. Ne myös usein ohjaavat

taustalta voimakkaasti sekä tekoja että ajatuksia, vaikka tätä ei aina huomata eikä myönnetä. Aivan ilmeisesti arvokkaan maailma, sen eri lajit, prosessoivat yksilön tunnekokemuksia. Näin suhde todellisuuteen parhaimmillaan avartuu.

Psykodynaamiset tunteet

Yksilön psykodynaaminen tunnerakenne on ydinosaltaan tiedoton. Vaikuttavimmat tunteet ovat yleensä tiedottomia. Ne rakentuvat ilmeisesti pääosin varhaisissa ihmissuhteissa. Tiedottomat tunteet, yhdessä muiden tiedottomaan jäävien sielunenergioiden kanssa, muodostavat reunaehdot sille, millaisessa suhteessa henkilö on ja voi olla ympäristöön. Tätä rajoittavaa ja ankaraa tosiasiaa yksilön on usein vaikea tunnistaa ja myöntää.

Yksilön riippuvuus ympäristöstä toteutuu keskeisesti juuri eksistentiaalisten tunteiden kautta ja välittämänä. Näitä tunteita ovat häpeä, tuskainen ahdistus ja tyhjyys sekä monet niiden johdannaiset. Ne vaikuttavat omalla tavallaan myönteisesti ihmisen kehitykseen ja tietoisuuteen ja ovat näille välttämättömiä. Toisaalta ne ovat jotain, mitä yksilö pyrkii välttämään. Ylikorostuneina ne ovat kiusallisia ja vääristävät elämää. Ne vaikuttavat sekä tietoisesti että tiedottomasti eli tuntumattomina.

Eksistentiaalisten tunteiden ohella suhdetta todellisuuteen ohjaavat defensiiviset tunteet: viha, pelko ja kateus, tai toisin ilmaistuna rajadefenssi, välttämisdefenssi ja arvostusdefenssi. Psykologian oppikirjoissa luetellaan monia muitakin defensiivisiä toimintoja, mutta ne ovat yleensä näiden tunteiden johdannaisia. Yksilön toiminnassa on aina luonnostaan myös defensiivinen ulottuvuus; ihmisen täytyy suojata ylipäätään elämänsä ja psykologisesti arkaa sisintään.

Koska sielunelämä on niin moniulotteista, esiintyvät myös perustunteet monissa yhteyksissä. Pelkistetysti voi

ajatella, että yksilön suhdetta muihin ihmisiin ja yhteisöihin värittävät aina jossain määrin viha, pelko tai kateus tai niiden monimutkaiset ilmentymät, jotka usein kätkevät taakseen muita tunteita, esimerkiksi juuri eksistentiaalisia tunteita, häpeää, ahdistusta ja tyhjyyden tunnetta.

Tässä on tarkoitus vain viitata näihin psykodynaamisesti keskeisiin tunteisiin, eikä ole mahdollista selvittää niiden toimintaa ja vaikutusta tarkemmin. On aivan selvää, että yksilön persoonallisuus on rakentunut myös tältä osin tietynlaiseksi ja että se ohjaa hänen reaktioitaan ja käyttäytymistään. Perustunteet ja niiden yksilöllinen luonne ovat joskus keskeisin osa sitä kokonaiselämystä, joka kiteyttää henkilön suhteen kohdattuihin tilanteisiin. Nämä perustunteet ovat usein todella kiinteitä ja muuttuvat hitaasti.

Käytännössä nämä psykodynaamiset perustunteet ja niiden yksilöllinen kuvio sanelevat ihmisen lähes koko elämän luonteen. Ne ovat hänen kohtalonsa ja tulevat melkein vääjäämättä esiin jotenkin, enemmän tai vähemmän selkeästi, elämän tilanteissa. Yksilölliset perustunteet ovat näin myös osa tilanteiden ”tulkintaa” ja vaikuttavat sitä kautta tekoihin.

Jossain tapauksessa psykodynaamiset tunteet ovat niin vaikeita, että kaikki muu kehitys estyy, jos niitä ei saada tasapainottumaan. Suhde todellisuuteen vääristyy. Jos tunteet ovat vaikeasti häiriytyneet, kasvatus on keskeiseltä osin näiden tunteiden hoitamista. Toisaalta kuka tahansa saattaa joutua aika ajoin elämässään kriiseihin, joissa raskaat tunteet heräävät ankarasti ja tuskallisesti.

Teko

Edeltävän perusteella yhteenvetona voi väittää, että teko aina ilmentää tekijänsä ajatuksia, tunteita ja tahtoa, niiden sisältöjä ja kehitystilaa. Teko on mielen ja sielun sisältöjen seuraus. On kuitenkin syytä korostaa, että mainituissa

vaikuttavissa sielunenergioissa on monia tasoja ja ilmentymiä; edellä on pyritty luonnehtimaan vain niiden joitakin puolia.

Vaikka teko ilmentää tekijän sisäistä elämää, sen menneisyyttä ja nykyisyyttä, tämä ei tarkoita, että yksilön toimista olisi helppo päätellä, mitä hänen sisässään tapahtuu ja liikkuu tai miten hänen sielunelämänsä on rakentunut. Ihmisen yksilöllisyys on hämmentävän moninaista ja arvaamatontakin. Mutta kun tunnistaa ja tiedostaa ihmisen kokemusten perusulottuvuuksia, voi helpommin ymmärtää yksilön kokemuksia ja käyttäytymistä.

Tärkeää on huomata, että ihmisen toiminta on aina rajallista. Luonnollisesti se on fyysisesti rajoittunutta, esimerkiksi johonkin paikkaan ja aikaan. Mutta sitä rajoittavat lisäksi monet sielulliset ja sosiaaliset seikat, joita yksilön on mahdoton tai vaikea ylittää. Tämä koskee nimenomaan myös ajattelun, tunteen ja tahdon sisältöjä, kykyä ja tilaa. Yksilöön voidaan kohdistaa erilaisia vaatimuksia, mutta joissain tapauksissa ne saattavat olla kohtuuttomia hänen voimavaroilleen, vaikka vaatimusten noudattaminen olisi kuinka toivottavaa eri osapuolten näkökulmasta.

Tehtäviä ja kysymyksiä

1 Järkevä toiminta. Miten teon eri komponentit, tieto päämääristä, keinoista ja tilanteesta tulevat näkyviin suunnittelutyössä? Miten työssä näkyy tavoitteiden ja keinojen välinen yhteys? Miten esimerkiksi ammatinvalintatilanteessa tulee esiin se, mitä yksilö tietää olevan olemassa? Miten toiminta korjaantuu toiminnan kuluessa? Mistä päämäärät syntyvät? Oletko itse muodostanut tavoitteesi vai mistä ne ovat peräisin?

2 Ajatukset, koulutus ja työ. Miten ajatukset ovat mukana työssä ja toiminnassa? Miten tieteellinen ajattelu vaikuttaa koulutukseen ja työhön? Miksi tiedettä ja tieteellistä koulutusta arvostetaan? Mitä sellaisia esineitä ja tapahtumia tunnistat omassa työympäristössäsi, jotka ovat

muille vieraita? Onko siihen tarvittu koulutusta, teorioita, käsitteitä ja käsitteitä? Miten uskomukset ohjaavat elämää ja toimintaa?

3 Ajatukset ja liikkuminen. Liikkuessamme tunnistamme jatkuvasti ympäristöämme. Mistä tämän voi päätellä? Kaupungissa kohtaat paljon symboleja ja esineitä, joilla on merkitys vain ihmisen elämänmuodossa ja ajattelussa. Mitä kaikkea ne merkitsevät ja tarkoittavat? Käsittävätkö eri kulttuurien ihmiset ympäristön samalla tavoin, ts. osaavatko he lukea merkkejä oikein? Mikä on liikennemerkkien tarkoitus?

4 Käsitukset. Kuinka paljon mielipiteet ja oma henkilökohtainen kokemus ratkaisevat käytännössä? Kuinka paljon toiminta perustuu pelkille uskomuksille? Miten maailmankatsomukset tulevat esiin työssäsi? Mitä tarkoittaa väite, että ajatukset jäsentävät todellisuutta? Mitä tuo mieleesi ajatus, että ihmisellä on "jäsentymisen tarve"? Mitä mielikuvia ja ajatuksia herättää sinussa idea "ihmisten tekemä maailma"? Missä määrin se on tietoisesti tehty?

5 Toiminta ja urat. Minkälaisia toimintoja olet urauttanut itsellesi automaattisiksi taidoiksi? Miten koulutuksessa harjoitellaan toimintauria? Mitä hyötyä tai haittaa on rutiineista työssä? Missä taiteen lajeissa on kyse äärimmäisen hienoista taidoista, jotka ovat vaatineet vuosien harjoituksen? Voiko ihmisestä tulla automaatti? Miten harjoitus vaikuttaa persoonallisuuteen? Millä tavoin toiminnan jäykkyys tulee ilmi?

6 Tottumukset. Mitä henkilökohtaisia eleitä, ilmeitä ja tottumuksia tunnustat itsessäsi ja läheisissäsi? Ovatko tottumukset välttämättömiä? Ovatko kaikki ihmiset yksilöllisiä liikkeissään? Voiko tottumuksista päästä eroon?

7 Tunteet ja yhteys. Miten tunteet ilmenevät suhteessa ihmisiin? Minkälaisia tunteita tarvitaan taiteen tai uskonnon ymmärtämiseen? Millaisia ovat hienostuneet tunteet? Voiko yhteyttä olla ilman tunteita? Voiko maailmaa käsittää ilman tunteita? Miten myötätunnon puute ilmenee?

8 Tunteet ja persoonallisuus. Miten kiivaat ja raskaat tunteet ilmenevät ihmissuhteissa? Onko ihmisillä taipumusta reagoida samoilla tunteilla? Reagoiko joku vain karkeilla tunteilla? Miten tiedottomien tunteiden vaikutus ilmenee? Onko sinun vaikea saada yhteyttä johonkin ihmiseen tai ymmärtää hänen tunteitaan? Miten tulee esiin se, että ihmisten on vaikea tulla toimeen keskenään? Sanelevatko tunteet lopulta ihmisen

elämän? Minkä arvoista elämä on tunteiden näkökulmasta? Arastelevatko jotkut puhua tunteista tai muista asioista ja miksi?

9 Teon komponentit. Pyri ajattelemaan tarkoin, miten teoissa on mukana sekä ajatuksia, tunteita että rutiineja. Miten toiminnassa ilmenevät arvot, ihanteet ja arvostukset? Mikä on mielestäsi ensisijaisen tärkeää tai arvostettavaa: ajattelu, tunne vai tahto?

10 Yksilöllinen maailma. Voiko ihminen luoda oman maailman, esimerkiksi täysin harhaisen maailman? Miten tämä tulee esiin ja mistä se johtuu? Onko jokaisen ihmisen maailma hänen omansa ja miten? Mihin yhteisymmärrys perustuu?

11 Kulttuuriesineet. Mikä on vasaran olemassaolo? Miten sen merkitys on riippuvainen käytöstä ja elämänmuodosta? Miten vasara voi toimia symbolina? Miten työstämätön luonnonesine on saattanut tulla kulttuuriesineeksi? Mitä raha on, ja mihin sen arvo perustuu?

TEKOJEN ETIIKKA

Edellisessä luvussa analysoin tekoa, mutta yhteen tärkeään teon ulottuvuuteen en ole vielä puuttunut tarkemmin, nimittäin moraaliin. Ihmisen toimintoja arvioidaan lähes kaiken aikaa moraaliselta kannalta. Tämä on usein refleksinomaista ja koskee sekä omia että toisten tekoja. Näin ihmisen tekoon liittyy moraalinen näkökulma. On ehkä osoitettavissa tekoja, joita ei voi tai ei ole syytä arvioida moraalisesti, mutta moraalinen näkökulma voidaan kuitenkin aina löytää. Moraali on siis osa teon "ainesta".

Itse asiassa moraali suorastaan kyllästää inhimillisen maailman. Tätä me emme tosin useinkaan huomaa, koska arkiset toimintamme ovat niin tuttuja ja tavanomaisia sekä tavallisen moraalin ohjaamia. Moraalimme ei myöskään ole kovin itsenäistä. Se on sosiaalisesti omaksuttua ja hyväksyttyä, mikä ei tee siitä tietenkään huonoa moraalialta, vaan todennäköisesti pikemmin päinvastoin. Ihmisen ja ihmisyhteisöjen tunnusmerkkinä on pidetty juuri moraalialta.

Moraalisesti oikea

Jokaisessa yhteiskunnassa ja yhteisössä on sääntöjä siitä, miten pitää käyttäytyä yleensä elämässä tai tiettyssä tilanteessa. Samoin on selvästi ilmaistuja tai lausumattomia normeja siitä, mitä saa tehdä ja mitä ei. Vaikka nämä säännöt saattavat olla osaksi epäjohdonmukaisia ja sallivat poikkeuksia, ne voivat olla kuitenkin myös hyvin tiukkoja: niiden

rikkomisesta rangaistaan ankarasti. Ihmisen, varsinkin oman kansan tai heimon jäsenen surmaaminen on yleensä rangaistava teko, mutta poikkeustilanteissa, esimerkiksi itsepuolustukseksi tai sodassa se sallitaan tai sitä pidetään jopa kunniakkaana.

Moraali (tai etiikka) on usein samastettu tapoihin, kuten sanan alkuperä antaa ymmärtää (latinan *mos* on suomeksi tapa, samoin kuin kreikan *ethos*). Se ilmenee varsinkin tavoissa, mutta nykyaikana moraalista ongelmista tietoinen ihminen ei yleensä samasta sitä pelkkiin tapoihin. Toisaalta kaikkia tapoja ei lasketa moraalin alueelle kuuluviksi.

Kuitenkin omien tapojen näkökulmasta toisen yhteisön tai kansan tapoja saatetaan pitää outoina tai jopa epämoraalisina. Tämä olisi silti ahdas näkökulma, joka ei osoita riippumatonta tarkastelua. Siksi moraalin täytyy "kohota" yleisempään näkemykseen, niin että moraalisesti oikea ja sen arviointi on riippumaton käytänteistä, jotka vaihtelevat kulttuurista toiseen. Mutta toisaalta moraali ei voi olla jotain teoista ja tavoista riippumatonta, vaan ilmenee juuri niissä.

Moraalin voi tietysti käsittää pelkästään sosiaalisesti ilmiöksi ilman mitään sen syvempiä juuria ihmisen olemuksessa tai universumissa. Moraali onkin paljolti sosiaalinen asia. Tavat ja käyttäytyminen vaihtelevat, siksi voisi tyytyä tutkimaan vain niitä. Mutta käytännössä moraalisiin ilmiöihin ja kokemuksiin sekä niiden arviointiin liittyy myös moraalisen oikean idea, eikä tämä idea liene täysin suhteellinen. Ainakin ihmiset keskustelevat siitä, ja se edellyttää lopulta, että keskustellaan jostain yleisestä eikä vain sosiaalisesti saattamisesta. Tietysti voidaan sanoa, että teillä on tällainen moraali ja meillä tällainen ja sillä siisti, mutta intuitiivisesti ihminen kokee, että jotain yleispätevämpääkin on olemassa.

Moraalisesti oikealle on tyypillistä, samoin kuin arvoille ja ihanteille, itsenäistymisen mahdollisuus, niin että periaatteessa yksilö voi alkaa arvioida kriittisesti oman kulttuurin, yhteiskunnan tai yhteisön tapoja sekä omaa varhempaa

käyttäytymistään. Tällainen kriittisyys saattaa tietysti herätä monesta syystä ja monista motiiveista, kyseenalaisistakin. Se kuvastaa silti toisaalta sitä, että moraalinen arviointi voi olla myös varsin riippumaton. Ihmisessä esiintyy myös pyrkimystä toimia oikein, ja tällöin jopa itsenäisesti sosiaalisista tavoista ja paineista huolimatta.

Moraalisesti oikea voi tuntua — nimenomaan tuntua — arjen tapahtumissa monesti itsestään selvältä, koska reagoimme yksilöinä yhteisössä kuitenkin totunnaisesti. Näin varmaankin toimimme todennäköisesti oikein sanan jossain mielessä; arkinen elämä sujuu parhaimmillaan kitkattomasti. On silti tavallista, että me kohtaamme myös pulmallisia tilanteita, joissa joudumme pohtimaan sitä, mikä todella on oikein.

Vaikka moraalinen sinänsä on sekä yksilön kokemuksessa että sosiaalisessa todellisuudessa ilmeinen ja luonnollinen, niin moraalisen oikean käsitettä ei ehkä voi tyhjentävästi ja yksiselitteisesti määritellä. Se jää lopulta ideaksi, johon saatetaan vain suuntautua. Näin voi sanoa siitä huolimatta, että toisaalta moraalinen usein kiteytetään väitteiksi ja käsityksiksi. Jatkossa pyrin luonnehtimaan moraalin käsitettä ja ilmiötä monelta kannalta ja kuvaan sen yhteyksiä muihin inhimillisiin ilmiöihin ja sielunenergioihin.

Moraalin käsite

Tietyissä määrittelemättömyydessään moraalisen oikea muistuttaa arvoja. Se on myös vaikuttava ja arvokkaaksi koettu idea niin kuin arvot yleensä. Voisiko moraalisen oikea olla oma erityinen arvonsa, jota ei vain ole vielä tuotu esiin?

On ongelmallinen kysymys, eroaako moraalisen oikean idea millään tavoin esimerkiksi arvoista ja ihanteista.

Arvoista totuus ja hyvyys, ainakin suurelta osin, tuntuvat luontevasti kuuluvan moraalisesti oikean alueeseen, mutta jo kauneus aiheuttaa epävarmuutta. Monia ihanteita voidaan pitää moraalisisina tai moralisoituneina (esim. rehellisyys, luotettavuus ja oikeudenmukaisuus), kun taas osa ei ehkä ole tällaisia lainkaan (esim. riippumattomuus, kriittisyys, miehisuus, selkeys ja rohkeus).

Olennainen moraalin komponentti on vaatimus.⁸⁸ Kun vaadin jotain itseltäni tai muilta, on usein kyse nimenomaan moraalista vaatimuksesta. Näin ei kuitenkaan ole aina. Mutta samoin kuin ihanteiden moraalisuuden raja tietysti vaatimustenkin moraalisen luonteen raja on liukuva. Ihmisiltä vaaditaan joitakin asioita esimerkiksi työssä, armeijassa tai koulussa eikä kaikkia vaatimuksia silti pidetä suoranaisesti tai ei ollenkaan moraalisisina, ei siitäkään huolimatta, että niitä vaaditaan tiukasti. Kaikkea vaatimukseksi koettua tai asetettua ei siis mielletä tai tulkita moraaliseksi.

Moraalissa näyttää olevan se suhteellinen piirre, että joitakin asioita lasketaan sen piiriin ja joitakin ei. Lisäksi tämä saattaa vaihdella kulttuurisesti, yhteisöllisesti ja yksilöllisesti. Tämä tuskin tekee moraalista itseään kuitenkaan suhteelliseksi. Siinä voi silti olla jokin käsitteellisen selkeä ydin, vaikka sen sovellusalue liukuukin omaksutun näkemyksen mukaan.

Moraalinen vaatimus

Moraalin yhteys tapoihin ja normeihin näkyy siinä, että saatetaan puhua esimerkiksi työmoraalista. Se sisältää käsityksiä siitä, kuinka työssä pitää toimia ja kuinka siihen tulee suhtautua. Käytännössä nämä eivät ole vain käsityksiä, vaan myös vaatimuksia. Mutta silti voi olla epäselvyyttä siitä, onko kyse varsinaisista moraalisisista vaatimuksista vai ei, vaikka saatetaankin puhua nimenomaan työmoraalista. Moraalista

ei olisi välttämättä kyse siitäkään huolimatta, että joku yksilö olisi omaksunut hyvin ankaran työmoraalin ja kokisi sisimmässään myös sen mukaisia vaatimuksia.

Mutta silti vaatimus näyttää tekevän monista asioista moraalisia, vaikkei ehkä kaikista. Kun arvojen ja ihanteiden, ehkä myös joidenkin arvostusten, noudattamista aletaan vaatia, ne muuttuvat moraaliksiksi. Samoin käy, kun jossain yhteisössä edellytetään noudatettavaksi tiettyjä käyttäytymisen muotoja tai sääntöjä. Toisaalta kun yksilö vaatii niitä itseltään, myös hän kokee sen usein moraaliksi.

Se että erilaisissa yhteisöissä, yhteiskunnissa ja kulttuureissa saattaa esiintyä hyvinkin ankaria, yksityiskohtaisia, rajoittavia ja rangaistuksilla säädetyjä vaatimuksia, osoittaa, että ne liittyvät läheisesti vallan ilmiöön. Vaatimukset ovat sekä sosiaalisia tosiasioita että sisäistettyjä normeja.⁸⁹ Tällöin ne ovat eräänlaisia sosiaalisia valtoja, ja niitä saatetaan soveltaa hyvinkin tiukasti, vaikkapa pukeutumiseen.⁹⁰ Jokin kulttuuri saattaa olla tässä mielessä hyvin ehdoton eikä salli poikkeuksia. Poikkeaminen aiheuttaa monesti ankaraa häpeää, mutta toiselta puolen myös kiihkeää vihaa; tämä on sisäistettyjen käsitysjärjestelmien ja valtojen ominaisuus.⁹¹

Vaatimus ei merkitse vain omien tai muiden tekojen arviointia, vaan myös hyväksymistä tai tuomitsemista. Nämäkin ovat inhimillisiä ilmiöitä ja tosiasioita.⁹² Vaatimus, jokin sääntö, ohje tai vain asenne, toimii tällöin kriteerinä hyväksymiselle tai tuomitsemiselle. Tiukkojen käyttäytymissääntöjen yhteiskunnissa myös tuomitaan ankarasti ja monesti nimenomaan konkreetisti. Sääntöjen yhteydessä vedotaan usein joihinkin ihanteisiin tai arvostuksiin, samoin kuin arvoihin. Jos vallitsevassa kulttuurissa ollaan tietoisia moraalisen suhteellisuudesta, voi syntyä keskustelua siitä, onko tämä vetoaminen perusteltua.⁹³

Ongelma vaatimusten olemassaolosta ja luonteesta kietoutuu laajaan kysymykseen ihmisen olemuksesta. Miksi ihmisellä (ihmislaajilla) on taipumusta sosiaalisiin valtamuodosteisiin

sekä yksilölliseen vallan narsismiin? Yksilöllisesti on kyse psykodynaamisesta perusrakenteesta ja sosiaalisesti yhteisöjen muuttumattomuudesta ja jatkuvuudesta. Mutta eikö moraaliiin liity nimenomaan oikeutettuja vaatimuksia, koska vaatiminen on vähintäänkin luonnollista moraaliiin yhteydessä?

Vaikka vaatimusilmiö liittyy läheisesti moraaliiin, se ei voine kuitenkaan olla moraaliiin perusolemus. Moraalisesti oikea näyttää olevan yhteydessä hyvän arvoon. Tosin hyvä laajenee selvästi muiden arvojen ja ihanteiden sekä myös arvostusten ja inhimillisesti arvokkaan alueelle. Erityisesti ihanteita, ainakin osaa niistä, voidaan pitää inhimillisen hyvän erikoistapauksina, ja näistä osaa moraaliiin oikean erikoistapauksina. Tällöin myös moraaliiin oikea "säteilee" ja leviää hyvän alueelta moraalistaen muita arvokkaita asioita.⁹⁴

Velvoittavuus ja velvollisuus

Sisäisesti koettua vaatimusta voidaan luonnehtia myös velvoittavaksi. Velvoittavuuden kokemus ilmentää monesti nimenomaan moraalista vaatimusta. Velvoittavuus on puolestaan sukua velvollisuuden käsitteelle. Myös velvollisuudet koetaan usein luonteeltaan moraaliksiksi, vaikka tämä tuskin on välttämätöntä kaikissa tapauksissa. Voidaan käydä tietenkin keskustelua siitä, onko jokin henkilön velvollisuus vai ei ja miksi (esim. työ-, vaitiolo-, auttamis- ja maanpuolustusvelvollisuus). Siksi käsitteet moraaliiin, vaatimus, velvoittavuus ja velvollisuus paljolti liukuvat päällekkäin, vaikka ne eivät yhtenekään täysin.

Velvollisuuden tunne voi olla hyvin sisäistynyt, niin että yksilö joutuu kohtaamaan itsesyytöksiä tai selittämään tekojaan, jos hän tinkii siitä tahallisesti tai vahingossa. Esimerkiksi lupauksen rikkominen tai työn asiaton suorittaminen saattavat aiheuttaa tällaisia paineita. Näin velvollisuuden noudattaminen ja sen paine näyttäisi olevan oma erityinen

moraalin kokemisalueensa. Sitä voi pitää myös yhtenä ihan-
teen lajina. Velvollisuuden tunne kuvastaa ihmisen kypsyyttä,
vaikka luonnollisesti tässäkin asiassa saattaa esiintyä vääriä
korostuksia.

Moraalin alustava luonnostelma

Mielestäni moraaliin näyttää ensiksi liittyvän aina vaati-
muksen momentti, joka voi suuntautua joko ulospäin tai yk-
silöön itseensä. Moraali on siis usein vaatimuspaatosta (tai
vaatimuseetosta). Sen sijaan kaikki vaadittu ei välttämättä
ole suinkaan moraalista. Moraalisen ja ei-moraalisen raja
voi aiheuttaa keskustelua, ja yksilöt, yhteisöt ja yhteiskun-
nat eroavat tässä rajankäynnissä toisistaan.

Joillekin yhteiskunnille jotkin vaatimukset ovat niin py-
hiä (tai myös "tabuistuneita"), että ne moralisoituvat vahvasti,
vaikka ne toisesta näkökulmasta ovat sosiaalisesti satunnai-
sia, ehkäpä järjettömiäkin. Vaatimuksissa on jokin tehty ar-
vokkaaksi tai sitten sen avulla tai kautta vedotaan johonkin
arvokkaaseen, esimerkiksi kansakunnan olemassaoloa tai
syntyä koskeviin perusmyytteihin. Ihmiset saattavat olla
siis eri mieltä siitä, onko tietty kysymys lainkaan moraalii-
nen (vaikka se olisikin muuten "vakava"). Lisäksi he voivat
erota mielipiteissään siinä, täyttääkö teko moraalin vaati-
mukset vai ei.

Mutta kun ryhdytään keskustelemaan siitä, ovatko jotkin
vaatimukset moraalisia, silloin vääjäämättä vedotaan lopulta
johonkin hyvään, ihmisen maailmassa usein nimenomaan
inhimilliseen hyvään. Muussa tapauksessa jotain jäädään
vain vaatimaan. Ainoastaan hyvän arvo voi olla viimeisim-
pänä perusteluna moraalille vaatimukselle, jos ei sitten
ajatella hyvästä erillistä omaa moraalin aluetta tai universu-
mia. Voidaan tietysti vedota joihinkin auktoriteetteihin, esi-
merkiksi pyhiin kirjoihin tai lakeihin ja niiden vaatimuksiin,

mutta se ei ole aina vapaa lähtökohta moraalille pohdinnalle ja keskustelulle.

Moraali vaikuttaakin mielestäni inhimillisen hyvän alueella erityisenä asennoitumisena. Moraali on yksi keskeinen hyvän arvon ilmentymä. Siksi moraalisesti oikean olemusta selvitetessä täytyy tutkia inhimillistä hyvää, tai laajemmin hyvää yleensä. Tällöin pitää muistaa se moniselkoisuus, että hyvä tavallaan laajenee muillekin arvokkaan alueille; arvokkaan lajit voidaan käsittää hyvän erityisiksi ilmentymiksi. Erityisesti tietoiset inhimilliset ratkaisut perustuvat hyvän punnitsemiseen, esimerkiksi eri osapuolten ja monenlaisten hyvien ristiriitatilanteissa. Osa punnittavaa hyvää on sävyltään myös moraalista.

Moraalisesti oikean kaksinapaisuus

Moraalisten vaatimusten ajatellaan olevan itsenäisiä ja "sokeita". Täytyy siis toimia moraalisesti oikein huolimatta seurauksista. Tätä voi kutsua moraalin ehdottomuudeksi, ja sen voi kokea sisäisesti velvoittavaksi.⁹⁵ Jotain samanlaista edellytetään myös oikeuslaitoksen tuomioilta; lain pitää olla sama kaikille, henkilöön katsomatta (vrt. tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden ihanteet). Tarkoituksenmukaisuuden tai lieventävien seikkojen vuoksi tästä saatetaan tietysti joskus tinkiä — mikä onkin kohtuullista.

Vaikka moraalisesti oikea (tai moraalisesti hyvä) on ilmeisen velvoittavaa, sen sisältöä on kuitenkin vaikea määritellä siten abstraktisti ("irtireväistysti"), ettei vedottaisi lainkaan koettavaan todellisuuden, esimerkiksi juuri teon seurauksiin. Teon moraalisuus tai ei-moraalisuus riippuu tietysti itse teosta: mitä se on, miksi se ymmärretään ja miksi se tulkitaan jonkin ajatuskäytännön mukaan. Lisäksi arviointiin vaikuttaa myös se, mitä teko saa aikaan. Tietynlaiset teot saattavat olla käyvän moraalin mukaan tuomittavia sinänsä, kuten

esimerkiksi kymmenessä käskyssä. Mutta usein teot ovat kiellettyjä nimenomaan siksi, että niihin liittyy lähes erottamattomana osana tiettyjä seurauksia, vrt. käskyä “Älä tapa”.

Ongelman luonnollista kehämäisyyttä kuvastaa se, että voidaan kysyä, onko oikein tai hyvää olla jossain tilanteessa esimerkiksi rehellinen, vaikka seuraukset sen vuoksi ovat ilmeisen tuhoisat. Voiko ihmisen vapauttaa moraalisesta vastuusta, kun hän tekee käyvän näkemyksen mukaan oikein, vaikka hän tietää tulossa olevat ikävät seuraukset? Toisaalta voidaan myös pohtia sitä, onko oikein tehdä jostain näkökulmasta moraalisesti väärin (esim. tappaa), jos seurauksiin ajatellaan olevan kaiken kaikkiaan myönteisiä.

Se että näin voidaan kysyä tavallaan kehämäisesti, osoittaa, että moraalien arviointi voi olla riippumaton tietystä erityisyydestä, ts. sitä voidaan toki pohtia erillään seurauksista. Silti se ei voine kuitenkaan olla yleisesti täysin irrallinen teon seurausten arvioinnista, koskivatpa nuo seuraukset sitten ympäristöä tai yksilöä itseään.

Moraaliset ohjeet ja normit ovat yleensä erittäin hyödyllisiä. Niitä tarvitaan auttamaan arviointia ja ohjaamaan toimintaa. Mutta niiden sokea noudattaminen saattaa herättää jossain tilanteessa nimenomaan moraalisia kysymyksiä. Voi jopa ajatella, että kun moraalit pitäytyvät ehdottomiin käskyihin tai säädöksiin, se on alkeellisempaa — vaikka ei välttämättä alkeellista —, jos yleisempää, kriittisempää ja itsenäisempää moraalista arviointia ei sallita. Moraalinen itsenäisyys ja omaperäisyys saattavat taas herättää epäilyjä mielivallasta tai väärinarvioinnista.

Moraalisesti oikea on siis sikäli kaksijakoinen, että siihen liittyy omaa sisäistä, ehkä hyvinkin ehdotonta velvoittavuutta (esim. rehellisyys). Mutta toisaalta sen tulee olla yhteydessä todellisuuteen, varsinkin seurausten arviointiin. Tämä riskiiri ja jännite on juuri moraalisesti oikean ydin. Moraalisesti oikea on avoin, ja se täytyy ratkaista aina uudelleen kussakin elämän tilanteessa.

Moraalinen teko

Tämän teoksen tehtävänä ei ole normatiivisesti kertoa, mikä on oikea moraalit. Tarkoitus on vain tutkia muun muassa moraalit ja kehittää jäsenyteenpää tietoisuutta siitä. Niinpä tässä pitää tyytyä vain toteamaan, että teko on moraalinen (moraalisesti oikein tai hyvin), jos se on tekijänsä mielestä oikein.⁶ Toinen asia on se, onko teko lopullisesti oikein. Muut voivat arvioida toisin, ja tekijä itsekin saattaa tulla myöhemmin toiseen käsitykseen. Joka tapauksessa inhimillisessä toiminnassa on lähes aina jostain näkökulmasta moraalinen ulottuvuus, jota voidaan arvioida.

Edeltävä ei kuitenkaan johda välttämättä siihen näkemykseen, että moraalit on täysin suhteellista ja riippuu sattunnaisista mielipiteistä. Me saatamme todella tavoitella ja ponnistella kohti moraalitesti oikeaa. Ongelma on vain se, että me emme koskaan voi lopullisesti tietää, mikä on oikein, ja siksi saatamme joutua myöhemmin muuttamaan käsityksiämme. Silti täytyy kunnioittaa sitä intuitiivista tunnetta, että on olemassa moraalitesti oikeampaa ja väärempää, vaikka yksilö ei koskaan voi julistaa edustavansa lopullista oikeaa.

Moraalilla on omaa sisäistä ehdottomuuttaan, mutta se saa tärkeän osan merkityksestään siitä, mitä ymmärretään inhimillisellä hyvällä. Tästä näkökulmasta ei myöskään moraalitesti oikean arviointi ole niin ongelmallista kuin silloin, jos kyse olisi vain täysin itsenäisestä moraalit valtakunnasta, "puhtaasti moraalitesti", ilman inhimillitesti hyvän arviointia. Toisaalta pelkkä inhimillisen hyvän tarkastelu ilman moraalitesti, voisi kapeuttaa ja tehdä liian kalpeaksi moraalit velvoittavuusluonteen, joka sillä on aina.

Moraali ja inhimillinen hyvä

Inhimillisen hyvän ja moraalin välisen suhteen voi pelkistää sanomalla, että on oikein edistää inhimillistä hyvää. Ongelmaksi nousee se, mikä on inhimillistä hyvää. Sen kaksinpuolinen sisältö ei ole yksiselitteistä, koska ihmiset ovat siitä eri mieltä. Kuitenkin hyväksi saatetaan käsittää se, että edistetään elämää, tuotetaan arvokkaita kokemuksia, poistetaan tuskaa ja kärsimystä, noudatetaan yleensä arvoja ja ihanteita, edistetään vapautta, tasa-arvoisuutta, rauhaa ja turvallisuutta, koetaan myötätuntoa ja osallisuutta, lisätään keskinäistä yhteisymmärrystä, ehkä sekin, että koetaan katumusta ja syyllisyyttä, ja lukemattomat muut asiat.

Lopullinen inhimillinen hyvä on vaikea kysymys. Näin on muun muassa siksi, että joskus täytyy aiheuttaa kärsimystä tai sietää vaivaa ja paineita jonkin myöhemmän hyvän toivossa. Toisaalta jokin ensi alkuun hyvä voi osoittautua huonoksi ajan mittaan, ja koska elämä on päättymättömän prosessi, ei ole aina selvää, missä vaiheessa arviointi on lopullinen. Silti voi sanoa, että inhimillisen hyvän vaatimus koetaan hyvin todelliseksi aivan arkisessakin elämässä, vaikka siitä ei ehkä lainkaan puhuta. Aivan ilmeisesti on niinkin, että en vain ole vielä tiedostanut kaikkea ja todellista inhimillistä hyvää, joten sen ymmärtäminen on kehityskysymys. Toisaalta ei ole helppoa myöskään tietää, kuinka hyvää edistetään, jos vaikka itse hyvän käsite olisikin selkeä.

Erityisen hyväksi ja korkean moraalin osoitukseksi katsotaan monesti se, että ihminen on valmis itse sietämään vaivaa ja kärsimyksiä edistäessään inhimillistä hyvää. Näin on varsinkin, jos hän edistää muiden hyvää oman hyvän kustannuksella. Onneksi se, mikä on inhimillistä hyvää, näyttää sentään yleensä arjessa kohtalaisen selvältä. Tosin jokainen on kokenut varmasti erehtyneensäkin, jos on ylipäättään uhrannut ajatuksia menneille

teoilleen. Osaksi selvyys on tietysti ilmeistä harhaa: totunaisuutta ja tiedostamattomuutta.

Jos ryhtyy erittelemään tarkkaan omia tekojaan, ne eivät suinkaan osoittaudu vain moraalisesti hyväksi, eivät ainakaan, jos jaksaa olla rehellinen ja tiukentaa kriteerejään. Useimmat esimerkiksi ajattelevat omaa tai läheistensä etua “vaistomaisesti”, ehkä hyvinkin hienostuneesti. Yleensä tyydymme vain tavanomaiseen moraaliin tai sellittämiseen ja näin myös siis kokemaan tekemme hyväksi. Moraalisen arviointimme voimavarat ovat monista syistä käytännössä rajalliset.

Tavallisesti kaikkea inhimillistä toimintaa perustellaan hyvällä tai hyväksi, ja hyvään yleensä viime kädessä vedotaan, olipa kyse minkälaisesta toiminnasta tahansa. Näyttää siltä, että ihmiset aina etsivät jotain hyväksi kokemaansa, ja jopa rikollinen saattaa vedota siihen tai ainakin osoittaa kaipaavansa sitä. Toisaalta oikeaan ja hyvään vetoamalla on aiheutettu myös suunnatonta kärsimystä. Filosofisesti sanottuna hyvä on kuitenkin inhimillisen elämän ja arvioinnin tärkeimpiä käsitteellisiä kategorioita. Juuri sen perusteella arvioidaan lopulta teon seurauksia.

Edellä olen todennut, että inhimillistä hyvää on kolmea lajia: kokemushyvää, moraalista hyvää ja itsessään hyvää. Moraalinen hyvä ja oikea olisi siis sekä kokemushyvän että itsessään hyvän edistämistä, vaikka näidenkin välillä saateen kokea ristiriitoja. Jostain ongelmasta tai ratkaisusta tekee moraalisen nimenomaan se vaatimus ja velvoittavuus, joka liittyy hyvän edistämiseen. Moraalin voi näin katsoa olevan lopulta inhimillisen hyvän erikoistapaus.

Inhimillinen hyvä ja luonnon hyvä

Hyvän joukkoon on syytä laskea myös muu kuin inhimillinen hyvä, nimittäin luonnon ja luonnonoloiden hyvä.

Moraali on kuitenkin ihmisen asettama kysymys myös suhteessa luontoon, ja sen voi näin pelkistää inhimilliseksi hyväksi. Toisaalta voidaan puhua yleisesti luonnollisesta hyvästä, mikä sulkisi joukkoon kaiken luonnon, sekä luonnonoliot että ihmisen. Kysymys luonnon hyvinvoinnista ja monipuolisuudesta on sinänsä tärkeä, mutta myös ihmisen itsensä kannalta. Ihmisen hyvä on laaja henkis-kulttuurinen kysymys, joten se vaikuttaa kuitenkin laadultaan erilaiselta kuin pelkkä luonnon hyvä.

Se onko ihmisellä oikeus panna oma hyvänsä luonnon hyvän edelle, mitä usein käytännössä tapahtuu, on varmaankin moraalinen kysymys. Parhaassa tapauksessa yksilö harkitsee myös sitä, mikä on luonnon hyvä. Luonto itse ei todennäköisesti pohdi tätä kysymystä. Ihmisen pitää tavallaan miettiä sitä luonnon puolesta, ainakin oman käyttäytymisensä osalta, mutta ehkä ihmisen täytyy joskus suojella luontoa siltä itseltäänkin. Tämä idea ja sen toteutus riippuu varmasti luontonäkemyksestä. Luonnon hyvä on varsin ongelmallinen kysymys, ja ihmisen on ikään kuin helpompi tietää, mikä on ihmisen hyvä. Joskus luonnon ja ihmisen hyvä ovat ristiriidassa keskenään, kuitenkin vain ihmisen kokemuksessa ja näkemyksessä, sillä luonto ei ilmeisesti koe ristiriitaa.⁹⁷

Sosiaalinen moraal

Omassa kokemuksessa saattaa helposti syntyä sellainen tunne ja käsitys, että moraal

on itsenäisiä ratkaisuja. Näin ei suinkaan yleensä ole. Me omaksumme ympäristöstämme käyttäytymismalleja sekä niitä moraalisia perusteluja, joita niiden tueksi esitetään. Voi olla, että toimimme jonkin moraalisesti hyväksyty

tavan mukaan vain siksi, että tiedämme sen olevan hyväksyttyä ja pelkäämme, usein tiedottomasti, sosiaalisia paineita, esimerkiksi häpeää.⁹⁸ Tavallista on myös

se, että olemme sisäistäneet käyttäytymismuotoja ja moraalisia asenteita, koemme ne nimenomaan omiksi ja tunnemme lisäksi syyllisyyttä, jos emme niitä noudata.

Yksilön kehityksessä moraalit ovat olemukseltaan sosiaalista ja kulttuurista. Käyttäytyminen, tavat, kehotukset, kiitos, tuomitseminen ja tekojen arviointi tulevat malleina ja virikkeinä ihmisen kokemuksen piiriin ja herättävät hänessä moraalisen arvioinnin "tarpeen". Ilman näitä virikkeitä yksilö ei löytäisi itsestään myöskään niitä tunteita ja elämyksiä, joita moraaliin liittyy.

Tunnistamis- ja tiedostamiskysymys on se, onko moraalit pelkästään sosiaalinen asia vai herääkö siinä jokin tärkeä ihmellinen kokemusolotilavuus. Tämän kysymyksen totuudesta täytyy keskustella. Yleensä asenne moraalin lopulliseen olemukseen perustuu maailmankatsomukseen tai ihmiskäsitykseen. Kysymys voi kuulua myös: Onko olemassa moraalista tajuntaa, jolla olisi jokin itsenäinen oloilapa erillään sosiaalisesta, vaikkakin sen virittämänä? Selvältä näyttää ainakin se, että ympäristön mallit herättävät ja muokkaavat kaikkia muita sielunenergiaita, niin että moraalit käyttäytymistä ohjaavana seikkana tulee todelliseksi.

Kun yksilö noudattaa ympäristöstään omaksumaansa moraalit siksi, että on sen sisäistänyt tai pelkää sosiaalisia paineita, tämä ei merkitse, että hän käyttäytyy moraalitesti huonosti. Kaikki ihmiset toimivat enemmän tai vähemmän sosiaalisten paineiden vuoksi, vaikka sitä voidaan myös arvostella epäitsenäisyydeksi — itsenäisyyden ihanteen näkökulmasta. Mutta itsenäisyys voi tuoda esiin huonoakin moraalit, ja näin epäitsenäinen käytös saattaa olla moraalitesti arvokkaampaa. Toisaalta omaksuttu moraalit ei sekään ole välttämättä epäitsenäistä, vaan se voi olla harkittua ja hyväksyttyä.

Sosiaaliset paineet ovat monesti ylivoimaisia yksilön psyykkisille voimavaroille, ja niin hän voi muiden mukana tehdä hirvittäviäkin tekoja, kuten historia osoittaa. Yksilö ei

juuri ole moraalisesti parempi kuin ympäristönsä. Vallitsevan käytännön vastustus kysyy usein rohkeutta ja voi johtaa yksilön vaikeuksiin ja tuhoonkin, mistä historia ja myös aivan tavallinen arki tarjoaa runsaasti esimerkkejä. Silti yhteisölle saattavat moraalisesti itsenäiset yksilöt merkitä käännettä parempaan, ainakin pitkällä aikavälillä — tosin “parempaan” on luonnollisesti arvioitava ja keskustelua vaativa asia.

Moraalin näkökulmasta sosiaaliseen todellisuuteen pitää pikemminkin suhtautua kunnioittaen kuin halveksuen. Yhteisö ja kulttuuri yleensä “nostavat” yksilöä monin tavoin, ja näin ne auttavat häntä korkeatasoiseen moraaliseen käyttäytymiseen.

Teon motiivit

Perinteisesti moraalifilosofiassa on ajateltu niin, että moraalinen arviointi voi kohdistua joko teon motiiveihin, itse tekoon tai sen seurauksiin. Kaikkia näitä saatetaan arvioida, siksi ei ole syytä lähteä siitä kannasta, että vain jokin niistä on tärkeää. Edellä on jo kiinnitetty jonkin verran huomiota tekoon ja sen seurauksiin, mistä aiheista lisää myös jatkossa. Tarkastelen aluksi teon motiivien arvioimista.

Erityisen tärkeinä on pidetty teon motiiveja. Jos teko on tehty “hyvässä tarkoituksessa” (hyvän näkökulmasta), se on moraalisesti oikein. On myös ajateltu, että jos teon seuraukset ovat silti olleet jotenkin huonot, oikeat motiivit vapauttavat yksilön vastuusta. Häntä ei voisi tällöin tuomita teosta. Näin voidaan toki rationaalisesti ajatella, ja tämä hyväksyttäänkin käytännössä yleensä osittain, mutta monesti pelkkä rationaalisuus on epärealistista todellisuuden tapahtumien arviointiin.⁹⁹

Elämä ei kulje vain järkipärisesti. Kun ihminen erehtyy ja hänen toimintansa seuraukset arvioidaan huonoiksi, syynä hänen erehtymiseensä voi olla seikkoja, joista häntä

saatetaan pitää ja usein pidetään vastuullisena. Ihmisessä ei elä vain hyviä tarkoituksia, vaan hänessä vaikuttaa paljon muutakin. Voidaan esimerkiksi kysyä, mitkä ovat yksilön todelliset motiivit, sellaisetkin, joista hän ei itse ole lainkaan tietoinen. Ihmisen toimintamotiivit ovat monentasoisia. Todella ongelmallinen on kysymys, missä määrin yksilö on niistä vastuullinen.

Tietämättömyys tulkitaan monesti vapauttavaksi. Toisaalta yksilöä voidaan myös syyttää tietämättömyydestä, ainakin jos se katsotaan jollain tavoin itse aiheutetuksi. Sitä on silti usein vaikea arvioida. Käytännön elämässä yksilöä pidetään joskus vastuullisena myös tietämättömyydestä tai taitamattomuudesta tehdyistä erehdyksistä, olivatpa virheet sitten luonteeltaan moraalisia tai muita.

Voivatko yksilön motiivit olla yksinomaan moraalisesti puhtaat? Ongelmaa mutkistaa se, että me saatamme olla erimielisiä siitä, mikä on ylipäätään moraalisesti oikein. Mutta jos jätämme tämän ongelman huomiotta, niin silti ihmisen motiivien moraalista puhtautta voi epäillä, nimenomaan elävässä elämässä; toimintaan vaikuttavat myös monet tiedottomat seikat.

Kiperä kysymys on se, missä määrin ihmistä voidaan pitää vastuullisena tiedottomista motiiveistaan. Psykodynaamisen tiedon avulla ymmärrämme, että tällaiset motiivit ovat usein keskeinen osa yksilön toimintaa. Tekoa ei voida kuitenkaan arvioida vain sen motiivien perusteella. Tekohan saattaa olla jostain näkökulmasta moraalisesti oikein siitä huolimatta, että motiivit ovat kokonaan tai osaksi kyseenalaisia. Ihmisen toiminta on eritasoisten tekijöiden sekoitus.

Sosiaaliset paineet ja narsismi

Sosiaaliset paineet vaikuttavat yksilön omien tarpeiden vuoksi. Ympäristö voi palkita tai ainakin jättää rankaisematta

“sopivasta” käyttäytymisestä. Tällöin on selvää, että yksilön motiivit eivät ole vain moraalisia, vaan niissä vaikuttaa muita seikkoja. Tämä koskee niitäkin motiiveja, jotka johtavat moraalisen arvioinnin kestäviin tekoihin. Psykologisesti mielenkiintoisia ovat narsistiset yllykkeet.

Narsistiset tekijät voivat vaikuttaa hyvin ristiriitaisesti. Ihminen saattaa tinkiä moraalisisista vaatimuksistaan vastoin “parempaa tietoaansa” tai “parempaa tahtoansa”, joka vaikenee tai joka vaiennetaan. Yksilö tekee ehkä tiedottomasti näin vaihtelevassa määrin kaiken aikaa; hän “ajattelee” tiedottomasti omaa moninaista etuaan tai “vaistoa” sen narsisminsa näkökulmasta koko ajan. Yksilön narsismi liittyy nimenomaan niihin arvostuksiin, joita yhteisöissä elää ja jotka hän on sisäistänyt. Juuri niiden näkökulmasta hän pyrkii saavuttamaan jotain, tavoitellessaan muun muassa itsearvostusta.

Mutta toisaalta narsismi vaikuttaa samalla myös niin, että yksilö pyrkii toimimaan hyväksyttävästi, myös moraalisesti hyväksyttävästi eli “oikein”, tai ainakin “riittävän hyväksyttävästi”, koska se on edullista. Näin sosiaaliset paineet, esimerkiksi juuri moraaliset paineet, toimivat itse asiassa yksilön omien tarpeiden kautta.¹⁰⁰ Narsismi — paradoksaalisesti — saattaa jopa kohottaa näin yksilön moraalialia. Tyydyttäkseen narsistisia vaatimuksiaan yksilön täytyy ottaa huomioon valitseva moraalialia. Tätäkin kautta yksilö tulee käyttäytymiseltään moraaliseksi, vaikka motiivit voivat olla näin, ainakin osaksi, kyseenalaiset. Hän ei siis toimi yksinomaan moraalialin velvoittavuuden vuoksi, vaan sosiaalisten vaatimusten vuoksi. Ihmiset haluavat myös näyttää joltakin, monesti ennen kaikkea moraalialisesti hyviltä.

Sosiaalisten paineiden ja yksilön narsismin välinen yhteispeli voi kuitenkin johtaa myös siihen, että yksilö toimii vain sosiaalialisesti hyväksyttävästi, mutta jostain toisesta, mahdollialisesti yleispätevämmästä näkökulmasta, epämoraalialisesti. Yhteisöllä tai yhteiskunnalla saattaa olla oma tulkintansa moraalialisesti oikeasta tai ainakin sopivasta käytöksestä, eikä

yksilö ehkä kykene asettamaan sitä kyseenalaiseksi tai sitten hän ei uskalla, rohkeuden ja itsenäisyyden ihanteen näkökulmasta, sitä vastustaa. Yhdenmukaisuuden ja noudattamisen vaatimus voi olla niin ehdoton, että siitä lipeäminen saatetaan kostaa ankarasti.

Ihmiset, tavalliset kansalaiset, ovat tehneet hirvittäviä rikoksia, eivät vain sosiaalisen uhkan ja tuomion pelossa, vaan myös omassa narsismissaan tavoitellessaan sosiaalisia palkkioita. Ajatellaan esimerkiksi erilaisia diktatorisia yhteiskuntia. Itse asiassa näin tapahtuu kaiken aikaa jossain määrin, mikä ei tee sitä tietenkään hyväksyttäväksi. Ihmiset ovat mukana yhteiskunnan toiminnoissa myös narsistisista syistä tavoitellen sosiaalisia palkkioita.

Mutta kuten olen edellä usein sanonut, sosiaaliset paineet voivat yhtä hyvin nostaa varsinkin epäitsenäisen yksilön käyttäytymisen tasoa, ja ihmiset näyttävät olevan yleensä hyvin epäitsenäisiä. Näin yhteisön moraali on käytännössä tavallisesti ratkaisevampi kuin yksilön moraali; katsetta suunnata yhteisöihin. Itsenäinen yksilö joutuu punnitsemaan moraaliensa suhteessa ympäristön moraaliin. Tästä hänelle voi syntyä paineita riippumattomuuteen tai jopa vastustukseen.

Toisaalta moraalialia (kuten myös ihanteita) voidaan käyttää lyömäaseena monin tavoin; esimerkiksi siten, että moraalistetaan asioita, jotka eivät ehkä lainkaan ole moraalisia tai ovat muutoin vähäpätöisiä. Asioiden sotkeminen, vääristely ja liioittelu ei ole suinkaan epätavallista, silloin kun joku tai jokin tuomitaan tai halutaan tuomita ankaralla moraalisella päätöksellä. Ihmisen viekkaus, usein nimenomaan tiedoton viekkaus, tässä suhteessa monesti suorastaan häikäisee; aito moraali vaatiikin myös tiettyä yksinkertaisuutta.

Kaiken kaikkiaan ei pidä silti ajatella, että yksilö ei voisi toimia moraalisesti oikein. Useimmiten hän menettelee jotenkin moraalisesti, vaikka ei ehkä täysin oikein kaikki näkökulmat huomioon ottaen. Varmaankin yksilö toimii joskus

myös täysin puhtaasti moraalisesta näkökulmasta, niin että muut puolet sivuuttuvat. Joka tapauksessa moraalien osuus voi vahvistua, kun yksilön tietoisuus harhauttavista seikoista kasvaa ja kun hän alkaa kokea moraalien tai esimerkiksi ihanteiden merkityksen ja jaksaa pysyä niissä vahvemmin kiinni.

Edeltävä pohdinta korostaa jatkuvan kehityksen näkökulmaa ja yhtyy siihen kreikkalaiseen vanhaan ideaan, että ”hyve on tietoa”. Hyve on tietoa erehdyksen aiheuttajista, mutta myös tietoisuutta itse arvoista ja ihanteista. Tietoisuus erehdyksestä ja harhasta raivaa tavallaan tilaa arvokkaille asioille, ja ne voivat näin paremmin tehdä pesää yksilön mieleen ja alkaa vaikuttaa siellä.¹⁰¹ Yksilön persoonallisuus väljenee narsistisesta päätöksestä ja ”valaistuu”.

Vapaus ja moraalit

Usein on väitetty, että teko on moraalinen, vain jos se on tehty vapaasti, vapaasta tahdosta. On ajateltu, ettei ihmistä voisi moraalisesti tuomita, jos hän ei ole voinut valita toisin. Tähän perustuu myös syyntakeettomuuden ajatus. Ihminen voidaan vapauttaa moraalista vastuusta, jos hän on psyykkisesti siten vajavainen, häiriintynyt tai sairas, ettei hänen katsota kykenevän tekemään moraalisia valintoja.¹⁰² Varsinkin sivistys- tai oikeusvaltioissa on ymmärretty, että ihminen voi olla tässä mielessä estynyt moraalista päätösvallostaa, ja se saatetaan katsoa juridisesti vapauttavaksi asiahaaraksi.¹⁰³ Vapaus ei ole kuitenkaan moraalien välttämätön ehto, koska teko voidaan toki arvioida moraalisesti hyväksi, vaikka yksilö ei tiedosta kaikkia niitä seikkoja, jotka panivat hänet sen tekemään. Täysin epäitsenäinen teko voi olla moraalisesti oikein, ainakin näin saatetaan arvioida vallitsevan moraalien näkökulmasta. Joka tapauksessa yksilö tekee päätöksiä, ja juuri tämä on moraalien kannalta tärkeää, vaikka ne olisivatkin epäitsenäisiä tai jopa tiedottomia.¹⁰⁴

Ihminen ei tiedosta kaikkea itsessään ja ympäristössään. Hän toimii usein sosiaalisen mallin tai paineen vuoksi. Mutta hänellä on ilmeisesti jokin periaatteellinen valinnan vapaus, vaikka se ei nousisikaan korostuneesti esiin. Se ei ehkä tule ilmi sen vuoksi, että toiminta on joko tuttua ja totunnaista. Ihminen voidaan vapauttaa syyntakeettomana juridisesta tuomitsemisesta siksi, että katsotaan, ettei hän ole periaatteessa kykenevä moraalisiin valintoihin. Hän ei siis vain siivuuta valinnan mahdollisuuttaan.

Itse vapauden kysymys on silti mielenkiintoinen ja voi auttaa tiedostamaan monia tärkeitä asioita. Kuitenkaan se, että vain vapaa ihminen voi olla moraalinen, ei pitäne paikkaansa. Yksilö ei nimittäin liene koskaan täysin vapaa, esimerkiksi oman sielunelämänsä syvimmistä kerroksista.

Vapauden mahdollisuus

Onko ihminen sitten lopulta kovinkaan vapaa? Ihmisen periaatteellinen vapaus on kiistetty monista syistä. Keskeisin vapauden vastainen väite on se, että kaikki ilmiöt ovat syvimmiltään lainalaisia. Mitään "ehdottomia alkuja", joita edeltävät syyt eivät aiheuttaisi, ei ole olemassa.

Selvää on, että ihmistä rajoittavat monet seikat, muun muassa fyysiset, perinnölliset, psyykkiset, sosiaaliset ja yhteiskunnalliset asiat. Vapautta näyttää rajoittavan myös se, että tiedot voivat olla vajavaisia ja omia motiiveja ei tiedosteta. Mutta voidaan ottaa se myönteinen kanta, että ihminen saattaa olla vapaampi — vaikkei siis ehkä ehdottoman vapaa — sekä fyysisesti että henkisesti. Mihin silloin vapaus voi perustua, vai kuuluuko sen perustua mihinkään?

Konkreettista vapautta voidaan aivan ilmeisesti lisätä esimerkiksi yhteiskunnallisilla oloilla (vrt. yhteiskunnallisen vapauden ihanne) ja tietoa (valistusta) lisäämällä. Mutta mihin sisäinen vapaus tai vapautuminen perustuu? Mielestäni

se voi perustua vain arvoihin. Tällöin varsinkin totuus on tärkeä arvo. Jos totuutta ei kyetä seuraamaan — mikä myös on toisaalta inhimillistä —, ei vapautta voitane ottaa kovin vakavasti positiivisena mahdollisuutena. Teoreettisesti oman ongelmansa muodostaa tosin esimerkiksi tietoinen valehtelu, jonka voi tulkita vapaudeksi, mutta joka systemaattisesti harjoitettuna johtaa vaikeuksiin ja näin kaventaa tosiasiallista vapautta.

Vapaus ja ihanteet

Laajasti ajatellen, ottaen huomioon toisten ihmisten ja yhteiskunnan todellisuuden, vapautta lisää muun muassa ihanteiden seuraaminen. Yhteiskunnallisesti tärkeä ihanne on tällöin esimerkiksi suvaitsevuus, mutta monissa muissakin ihanteissa on puolia, jotka toimivat tietyissä tilanteissa yleistä vapautta lisäävästi. Ihanteiden välillä voi esiintyä tietenkin ristiriitaa, kuten suvaitsevuuden ja rehellisyyden tai hienotunteisuuden ja vilpittömyyden välillä, mutta ihanteet usein täydentävät ja säätelevät toisiaan niin, että niitä ei sovelleta yksipuolisesti. Tätä kutsuin edellä ihanteiden monipuolisuusehdoksi. Ihanteet ovat keskeinen osa moraalialueita.

Ilmeisesti ihmisen vapaus perustuu juuri siihen, että tekoja saatetaan jatkuvasti arvioida. Arvioinnissa puolestaan arvot ja ihanteet ovat välttämättömiä; vapauden kannalta muita kriteerejä ei voi löytää. Parhaimmillaan ne tekevät arvioinnin moniulotteiseksi ja hienoviritteiseksi. Ehkä syytä on myös huomata, että ehdoton vapaus olisi raskasta kantaa. Siksi mieluummin, vaikka yleensä huomaamattamme, nojaamme johonkin olemassa olevaan malliin. Se ei useimmiten olekaan huono ratkaisu.

Perustellusti voi myös väittää, että arvot ja ihanteet eivät oikeastaan rajoita ihmistä, vaan juuri luomalla arvioinnin edellytyksiä, vapauttavat häntä. Tästä näkökulmasta

moraalikin on vapauttavaa. Tärkeää on myös käsittää ne nimenomaan hahmollisiksi ja avoimiksi ideoiksi. Niitä voidaan luonnehtia monipuolisesti. Ihanteiden ja arvojen ei katsota rajoittuvan joihinkin yksittäisväitteisiin tai olevan lopullisesti tiedettyjä. Tämä ideaalinen, sekä käsitteellinen että ihanteellinen ideaalinen, mahdollistaa kehittyvän ja vapauttavan arvioinnin.

Vaikka yhteiskunta kontrolloi monia toimintoja, niiden ei koeta kuitenkaan rajoittavan vapautta, pikemmin päinvastoin: ne lisäävät tosiasiallista vapautta. Tällainen ilmiö on esimerkiksi liikenne ja liikennesäännöt. Yleensä hallinto ei vain säätele ja rajoita kansalaisten toimia, vaan samanaikaisesti se — parhaimmillaan — edistää muun muassa vapautta. Sen tarkoitus on myös lisätä, ehkä vapauden kanssa joiltain osin ristiriidassa, esimerkiksi oikeudenmukaisuutta ja turvallisuutta. Sama koskee monesti ihanteitakin: näennäisesti ne rajoittavat, mutta tosiasiallisesti lisäävät vapautta.¹⁰⁵

Oikean teon mahdollisuus

Moraalinen arviointi voi siis kohdistua joko teon motiiveihin, itse tekoon tai sen seurauksiin. Käytännön elämä on usein tekojen ja toimien virtaa, niin että yksilö ei suinkaan mieti tekojansa moraaliselta kannalta muuta kuin erikoistapauksissa. Tällaisia ovat esimerkiksi ristiriidat ja yllättävät tilanteet.

Joka tapauksessa painetta saattaa syntyä omien tai toisten toimintojen moraalien arviointiin. Vaikka ihminen ei kovin tietoisesti voi aina harkita kaikkia toimia moraaliselta kannalta, se ei merkitse, että ne eivät kestäisi moraalista arviointia; moraalit on omaksuttu tai harkittu aiemmin, ja se elää ja ilmenee tavoissa ja tottumuksissa.

Kuvitellaan kuitenkin, että yksilö pyrkii tekemään moraalisesti oikein näkemyksensä mukaan. Erehtymisen

mahdollisuudet ovat tällöin tietysti lukuisat. Yksilö saattaa kokemuksen kasvaessa huomata, saatuaan uusia virikkeitä ja mietittyään asioita uudelleen, että hänen käsityksensä oikeasta ja hyvästä on vajavainen tai jopa virheellinen. Ehkä näin on aina jossain määrin, ja yksilö voi tältä osin kehittyä jatkuvasti. Tämä ilmeisesti edellyttää, että hän on sisäistänyt ja omaksunut, ehkä jopa huomaamattaan, mieleensä moraalisen tarkastelun paineen.

Edellä on tullut usein esiin myös se, että yksilö ei suinkaan ole tietoinen kaikista motiiveistaan, jotka hänen tiedottomassa sielussaan vaikuttavat. Siksi yksilö voi kehityessään huomata, että hänen tekoihinsa, pyrkimyksiinsä, asenteisiinsa ja arvioihinsa ovat vaikuttaneet mukana myös muut motiivit kuin ne, joista hän oli tietoinen ja joiden mukaan hän on kuvitellut toimivansa. Tämän inhimillisen puolen myöntäminen merkitsee itse asiassa nimenomaan, että yksilö pyrkii moraalisesti oikeaan.

Aiemmin tiedostamattomat motiivit ovat myös vaikuttaneet tekojen ja koko elämän luonteeseen. Ne eivät ole siis olleet merkityksettömiä, vaikka yksilö nyt ehkä niin toivoisi-kin tiedostettuaan ne. Lohduttavaa on silti se, että parhaimmillaan tietoisuus omista motiiveista kasvaa kaiken aikaa ja moraalisten ratkaisujen alue avartuu. Se täytynee tulkita myös vapauden kasvuksi, ja näin vapaus edellyttää moraalialia ja sen kehitystä.¹⁰⁶

Teko ja etiikat

Usein ajatellaan, että teko itsessään voi olla moraalinen huolimatta seurauksista. Silloin saattaisi ajatella periaatteessa olevan olemassa moraalisesti oikeiden tekojen luettelo tai, ehkä helpommin, sellaisten tekojen luettelo, jotka ovat tuomittavia. Jos teot sinänsä olisivat moraalisia, niillä pitäisi olla ikään kuin tuntomerkki, jonka mukaan ne pystyttäisiin

luokittelemaan oikeisiin tai väärin. Erilaiset etiikat, esimerkiksi kymmenen käskyä, valtiolliset lait ja ammattialojen normistot pyrkivät nimeämään sellaisia tekoja, jotka ovat tuomittavia tai jotka voivat johtaa rangaistuksiin. Näin tekoja luokitellaan niiden ulkoisen luonteen mukaan (esim. "Älä tee huorin" tai vaitiolovelvollisuus).

Laaditut ja sovitut, kuten myös kirjoittamattomat etiikat, ovat käytännön elämässä erittäin hyödyllisiä. Ne nostavat moraalin tasoa ja aiheuttavat moraalista pohdintaa. Mutta toisaalta saattaa käydä niinkin, että joissain tapauksissa tällaisia etiikoita rikotaan, jopa nimenomaan moraalisisista syistä; säästösten katsotaan olevan esimerkiksi liian yksipuolisia tai jäykkiä. Hyväksytyt moraalit rikkominen aiheuttaa yleensä keskustelua itse teosta ja tekijän todellisista motiiveista sekä näiden arviointia.

Moraaliset ohjeet, eli etiikat, eivät voi olla koskaan niin täydellisiä, että yksilö ei joutuisi miettimään niiden sovellusta, tilanteen tulkintaa ja seurauksia. Inhimillisen maailman ja sen sisältöjen monimutkaistuesssa, huolimatta sääntöjen ja säätelyn lisääntymisestä, on yhä vaikeampi laatia täysin kattavia etiikoita. Siksi ihmiset joutuvat ratkaisemaan moraaliset kysymykset usein itse tilanteissa, tavallaan siis "paikan päällä". Sääntöjä on mahdotonta laatia etukäteen yksityiskohdallisesti. Uudessa tai vaikeassa tilanteessa ihmisen täytyy yrittää orientoitua ja arvioida niiden ideoiden varassa, joita hän on omaksunut tai selvittänyt itselleen ratkaisuntekoa varten.

Teoreettinen ja normatiivinen etiikka

Moraalifilosofiassa tehdään yleensä se ero, että käsitteellä moraalitarkoitetaan moraalit tosiasiallisena ilmiönä ja käsitteellä etiikka taas moraalit tutkimista. Ero ei tietenkään ole aivan ehdoton, ei varsinkaan tavallisessa puheessa. Tässä teoksessa tätä eroa ei ole tehty selvästi. Edellä on sekä

selvitetty moraaliiin liittyviä käsitteitä että tehty huomioita myös moraaliiin ilmentymistä, vaikka ehkä painopiste on ollut etiikassa, asioiden teoreettisessa selvittämisessä.

Etiikka jaetaan usein lisäksi teoreettiseen ja normatiiviseen etiikkaan. Teoreettinen etiikka tutkii moraaliiä selvittä-mällä lähinnä siihen liittyviä käsitteitä, niiden suhteita sekä moraaliiin kielellisiä ilmaisuja. Se ei ota kantaa moraaliiin tai luo moraaliiä sääntöjä. Pelkistetysti normatiivisessa etiikassa on puolestaan kyse juuri normien antamisesta, muotoilemisesta, järjestämisestä ja perustelemisesta.

Yhteisöllä tai yksityisillä ihmisillä on yleensä etiikka siinä mielessä, että heillä on joko omaksuttu, harkittu tai jopa kirjoitettu moraaliiin ajatusten joukko, jolla he säätelevät ja arvioivat käyttäytymistä. Etiikka merkitsee sitä, että todellisuutta käsitellään sen mukaisesti. Etiikkaa ei voida tietenkään muotoilla erillään eletystä ja koetusta todellisuudesta, mikä tuo siihen mukaan muita kiperiä kysymyksiä.

Esimerkiksi keskustelut syntyvyyden säätelystä, ehkäisystä tai abortista kietoutuvat moniin toisiin ongelmiin. Täytyy kysyä, onko ihmisellä oikeus hallita luonnon prosesseja, mikä on käsitys ihmisestä ja elämästä, milloin sikiö on elävä olento, onko sillä jo oikeuksia, mitkä ovat äidin tai isän oikeudet. Näin on selvää, että etiikka ja moraaliiiset normit liittyvät kiinteästi maailmankatsomukseen. Toisaalta ne ovat usein nimenomaan tärkeimmäksi katsottu osa yksilön tai yhteisön maailmankatsomusta tai muuta aatteellisuutta.

Teko ja seuraukset

Teoilla on aina seurauksia. Ehkeivät ne joka kerta ole kovin merkittäviä; tosin on vaikea osoittaa seurausten rajaa, eli sitä mihin ne päättyvät. Näyttäisi olevan tekoja, joilla on vuosisataisia seurauksia. Yksilö ei voi olla koskaan täysin perillä asioista, ja esimerkiksi käyttämiensä kemiallisten

aineiden vaikutuksesta luontoon.¹⁰⁷ Onneksi käytännön elämässä tiedämme usein asioista riittävästi, jotta voimme pyrkiä aikomiimme päämääriin.

Yksilön tilanne on mielestäni se, että hänen on toisaalta pakko toimia, vaikka hän ei olekaan täysin selvillä siitä, saako hän aikaan yksinomaan hyvää ja ovatko hänen omatkaan tiedottomat tavoitteensa vain hyviä. Tässä mielessä ihminen on tuomittu sekä jonkinasteiseen tietämättömyyteen että toimintaan. Tavallaan yksilö on tuomittu myös jatkuvaan arviointiin ja valintaan, vaikka ymmärrettävästi emme jaksakaan näin kaiken aikaa täysin tehokkaasti. Elämä on sarja tiedottomia ja tietoisia valintoja.

Lopulta seuraukset ratkaisevat sen, oliko teko hyvä; tämä koskee sekä teon yleistä että moraalista luonnetta. Tietysti tilannetta mutkistaa se, että myös teon seurauksista voidaan olla monta mieltä. Viime kädessä yksilö voi kuitenkin toimituaan vain tarkkailla sitä, mitä todella tuli tehdyksi, ja näin varautua uusiin elämän tilanteisiin. Näin tapahtuu varmasti aina jossain määrin, mutta toisaalta vilpittömän toiminnan tarkastelu on käytännössä silti vaikeaa psyykkisistä ja sosiaalisista syistä. On vaikeaa tunnustaa myös syyllisyyttä ja syyllistymistä, vaikka se olisi ilmeistäkin.

Narsismissaan yksilö kuvittelee usein edustavansa hyvää ja oikeaa, vaikka voi pitää melkoisena sattumana sitä, että valtavasta ihmismäärästä tietty yksilö (yleensä minä) erityisesti edustaisi oikeaa ja hyvää. Mutta toisaalta hyvään pyrkiminen, sen etsiminen ja tutkiminen on arvokasta ja kunnioitettavaa. Samalla täytyy kuitenkin myöntää erehdyksen jatkuva läsnäolo, mikä koskee sekä motiiveja, itse tekoa että sen seurauksia. Tätä moraalifilosofista asennetta kutsun tekojen etiikaksi, ja siinä on ilmaistu moraalifilosofisen ajatteluni ydin.

Moraali ja tunteet

Moraaliin liittyvät asiat herättävät tunteita, jopa hyvin kiihkeitä tunteita. Tämä osoittaa, että moraali koetaan nimenomaan henkilökohtaisesti hyvin merkittäväksi. Usein inhimilliset kiistat koskevat moraalisia seikkoja, tai ainakin erimielisyyksissä vedotaan moraaliin, kukin osapuoli omasta näkökulmastaan. Toisen moraali yritetään monesti osoittaa huonommaksi kuin oma, mikä todistaa sitä, että moraali koetaan tärkeäksi ja ihmisen arvon mitaksi. Monesti tunemme, että ihminen, joka on "meitä vastaan", aiheuttaa vaikeuksia tai on tiellä, on "huono ihminen". Epäilemme varsin halukkaasti toisten moraalia.

Moraaliin voi liittyä monenlaisia tunteita: häpeää, syyllisyyttä, vihaa, halveksuntaa, inhoa, raivoa, pelkoa tai vastaavaa. Vaikka joskus on ajateltu, että on olemassa joitakin erityisiä moraalisia tunteita, tätä ei ole kuitenkaan kovin helppo perustella, koska monet moraalin yhteydessä esiintyvät tunteet voivat esiintyä muutoinkin. Esimerkiksi syyllisyys tai paheksunta liittyvät läheisesti moraaliin.¹⁰⁸ Ehkä näin voisi löytyä joitakin tunteita, jotka ovat käytännössä lähellä moraalia, vaikka näin ei olisikaan kaikissa tilanteissa.

Moraaliin ei liity vain arviointia, vaan usein nimenomaan tuomitsemista, ja tuomitseminen ainakin psyykkisenä ilmiönä, erotukseksi lainopillisesta, tuskin esiintyy ilman tunteita. Tuomitseminen merkitsee, että yksilö tai yhteisö katsoo tietävänsä, mikä on oikein tai mikä olisi ollut oikein tietystä tilanteesta. Vihan tunne on tyypillinen tuomitsemisen tilanteissa, vaikka toisaalta vihaa itseäänkin pidetään monesti tuomittavana tunteena. Sen olemassaoloa ja vaikutusta ei haluta useinkaan myöntää, tai sitten puhutaan, ehkä puolustelevasti, "oikeutetusta vihasta". Esimerkiksi joukkotiedotus ja julkisuus käyttävät hyväkseen ihmisten halua tuomita, häpäistä ja vihata.

Ilmeisesti mitään selvästi moraalisia tunteita ei ole olemassa, vaikka moraalilla on asia, joka liikuttaa nimenomaan tunteita. Ehkä se herättää ihmisessä eniten tunteita. Se ettei moraalilla voi samastaa tunteisiin, tekee sen sikäli arvoitukselliseksi, että tällöin on entistä vaikeampi tietää, mihin moraalilla lopulta perustuu; onko sillä jokin oma todellisuutensa erillään ainakin tunteista.

Moraalia koskeva väittely

Moraali sinänsä on olemassa oleva tosiasia ihmisyyhteisöissä. Sille voidaan esittää monenlaisia perusteita, esimerkiksi "hyviä syitä" ihmisten hyvinvoinnin ja yhteiskunnan jatkuvuuden näkökulmasta. Kuitenkaan viime kädessä ei moraalilla, kuten ei arvoja tai ihanteitakaan, voi osoittaa siten välttämättömäksi, että joku ei voisi todistella hylätä. Lopulta moraalilla saattaa vain tuntea velvoittavaksi. Moraalilla velvoittavuus ei ole ulkoisesti havainnollista, vaikka sen monet ilmentymät, esimerkiksi käyttäytyminen ja tavat, sitä ovatkin.

Ihmiset väittelevät paljon moraalista. Väittely olisi periaatteessa suhteellisen yksinkertaista, jos väittelijät olisivat sen ydinsisällöistä yksimielisiä, mutta näinkään ei aina ole. Väittely koskisi tällöin vain sitä, onko jokin käyttäytyminen tämän moraalilla mukaista vai ei. Tosin ei ole helppo tietää sitäkään, ovatko väittelijät moraalilla todella samaa mieltä. Moraalilla voi helpoimmin verrata sen mukaan, mitä todellisia ilmiöitä ja tekoja yksilöt hyväksyvät ja mitä eivät.

Kuitenkin jos yksilöiden moraalilla eroaa jo joiltain perusteiltaan, keskustelu tai väittely voi olla vaikeaa siksi, että toinen täytyy saada vakuuttuneeksi moraalilla asenteen merkityksestä. Moraalilla filosofit ovat usein päätyneet siihen, että moraalilla keskustelu, väittely ja todistelu ovat viime kädessä aina luonteeltaan vakuuttelua, ei mitään sitovaa todistamista. Se voi olla vain vetoamista ja suostuttelua, esimerkiksi

vetoamista ihmisen hyvään ja järkisyihin sen edistämiseksi. Moraalinen todistelu näyttäisi tällöin merkitsevän sitä, että yritetään auttaa toista yksilöä ymmärtämään inhimillisen hyvän luonne, ainakin todistelijan näkemyksen mukaisen hyvän. Tämä vaatii monesti sitä, että keskustelukumppani saadaan kokemaan jotain inhimillisesti arvokasta.

Samoin kuin voi hämmästyä tapojen ja asenteiden erilaisuutta eri kulttuurien ja kansojen välillä, voi yhtä aiheellisesti hämmästyä myös sitä moraalin yhdenmukaisuutta, mitä niiden taustalla toisaalta on. Tämä tuntuisi puhuvan sen puolesta, että jotain yleispätevää moraalialia (ja inhimillistä hyvää) olisi kuitenkin olemassa. Näinhän ihminen yleensä silti kokee asian sisimmässään. Vaikka sitten ehkä erehtyy luulemaan, että juuri hän olisi saavuttanut suhteen absoluuttiseen moraaliin.

Moraalin lähde

Moraali on tosiasia yhteisössä, samoin kuin myös yksilön käyttäytymisessä ja kokemuksessa. Tämän vuoksi on syytä kysyä, mistä moraalialia on lopulta peräisin. Sen täytyy periytyä — yksilön kannalta ainakin aluksi — kulttuurista. Sieltä se tulee yksilön kokemukseen välttämättömänä virikkeenä moraalisten asenteiden heräämiseksi.

Ihmisessä täytyy olla sellaisia kykyjä, että moraalin omaksuminen on mahdollista. Ainakin hänen pitää kyetä jäljittelemään ulkoisia tapoja, hänen on opittava näkemään niiden merkitys, hänen on osattava arvioida niitä yleisten periaatteiden pohjalta, hänen on myös opittava liittämään tapahtumiin tiettyjä tunteita ja paljon muutakin. Toisin sanoen moraalialia vaatii tavanomaisia inhimillisiä valmiuksia: ajattelun, tunteen ja tahdon kykyjä.

Edellä luetellut kyvyt ovat siinä mielessä yleisiä, että tuskin niissä sinänsä välttämättä on kysymys mistään moraalialisesta.

Mutta meistä tuntuu, että on olemassa jotain moraalista, jossa inhimilliset kyvyt ovat mukana. Kulttuurin voi näin ajatella vain herättävän moraalisen arvioinnin kyvyn, mikä saattaa sitten jopa kehittyä suhteellisen itsenäiseksi arvioinnin perustaksi.

Uskonto, mitä kaikkea se sitten onkin, on osa inhimillistä kulttuuria, ja näyttää siltä, että se on ollut ihmiskunnan tärkein moraalinen lähde. Tämä merkitys uskonnolla on aivan ilmeisesti edelleenkin nykyaikaisessa teollistuneessa yhteiskunnassa, vaikka siihen ei enää niin usein suoraan vedota. Uskonnollisessa ajattelussa Jumala tai vastaava on moraalinen korkein instanssi. Moraali on Jumalalta peräisin, ja jotkut auktorisoidut välittäjät ovat sen ilmoittaneet, esimerkiksi profeetat, enkelit tai pyhä henki.

Yksilö voi jopa ajatella oman moraalinsa tai käsityksensä tulevan Jumalalta, mikä tosin saattaa herättää vastaväitteitä ja epäilyksiä todella vakavasta narsistisesta lankeemuksesta. Mutta toisaalta se, että ihmisen moraali on puutteellista ja hän huonosti tai väärityneesti ymmärtää Jumalan tahdon, ei merkitse, että oletettu Jumalan tahto ei voisi olla jontekin olemassa oleva ja täydellinen. Ihmisen kyvyt käsittää sitä ovat ilmeisesti vähäiset, ja hän elää monien harhauttavien voimien paineessa.

Juuri uskonnoissa maailmankuvan ja moraalien välinen yhteys korostuu. Kun elämäntapa ja maailmankuva muuttuvat, siitä kohdistuu paineita tapoihin ja näin myös moraalisiin. Yleensäkin kulttuuri on keskeiseltä osin moraalista kulttuuria, jopa ikään kuin kulttuuri olisi moraalista varten, kuten asia on monesti ymmärretty. Moraali joka tapauksessa mitä ilmeisimmin säätelee ja ohjaa elämää ja elämäntapaa voimana ja on elämän selkäranka. Sen tehtävä on muun muassa hillitä ihmisessä vaikuttavia muita voimia. Toisaalta tietoisuuden kasvaessa yleensä, näin myös moraalista ja sen merkityksestä, moraalista on yritetty luoda ainakin jossain määrin riippumattomasti perinteestä. Moraalisessa

ajattelussa korostuu nykyaikana inhimillisen hyvän näkökulma, jota ihminen harkitsee yhä riippumattomampana arvovaltaisista perinteistä.

Individualismi

Eurooppalainen ja yleisemmin länsimainen ajattelu on kulkenut kohti individualismia kollektivismin asemesta, mikä on merkinnyt myös yksilöllisyyden paineita moraaliin. Moraalinen itsenäisyys ei voine kuitenkaan merkitä yksinkertaisesti sitä, että oltaisiin syvimmiltään ristiriidassa esimerkiksi vallitsevan moraalin kanssa; yksilöllisyys ei voine merkitä mielivaltaa. Pikemminkin kyse on siitä, että yksilöllä on, käsityksensä mukaan, oikeus ainakin toiseen, ehkä mielestään parempaan moraaliin kuin yhteisössä noudatetaan. Se voi merkitä silloin vaikkapa sitä, että yksilö pidättyy sellaisista asioista, jotka hänen mielestään ovat vääriä, vaikka ne ovat yleinen käytäntö yhteiskunnassa, kuten esimerkiksi aseista kieltäytyminen ja asepalvelus.

Jatkuvasti on kuljettu siihen suuntaan, että yksilölle suodaan enemmän ratkaisuvalltaa, mikä heijastaa itsemääräämisen ihanteen voimistumista.¹⁰⁹ Olennaista on, että erilaisuutta siedetään, suvaitsevuuden ja keskinäisen kunnioituksen ihanteen näkökulmasta. Poikkeavuuteen ei reagoida tai ei ole sovelias reagoida tuomitsevasti tai ei ainakaan väkivaltaisesti, mikä on tavallista primitiivisissä yhteiskunnissa.

Mutta yhteiskunnan lienee pakko pitää kiinni joistain rajoista, joiden ylittämistä ei enää pidetä kehittyneenä moraalina, vaan pikemmin päinvastoin. Yksilö ja yhteisö saattavat joutua ristiriitaan. Pelkistetysti sanottuna yksilöllinen moraalina on sitä, että yksilö noudattaa sitä, minkä katsoo oikeaksi. Asia on käsitetty myös niin, että vain tähän voi perustua ihmisen vapaus tai juuri tämä on vapautta. Se ei kuitenkaan

välttämättä merkitse sitä, että yksilö olisi moraalissaan jotenkin poikkeava.

Yksilöllisyyden vaatimuksen jatkuvasti voimistuessa epä-moraaliseksi saatetaan katsoa myös se, että yksilö ei esimerkiksi oman edun vuoksi tai rohkeuden puutteessa tee sitä, mitä pitää moraalisesti oikeana. Moraalisesti velvoittavaksi saatetaan katsoa oman moraalisen oivalluksen noudattaminen eikä vain yleisen moraalin tai käytännön myötäily, mikä on usein edullisempaa, ainakin lyhyellä aikavälillä.

On myös ajateltu, että lopulta ihminen, ihmisen olemus tai yksilö on kaiken moraalin lähde ja että näin on ollut aina, silloinkin kun yleisesti omaksuttu, esimerkiksi uskonnosta periytyvä moraalit on kehittynyt. Moraalin uudistajat ja luojat ovat oivaltaneet jotain uutta ja kamppailleet sen puolesta, kunnes ainakin osa heidän käsityksistään on tullut yleiseksi käytännöksi.

Paradoksaalisti uudistajan käyttäytyminen ei aina suinkaan kuvasta vain korkeaa moraalit. Silti hänen aikaansaamansa murros saattaa lyödä lopulta läpi. Ihminen on ristiriitainen olento: hänessä voi elää samanaikaisesti sekä hienoa oivallustat että vääristäviä seikkoja; tätä osoittavat monet historian prosessit. Uudella moraalilla (esim. uusilla ihanteilla) on usein sosiaalinen tilaus sikäli, että yhteiskunnan muu kehitys ehkä vaatii sitä. Joku tai jotkut yksilöt ovat vain tämän kehityspaineen äänitorvia, ajatellaan esimerkiksi luonnonsuojelun aatetta.

Ajatusten ja tunteiden moraalit

Moraalit yhdistetään yleensä tekoon, toimintaan ja esimerkiksi päämääriin; näin ainakin teoreettisissa tarkasteluissa. Mutta myös tunteita ja ajatuksia saatetaan paheksua moraalitesti ja niiden kontrollia vaaditaan. Voidaan tietenkin ajatella, että on yhdentekevää, mitä ihminen tuntee ja ajattelee,

kunhan vain toimii oikein, ainakin sosiaalisesti hyväksytysti. Mutta tämä ei ole realistista, koska ajatukset ja tunteet tosiasiaissa vaikuttavat ihmisen käyttäytymiseen. Ne eivät ole mikään tekojen erillinen ylimääräosa, vaan pikemminkin niiden olennainen puoli.

Yleinen moraalit saattaa paheksua joitakin tunteita, esimerkiksi vihaa ja kateutta. Ainakin ihmisten odotetaan hillitsevän niitä tai kätkevän ne, vaikka kätkeminen voi tietysti herättää kysymyksiä vilpillisyydestä. Samoin ajatuksia pidetään tuomittavina, esimerkiksi kostonhimoisia ajatuksia. Ajatteleminen usein myös pahaa toisista ihmisistä. Samoin joitakin seksuaalisia kuvitelmia saatetaan paheksua. Kun ihmisen mieleen kuitenkin nousee tunteita ja ajatuksia, joita hän itsekin saattaa pitää pahoina, tämä merkitsee yksinkertaisesti sitä, että ihminen ei ole kokonaan mielensä hallinnassa. Hänessä elää siis jotain, ehkä pahaksikin luonnehdittavaa, jota hänen täytyy yrittää hillitä. Edellä jo totesin, että inhimillisen maailman paha on peräisin lähinnä narsismista.

Ehkä ihminen on "pahempi" sielunsa sopukoissa kuin hän tietääkään, koska hän ei päästä edes omaan mieleensä kaikkea sitä, mitä hänessä elää. Itsekunnioituksen ja torjunnan vuoksi kaikki ei nouse kokemukseen. Moraalin on kuitenkin katsottu olevan sitä varten, että se kesyttää ihmistä, vaikka se toisaalta voi tietysti estää häntä tiedostamasta todellista luontoaan. Tämä on yksi ihmisen kehitykseen liittyvä paradoksi.

Mutta voidaanko alhaisia paineita kokonaan kitkeä? Eikö ihminen ole pikemminkin alempien ja korkeampiin puolien sekoitus? Aivan ilmeisesti ihmisessä vaikuttavat joka tapauksessa esimerkiksi narsistiset saavuttamisen paineet. Onko niin, että kasvatusta ja kulttuuria antavat ihmisen tarpeille vain sivistyneen muodon? "Alempi", joiltain osin siis "todellisempi", luonto voi paljastua tilanteessa, jossa vaikkapa yksilön etua, asemaa, valtaa, identiteettiä tai kuvaa itsestä uhataan.

“Sivistyneet” ihmiset saattavat toimia todella julmasti pelkätään sosiaalisen edun tai uhkan vuoksi, tiukan paikan tullen.

Kasvatuksen tehtävänä on kehittää ihmistä, ei vain yleisesti kykyjä ja kokemista, vaan myös moraalialia ja arvotietoisuutta. Näin yleensä tapahtuukin, vaikka siihen ei kiinnitetäisikään erityistä huomiota; suurimman osan kasvatuksesta toteutavat lähes tahattomasti ympäristön ja kulttuurin välittämät virikkeet. Kulttuuri siis sivistää, “siveellistää” ihmisen. Se herättää kehittyneitä tarpeita ja antaa “alhaisemmille” tarpeille hienostuneempia ja säädellympiä muotoja. Yksilö oppii ja sisäistää yleensä myös itsekontrollin vaatimuksen.

Salaiset tunteet ja ajatukset

Vain kielteisenä ilmiönä ei voi suinkaan pitää sitä, kun ihmisen mieleen nousee tunteita ja ajatuksia, joita hän on oppinut pitämään paheksuttavina. Se tietysti osoittaa, että ihmisessä on kyseenalaisiakin aiheita, mutta toisaalta se antaa myös mahdollisuuden huomata tämän tosiasian ja mahdollisuuden kehittyä näiden aiheiden kanssa. Parempi moraalinen kannalta on ilmeisesti se, että ne huomaa kuin että ei; tosin paljon jää kuitenkin huomaamatta, mikä sitten vaikuttaa käyttäytymiseen.

Jo pelkkä tietoisuus oman olemuksen mahdollisesta pahasta alkaa muuttaa ihmistä, näin voi sanoa vain ajatellun hyvän näkökulmasta. Tiedostaminen ei ole merkityksetön ilmiö. Mutta tietoisuuden heräämiseksi on välttämätöntä saada jostain moraalisia virikkeitä. Näin moraalialia mahdollistaa ja virittää tiedostamisen, mikä on erittäin tärkeä näkökohda. Siihen kätkeytyy myös mahdollisuus riippumattomuuden omista yllykkeistä.

Moraalisesti edullista ei siis välttämättä ole se, että ihminen salaa “kielletty” ajatukset ja tunteet itseltään — muilta salaaminenhan on sosiaalisista syistä ymmärrettävää. On

hyvä huomata, tunnistaa ja tunnustaa, mitä omassa sisimmässä elää. Mutta kun yksilön kannalta ehkä yllättäviä ja moraalittomia aiheita nousee mieleen, tämä osoittaa ilmeisesti sen, että ne ovat siellä olleet aiemminkin, vaikkei hän ole sitä tiennyt tai myöntänyt. Tämä puolestaan näyttää vääjäämättä viittaavan siihen, että sielussani on edelleenkin tarpeita, tunteita ja ajatuksia, joiden olemassaolosta en tiedä tai joita en ole vielä valmis kohtaamaan.

Salaiset tunteet ja ajatukset ovat sekä yleinen psykodynaaminen että psykoterapeuttinen kysymys. Sielun “pimeimmässä ytimessä” elää ankaria narsistisia paineita, jotka panevat ihmisen ajattelemaan moraalisesti kyseenalaisia ajatuksia. Ihminen ajattelee ilmeisesti myös tiedottomia ajatuksia, vaikka tiedottoman ajatuksen käsite kuulostaakin paradoksilta. Nämä tiedottomat ajatukset eivät yleensä nouse mieleen muuttumattomina yliminän kontrollin vuoksi. Niiden olemassaolon voi silti aavistaa ja joskus, ehkä pitkällisten prosessien jälkeen, niistä saa otteen. Narsisminsa puristuksessa ja vaikutuksessa ihminen tavallaan syyllistyy kaiken aikaa; tämä kuuluu ihmisen ankaraan eksistenssiin.¹¹⁰

Yksilö salaa asioita itseltään, vaikkei tekisikään sitä tietoisesti. Silti nuo “salaiset ajatukset” ovat jotenkin olemassa. Kristillisesti niitä voi kutsua myös ajatussynniksi, vaikka sillä tarkoitetaankin tavallisesti jotain pinnallista, nimittäin tietoisia moraalittomia mielikuvia tai ajatuksia. Esimerkiksi toista ihmistä arvostelevat ajatukset saattavat olla tietoisia tai tiedottomia, ja kuitenkin ilmeisesti periaatteessa yhtä moraalittomia.

Sisimpänsä salaaminen

Sisimmässään ihminen saattaa tavoitella valtaa, kunniaa, mainetta, julkisuutta, asemia, virkoja ja paremmuutta paljon kiihkeämmin kuin hän itsekään mielessään kokee. Sielu ja

elämä kiinnittyvät johonkin monesti kouristuksenomaisen raivokkaasti. Sisimmässään yksilö voi halveksia muita ihmisiä, kokea itsensä paremmaksi, ajatella omaa etuaan, vihaata ja tuntea kateutta, ilman että hän on siitä edes tietoinen. Moraalisen itsekunnioituksen ja sosiaalisten kasvojen vuoksi hän ei ehkä sitä halua myöntää, vaikka se ohjaa ja sävyttää hänen ”kunniallista” kokemustaan ja toimintaansa. Ristiriitaisesti yksilössä voi elää esimerkiksi huonommuuden ja paremmuuden tunto yhtä aikaa: huonommuuden tunto kokemuksessa ja paremmuus salaisissa ajatuksissa.

Salaiset ajatukset ja tunteet heijastuvat tietenkin persoonasta aina jollain tavoin, vaikkeivät useinkaan räikeästi, paitisi ehkä jossain yksilöä uhkaavassa tilanteessa. Mutta tärkeää on myös se, että niitä hillitään. Tosin ihminen ei kehity, jos hän ei edes jossain määrin tiedosta tai muuten prosessoisi niitä.

Ihminen on todella ristiriitainen olento ja osaksi myös voimaton itseään kohtaan. Juuri lapsuus ja nuoruus ovat tärkeitä kasvatuksen vaiheita siksi, että lapsi kykenee vielä joustavasti ottamaan vastaan myönteisiä kokemuksia ja kehittäviä virikkeitä. Narsistiset yllykkeet kaikessa ankaruudessaan heräävät vasta vähitellen iän myötä, ja kasvatusta on näin parhaimmillaan ikään kuin ”ehtinyt” luomaan niille vastapainoa. Kasvatusta tai ainakin kehitystä on ollut alkeellista, jos yksilö ei välitä tai ei huomaa välittää omien yllykkeidensä moraalista, vaan tekee mitä mieleen tulee, sanan mukaisesti.

Ehkä toinen yksilö on moraalisesti ”kehittymättömämpi” kuin toinen, jos hän antaa vapaasti vallan vieteilleen ja yllykkeilleen eikä hänelle ole syntynyt tarvetta tai tapaa hillitä niitä. Keneltäkään ei puutu viettejä ja yllykkeitä, ja yksilö ei ehkä ole itse suoranaisesti syypää siihen, ettei hän ole oppinut niitä kontrolloimaan. Mutta ilmeisesti kaikki ihmiset ovat murhanhimoisia ja valehtelijoita jollain tasolla, ja tämä voi tulla esiinkin jossain erityisessä tilanteessa. Omat sisäiset yllykkeemme ja omaksumamme moraalit voivat

joutua kokemuksessamme myös ristiriitaan; näin moraalilin olemassaolo aidosti tuntuu.

Toisen tuomariksi on vaikea asettua silloin, kun tietää ihmisen harhautumisen mahdollisuuden. Tiedottoman sielun kasvattaminen on varsin ankara vaatimus, mutta toisaalta ihminen pyrkii siihen luonnostaan lähes huomaamatta elämän koettelemuksissa, edellyttäen tosin, että on sisäistänyt moraalilin vaatimuksia.

Katumus ja omatunto

On inhimillistä, että myös moraaliset valinnat voivat olla vääriä, joten ihminen saattaa joutua katumaan niitä eri syistä. Vaikka katumusta pidetään jotenkin vanhanaikaisena käsitteenä, se kuuluu luonnostaan moraalisesti valveutuneen ihmisen kokemukseen ja pyrkimykseen varautua paremmin tuleviin elämän tilanteisiin. Ihminen voi tuskin kokonaan välttää katumusta; se kuuluu sielun funktioihin, vaikkei se aina liitykään moraalisiin.

Myös omantunnon käsitettä saatetaan pitää vanhanaikaisena, ja sille on usein annettu vain sosiaalinen tai sosiologinen sisältö. Omatunto olisi näin vain yhteisöjen tai yhteiskunnan moraalilin heijastumista yksilön mieleen ja toimintaan. Näin onkin tosiasiaa suurelta osin, mutta ei ole syytä aliarvioida mahdollisuutta itsenäistyä moraalisesti jopa siinä määrin, että yksilö "omantunnon syistä" voi asettua valitsevaa moraalila vastaan. Usein tämä aiheuttaa tietysti vastustusta ja epäilyä yksilön todellisista motiiveista.

Lopulta riippuu henkilökohtaisista kokemuksista ja ihmiskäsityksestä, minkä merkityksen omalletunnolle antaa. Se on tulkittu myös ihmisen alkuperäisimmäksi ja syvimmäksi olemukseksi, yhteistiedoksi (kreikaksi syneidesis) Jumalan kanssa. Jokin omantunnon kaltainen ihmisellä on ainakin sikäli, että hän saattaa joutua itsesytyksiin

ja moraaliseen pohdiskeluun itsensä kanssa. Omantunnon voi ajatella olevan tunnistamis- ja tiedostamiskysymys, mutta käytännössä asenne siihen riippuu henkilön maailmankatsomuksesta.

Moraalinen vastuullisuus

Edellä on tullut esiin lukuisia kertoja moraalisen vastuun käsite. Miten ihminen voi lopulta olla vastuullinen ja kenelle? Tähän kiteytyy itse asiassa koko moraalin ongelma. Yksinkertaisinta on ajatella, että yksilö on vastuussa yhteisölle tai yhteiskunnalle. Näinhän asia monissa tapauksissa on sikäli, että yleensä yhteiskunta saattaa yksilön jotenkin vastuuseen, esimerkiksi tuomitsemalla tai rankaisemalla. Tässäkin korostuu moraalin sosiaalinen luonne. Ilman sosiaalista ulottuvuutta puhe moraalista vastuusta tuntuu jäävän hyvin epämääräiseksi.¹¹¹ Tähän liittyy myös maailmankatsomuksellinen kysymys siitä, onko moraalilla olemassa vain ihmisen tekemänä, hänen kauttaan vai onko moraalilla olemassa ennen ihmistä, esimerkiksi maailman moraalisen järjestyksenä, mutta silloinkin ehkä hänen kauttaan.

Yksilö ei aina joudu vastuuseen ulkonaisesti tai tarkoituksellisesti. Omantunto ja katumus näyttävät viittaavan johonkin sisäiseen vastuun tunteeseen. Ovatko ihmisen sisäistämät moraaliset vaatimukset yksi tärkeä instanssi, jossa vastuu punnitaan? Moraalista vastuun tunnetta yleisesti ainakin arvostetaan. Moraaliseen maailmanjärjestykseen luottavat henkilöt uskovat, että lopulta jokin ehdoton oikeus toteutuu. Näin siitä huolimatta, vaikka se ei aina ja välittömästi, eikä varsinkaan ihmisen järjellä, siltä näytä.¹¹²

Tehtäviä ja kysymyksiä

- 1** Amoraalinen toiminta. Onko sellaista toimintaa, jossa ei ole lainkaan moraalista ulottuvuutta, ts. sitä ei tarvitse arvioida moraalisesti? Voidaan ilmeisesti puhua moraalisesti merkityksettömistä (amoraalisista) teoista, vaikka se ei tietenkään tarkoita, että teot olisivat muutoin merkityksetömiä yksilölle itselleen tai muille — vai kuinka?
- 2** Aikeet. Onko tietyn teon suunnittelu tai yrittäminen yhtä tuomitavaa kuin sen todellinen tekeminen? Vrt. esim. käskyä “Älä tapa”. Voiko ihminen välttää pahoja aikeita tai “ajatussyntiä”? Onko vääriä tunteita olemassa?
- 3** Tappamisen oikeutus. Onko ihmisen tappaminen oikein jossain tilanteessa, vai onko se aina kiellettyä huolimatta seurauksista?
- 4** Eläinten oikeudet. Miten voi suhtautua eläinten surmaamiseen ja kiusaamiseen esimerkiksi lääketieteellisten kokeiden vuoksi? Onko oikein tuhota eläin- ja kasvilajeja? Miten ihminen suojelee luontoa sen omalta tuholta, ts. siltä itseltään. Voidaanko tällaisesta “suojelusta” puhua?
- 5** Kuoleman jouduttaminen. Mitä mieltä olet toivottomasti sairaan kuoleman jouduttamisesta tai elämän “tarpeettomasta” pitkittämisestä?
- 6** Moraalinen leväperäisyys. Millaisissa tilanteissa ihmisen alkeellisuus, moraalista lipeäminen, tulee esiin? Mitä merkitsee moraalinen paahtuminen? Mitä silloin tapahtuu yksilön sielunelämässä?
- 7** Säännöt. Tunnetko moraalikoodeja, esimerkiksi ammattien eettisiä määräyksiä? Voivatko ne olla aukottomia? Minkälaisia oikeustoimia niiden rikkomisen voi saada aikaan?
- 8** Ihmisen alkuperäinen olemus. Onko ihminen paha vai hyvä? Pyrkivätkö kaikki ihmiset lopulta ymmärtämäänsä hyvään, vaikkakin ehkä vääristyneesti? Mistä huono moraalit tulee syvimmiltään?
- 9** Moraalinen erehdys. Kuvittele tilanteita, joissa yksilö hyvään pyrkiesään on tosiasiaassa tehnytkin paha. Muistat ehkä omia erehdyksiäsikin. Mikä on tärkeintä teon moraalin arvioinnissa, teon motiivit, itse teko vai teon seuraukset?

10 Tietämättömyys ja syyllisyys. Voiko tietämättömyydestä tai taitamattomuudesta syyttää, esim. vamman tahattomasta tuottamuksesta? Missä määrin teot ylipäättään ovat tahattomia tai tahallisia?

11 Velvollisuus ja oikeudet. Mistä velvollisuus on peräisin? Miten velvollisuuden tunto on kehittynyt ja kehittyy? Onko se edelleen merkittävä "arvo"? Mitä ovat ihmisoikeudet? Mitä oikeuksia on opiskelijalla opiskelussa tai työntekijällä työssä?

12 Moraalinen rohkeus. Arveletko itselläsi olevan rohkeutta ajaa yhteisön moraalin vastaisia näkemyksiä? Minkälaisissa tilanteissa vaaditaan ehdotonta yhteisön moraalिन noudattamista? Miten moraalin rikkomisesta rangaistaan? Ajattele esimerkiksi vastarintaliikkeen tai rikollisjoukon toimintaa. Edellinen voidaan katsoa hyvinkin ihanteelliseksi toiminnaksi, kun taas jälkimmäinen on jotain muuta.

13 Sukupuolimoraali. Minkälaisia muutoksia on tapahtunut sukupuolimoraalissa? Millä tavoin sukupuolilla on eri moraalit (esim. kaksinaismoraali)? Miten ylipäättään miesten ja naisten käyttäytyminen ja asenteet ovat muuttuneet? Mitä eroja niissä ilmenee eri maissa?

14 Kansalaisten syyllisyys. Mieti kansallissosialististen (fasistien) tai sosialististen yhteiskuntien julmuuksia. Mihin tavalliset kansalaiset ovat syyllistyneet? Miten se on selitettävissä? Mihin ihmiset syyllistyvät nyt toimiessaan yhteiskunnan rattaissa?

15 Yksilö ja yhteisö. Missä määrin myös yksilön moraalinen taso on riippuvainen yhteisöstä? Voiko yhteiskunta tai yhteisö taata yksilöiden korkean moraalin vai mikä sen takaa?

16 Hyvä viimeisenä perusteena. Miten inhimilliseen hyvään viime kädessä vedotaan, esimerkiksi usein sodissakin?

17 Moraalin sanktiot. Millä tavoin moraalin rikkomisesta rangaistaan, esimerkiksi primitiivisissä yhteiskunnissa, lapsen kasvatuksessa, työyhteisöissä, ammattijärjestöissä, nykyaikaisessa yhteiskunnassa? Miten esimerkiksi häpäisy on toteutettu ennen ja miten se toimii nyt? Mitä syyllisyys merkitsee? Onko se vapautta vai riippuvuutta?

18 Rikosten rangaistus. Rikollisia rangaistaan, miksi? Onko se perusteltua? Minkälaisia muutoksia on tapahtunut rangaistuskäytännöissä pitkällä aikavälillä?

19 Arki ja moraalit. Ajattele käyttäytymistä koulussa. Millä tavoin siinä näkyy moraalit? Miten luokkatoverit käyttäytyvät luokassa? Miten se ilmentää moraalit?

20 Narsismi ja moraalit. Miten narsismi vääristää moraalit? Miten moraalit "unohtuu" joissakin tilanteissa, joissa on esimerkiksi yksilön omista eduista tai kunniaa kyse? Onko moraalitesti puhdas toiminta olemassa vai onko kaikella toiminnalla myös kätkeytyä tarkoituksia?

21 Aseista kieltäytyminen. Minkälaisia moraalit aseista kieltäytyminen osoittaa? Miten voidaan puhua sen puolesta tai sitä vastaan? Ovatko aseistakieltäytyjien motiivit ja toiminnot moraalitesti korkeatasoisempia kuin muiden?

22 Omantunto. Mikä on omantunto? Minkälaisia selityksiä tälle ilmiölle voidaan löytää? Miten ne riippuvat ihmiskäsityksestä?

TARKOITUKSET JA PÄÄMÄÄRÄT

Ihminen suuntautuu aina johonkin tai tavoittelee jotakin. Saavuttaminen on tekemisen luonnollinen seuralainen. Tuskin on mitään toimintaa, jolla ei olisi jotain tarkoitusta, tietoista tai tiedotonta; päämäärät ovat välttämätön osa elämää. Seuraavassa tuon esiin joitakin puolia tästä moniulotteisesta ilmiöjoukosta.

Tarkoittaminen

Edellä olen todennut, että toiminta ilmentää laajasti yksilön sisäistä tilaa. Teko kuvastaa ihmislaajille tyypillistä sielunelämää, mutta myös tekijän yksilöllisiä taipumuksia ja kokemuksia. Siinä heijastuu lisäksi se, miten yksilö käsittää todellisuuden.

Itse asiassa kaikki ihmisen maailmassa tarkoittaa jotain. Esineillä, tapahtumilla ja toimilla on tarkoituksia, jotka perustuvat elämänmuodon tarkoituksiin. Tarkoitukset läpäisevät, jäsentävät ja tavallaan jopa peittävät elämän. Niiden ohella voidaan tietysti puhua asioiden, esimerkiksi sanojen, esineiden ja tekojen merkityksestä, mutta käsitteessä tarkoitus heijastuu paremmin se käytännöllinen yhteys, mihin asiat kuuluvat.¹¹³ Ilman toimintayhteyksiä ei monillakaan asioilla ja esineillä olisi mitään merkitystä — sanan kahdessa mielessä: ei tarkoitusta eikä arvoa.

Teolla on aina merkityksensä. Itse asiassa sillä on monta merkitystä, mikä käy ilmi siitä, kun kysytään: mikä merkitys ja kenelle? Yksi teon merkitys on tekijän tarkoitus, hänen näkemyksensä oman tekonsa merkityksestä. Teko toteutuu kuitenkin monien merkitysten verkostossa ja monien käsitysten jännitteessä. Muut voivat käsittää teon toisin kuin tekijä itse. Saman kulttuurin jäsenillä on silti hyvät edellytykset käsittää ja tulkita se samalla tavoin. Tämä tulee havainnolliseksi vertaamalla toisilleen kaukaisten kulttuurien arkiaskareita ja sitä, kuinka erilaiset toiminnot ymmärretään niissä.

Esineillä on yleensä merkitys (mieli tai tarkoitus) vain ihmisen maailmassa. Ajateltakoon vaikka sellaisia yksinkertaisia esineitä kuten vasaraa, kynää, liikennemerkkiä, koulua, kirkkoa, rahaa ja valtikkaa. Ne ovat jotain käyttöä varten. Ne eivät myöskään yleensä ole pelkkiä luonnonesineitä, vaan ne on tarkoituksellisesti valmistettu, ja ne saavat merkityksensä elämäntavasta ja sen tarkoituksista. Monella esineellä, kuvalla tai merkillä on toisaalta vain symbolinen merkitys, niin kuin kirjaimilla, tienviitoilla, arvomerkeillä ja kartoilla; ne eivät ole kovin konkreetteja työkaluja.

Kun esineet tai merkit on valmistettu tiettyä tarkoitusta (merkitystä ja käyttöä) varten, niitä voi kutsua kulttuuriesineiksi. Ne ovat yleensä, vastakohtana luonnonesineille, ihmisten tekemiä, vaikka on tietysti luonnonesineitä, jotka voivat saada työstämättäkin jonkin symbolisen tai käytännöllisen merkityksen ja tarkoituksen inhimillisessä kulttuurissa; ajatellaan esimerkiksi kiviä pyhinä esineinä tai vasaroina.

Tarκοittava olento

Sielunelämä on luonteeltaan tarkoittavaa eli intentionaalista. Tarkoituksen käsite voi viitata sekä merkitykseen (tai mieleen) että päämäärään (tai tavoitteeseen). Mutta elävässä elämässä nämä kaksi puolta ovat lähellä toisiaan:

toiminnan tarkoituksessa elää mukana myös sen merkitys, ja se liittyy muihin merkityksiin. Teko toteutuu aina merkitysten kentässä.

Ihminen on siis oikeastaan läpeensä tarkoittava olento. Ajatukset, tunteet ja teot tarkoittavat jotain. Osaksi ne tarkoittavat sitä, mitä yksilö itse uskoo niiden tarkoittavan tai niillä tarkoittavansa. Mutta toiminnoilla, niin kuin sisäisillä sielunliikkeilläkin, voi olla myös tiedottomia tarkoituksia tai vaikkapa sivutarkoituksia.

Kätketyt tarkoitukset

Psykologiassa puhutaan kaksoisviestistä (tai miksei kaksoistarkoituksesta), kun esimerkiksi näennäisesti kiittävään puheeseen on piilotettu äänensävyyn tai sananvalintaan myös vähättelevä viesti. Koska ihmisessä itsessään on aina kilpailevia motiiveja, on oikeastaan aivan luonnollista, että ne jollain tavoin sekaantuvat siihen, mitä ihminen tekee. Näin ollen jokin teko ei tarkoita vain yhtä asiaa, vaan sillä voi olla muita tarkoituksia, muun muassa piilotarkoituksia.

Psykoanalyttisen ajattelun perustaja Sigmund Freud (1856–1939) teki yksinkertaisen mutta tärkeän oivalluksen. Mielekkäitä ovat sellaisetkin sielunilmiöt ja teot, jotka näyttävät olevan yksilön tietoisien tarkoitusten kannalta virheellisiä tai haitallisia.¹¹⁴ Hän totesi muun muassa, että virhesuoritukset, lipsahdukset ja erehdykset ilmentävät usein piilotarkoituksia, eli kätkettyjä tarpeita tai toiveita. Kaikki ei ole ”tahallista” tai ”tarkoituksellista” tietoisesti, jolloin mukana saattaa olla piilotarkoituksia. Myös unien monesti sekavat kulut ovat sikäli mielekkäitä, että ne kertovat yksilön tarpeista ja sisäisistä ristiriidoista. Unien tulkitseminen ei silti ole helppoa.

Tärkeän piilevien tarkoitusten ryhmän muodostavat narstiset ylykheet. Kuten edellä olen jo usein tuonut esiin,

yksilöllä on muun muassa hyväksytyksi tulemisen, oikeassa olemisen, menestymisen, saavuttamisen, kunnostautumisen, maineen ja kunnian “tarpeita”. Vastaavasti ihminen yrittää välttää esimerkiksi hylätyksi tulemista, eristetyksi joutumista, tappioita ja muita menetyksiä. Ihminen on yleensä tavattoman riippuvainen ympäristön reaktioista, vaikka yksilössä voi elää myös riippumattomuuden ja itsenäisten tavoitteiden etsimisen paine.

Narsistiset yllykkeet ovat arvaamattoman syvällä, eikä niitä ole suinkaan helppo tiedostaa, vaikka ne sekoittuvat kaiken aikaa ihmisen toimiiin antaen näille oman sävynsä. Näin voi aavistaa, että myös tiedoton sielunelämä on aina mukana luomassa piilotarkoituksia elämäämme. Juuri sieltä nousevat tosiasiaissa monet elämän ilmitarkoituksetkin, jotka vaikuttavat lyhyemmän tai pitemmän aikaa. Ihminen haluaa elämältä jotain, usein alinomaa ja loppuun asti. Näin elämä jatkaa vääjäämätöntä menoaan; inhimilliset tarpeet heräävät yhä uudelleen, aina uusissa tilanteissa ja uusissa muodoissa.

Kohdatut ja löydetyt tarkoitukset

Voidaan vakavasti kysyä, kuinka suuren osan tavoitteistaan ihminen on tietoisesti asettanut tai valinnut. Ihmisen tarkoituksiin vaikuttaa se, mitä hän omaksuu osaksi huomattaan vallitsevasta elämänmuodosta, mihin puolestaan yhtyvät ja mitä tukevat hänen psykodynaamiset tarpeensa. Näin elävässä elämässä toteutuvat tarkoitukset ovat osaksi ikään kuin yksilön kohtalo, joka ylittää hänen tietoisuutensa. Hänen mieleensä punoutuvat tarkoitukset ovat hänen tahtonsa.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ihminen ei olisi suuresta osasta tavoitteistaan tietoinen. Hän tiedostaa niiden olemassaolon, hän ehkä myös pohtii niitä ja hänen mieleensä saattaa herätä muutospaineita.¹¹⁵ Näin siitä huolimatta, että hän ei kenties tunne kaikkia niitä juuria, mistä nämä

tavoitteet todella nousevat. Tuntematonta voi olla sekin, mitä kaikkia tiedottomia tarkoituksia todella toteutuu hänen toimissaan.

Kärjistetyn näkemyksen mukaan ihminen vain tietoisesti seuraa, mitä hänessä tapahtuu ja mitä hän tekee tai tulee tehneeksi; tietoisuus rajoittuu tähän. Elämä toteutuu ratkaisujen sarjana, jonka kaikkeen muotoutumiseen yksilö ei ole ilmeisesti aitona päättäjänä osallistunut. Hän tosin kokee vahvaa osallisuutta; tietoisuus on läsnä monissa psyykkisissä prosesseissa, mutta voiko siitä vetää miten pitkälle meneviä johtopäätöksiä yksilön omaehtoisuudesta?

Joka tapauksessa ihminen näyttää myös kykenevän tiedostamaan elämäänsä vaikuttavia seikkoja, ja hän tiedostaa niitä ilmeisesti koko ajan enemmän kehittyessään suotuisasti. Mutta tiedostaminen ei välttämättä ole muuta kuin tavallaan olemassa olevan tai syntyvän havaitsemista eikä siis minkään uuden, esimerkiksi itsenäisen päämäärän luomista.¹¹⁶ Päätös on ehkä vain tietoisuuden tarttumista siihen, mikä päätökseksi on muodostumassa ilman mitään sen syvempää luovuutta. Tavoitteet syntyvät aina yhteydessä elettyyn ja koettuun todellisuuteen, vaikka ne olisivatkin muuten omaperäisiä. Kaiken taustalla kummittelee tietysti perimmäinen kysymys: mitä elämä näin yleensä tarkoittaa tai mikä on elämän tarkoitus?

Päämäärien muodostuminen

Ihminen on olento, joka luo jatkuvasti päämääriä. Tämä kuuluu ihmisen lajityypilliseen olemukseen niin kuin hengityskin. Samaa voi tietysti sanoa myös monista muista sielun funktioista. Meidän on esimerkiksi "pakko" ajatella, kuvitella, tehdä valintoja ja päätöksiä, tuntea ja toimia. Sielunelämällä on näin tunnusmerkilliset toimintansa, eli luonnollinen eri sielunlaaduista ja -energioista koostuva

“virta”. Yksi tyypillinen sielun funktio on jatkuva tavoitteiden ja päämäärien muodostuminen ja muodostaminen.¹¹⁷

Ihmisen täytyy tehdä toimiessaan jatkuvasti valintoja ja päätöksiä, vaikka varsinkin tuttuja asioita tehdessämme ne jäävät meiltä huomaamatta; ne rakentuvat mielessämme ikään kuin itsestään. Kaikki tämä kuuluu ihmisen olemassaoloon, hänen eksistentiaaliseen olemukseensa. Ihmisenä oleminen ja elämä toteutuu näillä ja monilla muilla annetuilla ulottuvuuksilla.

Päämäärät ja tavoitteet organisoivat elämän, vaikka niiden synty ja muodostuminen on tietenkin riippuvainen kaikesta muusta; tavoitteet ja päätökset ovat vain osa elämän kudosta, sen monentasoisia tarpeita ja merkityksiä. Jos meiltä puuttuu päämääriä ja tavoitteita, koemme sen itse asiassa ahdistavaksi ja raskaaksi. Suorastaan automaattisesti sielumme hakee toiminnan tarkoituksia. Tarkoituksen puute tulee esiin tavallisimmin tyhjyyden ja arvottomuuden tunteena. Me siis myös suorastaan kaipaamme tavoitteita ja haluamme kokea niitä myös itse muodostavamme.

Ihmisen päämäärät

Edeltävissä luvuissa on esiintynyt jo viitteitä siihen, mistä ihmisen tarkoituksia muodostava mieli päämääränsä löytää. Pohjalla ovat tietysti jokapäiväiset fyysiset tarpeet. Jos elämän perusta, sen elinehdot, esimerkiksi ravinto ja suoja, ovat uhattuna, on selvää, että mieli kiinnittyy tavoittelemaan niitä. Tätä välttämättömyyden valtakuntaa ei voi missään oloissa unohtaa. Mutta kun perustarpeiden tyydytys näyttää yhteiskunnassa suhteellisen jatkuvalta ja turvatulta, ihmisen mieli alkaa luoda muita päämääriä — ja se hakee niitä kaikissa oloissa.

Perustarpeiden tyydytyksen hallinta, niiden hallinnan tehostuminen ja pitkäjännitteisyys vaikuttaa huomattavasti

kulttuurien kehitykseen. Kulttuurit rakentuivat monipuolisemmiksi, kun ravinnon tuotantoa opittiin hallitsemaan eikä oltu luonnon armoilla niin välittömästi kuin esimerkiksi yksinkertaisissa keräilytalouksissa.

Nykyaikaisessa teollistuneessa yhteiskunnassa kehitetään muun muassa uusia laitteita ja palveluja, mikä lisää ihmisten mahdollisuuksia. Tämä näkyy vaikkapa siinä, että uusia ammatteja ilmaantuu jatkuvasti työelämään. Myös opiskelu, opettaminen ja tutkiminen on ennennäkemättömän laajaa. Kaikki tämä luo uusia tarkoituksia ja päämääriä ihmisten elämään. Kehittyneissä kulttuureissa ihmisillä on yhä monipuolisempia tehtäviä. Yksilön omat tarpeet ja toiveet kohdistuvat luonnollisesti vallitsevaan yhteiskuntaan ja siihen, mitä hän tietää olevan olemassa. Valistuneisuus vaikuttaa siihen, mitä yksilö osaa tavoitella.

Toiminnan tarkoitukset liittyvät yhteiskunnan rakentamiseen ja niiden tarkoituksiin, vaikka yksilö voi tietysti luoda tavoitteitaan yksilöllisestikin. Elämän päämääriin vaikuttaa ratkaisevasti elämäntapa: vakiintuneet käytänteet ja totunnaiset toimintakuviot. Kussakin yhteiskunnassa elää aina omia arvostuksiaan, joiden mukaan yksilö suuntautuu. Yksilön tahto on tosiasiaassa hyvin riippuvainen yhteiskunnan tahdosta, sen tehtävä- ja roolikoneistosta ja niihin liittyvistä arvostuksista.

Kysymys herää

Mikä on elämän päämäärä tai tarkoitus ylipäätään? Tämän voisi ilmaista myös kysymällä: mikä on tarkoitusten tarkoitus eli viimeinen tarkoitus.

Tällaiset kysymykset ovat mahdollisia, koska ihminen on tietoinen olento, ja siksi ne saattavat häntä myös ahdistaa. Tietoisuus ei tarkoita sitä, että tietäisi, vaikka sanalla on tämänkin merkitys. Tietoisuus merkitsee lisäksi, että yksilö on

huomannut jonkin asian ja havahtunut siihen. Näin hän saattaa odottaa vastausta ja tietoa siihen ja myös ponnistella löytääkseen ratkaisun. Jos ei ole tietoinen, ei ole ongelmaakaan.

Vaikka elämä näyttää arjessa kulkevan usein vääjäämätömiä latujaan nousee kysymys elämän tarkoituksesta kuitenkin joskus mieleen. Yksilön elämä ja elämäntapa ilmaisee lopulta tosiasiallisesti sitä, minkä hän katsoo elämän tarkoitukseksi, vaikka se ei ole monestikaan itsenäisesti valittu tai harkittu, vaan pikemminkin vain omaksuttu ja hyväksytty, ehkä paremman puutteessa. Yleensä siis olemme jo valinneet jotain. Mutta varsinkin elämän kriisivaiheissa yksilö ajautuu joskus piinallisesti kysymään elämän mieltä ja tarkoitusta.

Elämän tarkoitus voi löytyä kokemuksesta. Olen ehkä kohdannut sisimmässäni joidenkin ulkoisten tapahtumien ja virikkeiden välittämänä jotain, joka suo minulle varmuuden tarkoituksesta — ainakin hetkeksi. Elämän päämäärä on myös silti maailmankatsomuksellinen kysymys, pelkistetysti ajatuskysymys. Mutta toisaalta nämä kaksi sfääriä, ajatus ja kokemus, eivät suinkaan esiinny erillään, pikemmin yhdessä. Kokemus täytyy käsittää joksikin.¹¹⁸

Tarkoitus ja arvokas

Edeltävissä luvuissa olen jakanut arvokkaan neljään luokkaan: varsinaisiin arvoihin, ihanteisiin, arvostuksiin ja inhimillisesti arvokkaaksi koettuun. Silloin kun puhutaan elämän tarkoituksista tai päämääristä, nämä ovat siinä mukana. Kysymys voidaan asettaa myös näin: mikä on ihmiselle sopivaa tai ihmisen arvoista elämää?

Elämässä on paljon käytännöllisiä päämääriä ja arkinen elämä kuluu toteutettaessa niitä tarkoituksia, joiden ääreen yksilö on joutunut ja jotka hän on omaksunut tai valinnut. Tässä vaikuttavat mukana arvostukset. Ne liittyvät hyvin luontevasti elämässä toteutuviin tarkoituksiin: koemme

tärkeäksi ja arvokkaaksi tavoitella niitä. Arvostukset luovat tarkoituksia, ja on hyvä muistaa, että arvostukset ovat varsinainen käyttövoima yhteiskunnassa.

Samoin inhimillisesti arvokkaaksi koettu on helppo käsittää tavoitteeksi, tarkoitukseksi tai päämääräksi. Se mikä koetaan inhimillisesti arvokkaaksi tai mitä on opittu pitämään sellaisena, on luonnollisesti tavoittelemisen arvoista, ja näin syntyy tarkoituksia. Tärkeäksi tavoitteeksi voivat muodostua puhuttelevat sisäiset kokemukset, syvenevä ymmärrys ja vaikkapa koko henkinen kasvu, niin kuin myös toisaalta onnellisuus ja ilo. Mutta tietysti kaiken taakse saattaa silti nousta kysymys: mitä varten?

Ihanteetkin voidaan kokea tarkoituksiksi tai päämääriksi. Ainakin niissä on sikäli tarkoitusta, että niillä on jokin arvokkaaksi koettu asema. Koska monet ihanteet koetaan erityisen arvokkaiksi, ne saatetaan korottaa elämän päätarkoitusten joukkoon, mitä ei ole syytä väheksyä. Ihanteiden mukainen elämä on varmaankin tavoiteltavaa. Mutta ihanteet eivät ole päämäärän kaltaisia samalla tavoin kuin arvostukset, vaan ne ovat pikemmin tiettyä muotoa antavia (formatiivisia) seikkoja, ihmisen tavoittellessa konkreetimpia elämän päämääriä.

Arvot voidaan käsittää suoraviivaisemmin päämääriksi kuin ihanteet, koska on luonnollista, että totuutta, kauneutta ja hyvyyttä tavoitellaan. Mutta arvot ovat ongelmallisia, koska ne eivät ole siten konkreetteja, että totuus, kauneus ja hyvyys voitaisiin jotenkin lopullisesti saavuttaa. Kaikesta arvokkuudesta huolimatta ne eivät siis kelpaa elämän konkreetteiksi päämääriksi, vaikka ne koetaankin erityisen arvokkaiksi sisällöiksi elämässä. Ne ovat luonteeltaan jotenkin samoin formatiivisia kuin ihanteet.

Toisaalta totuuden, kauneuden ja hyvyyden tavoittelemisen ei kerro sitä, mihin elämä muutoin menee tai mihin sitä pitäisi muutoin kuljettaa. Tähän voi tietysti vastata, että

ei ihmisen tätä tarvitse tietääkään, kunhan vain tavoittelee näitä varsinaisia arvoja. Vaikka tämä on erittäin puhutteleva ja varteenotettava kanta, se ei kuitenkaan ratkaise elämän tarkoituksen ongelmaa.

Talon rakentaminen

Kerron yhden esimerkin. Jos rakennan talon, se kuvastaa tietysti monia tarpeitani: suojan ja turvan sekä mahdollisesti perheestä huolehtimisen tarpeita. Asuntoon voi liittyä myös narsistisia yllykkeitä, jotka ovat yhteydessä yhteiskunnassa vallitsevaan elämäntapaan, elintasoon, tekniikkaan ja niihin liittyviin arvostuksiin. Esimerkiksi muodissa olevat arvostukset säätelevät sekä rakennuksen ulkoista ilmettä että sen sisustusta. Rakennus voi ilmentää myös minun erityisiä tarpeitani ja arvostuksiani, jolloin se poikkeaa ehkä yleisestä tyylistä. Talon rakentaminen on siis varsinainen tarkoitus, mutta siihen liittyy lukuisia muita tarkoituksia. Ehkä työntekoon ja toimintaan voi sisältyä jo sinänsä inhimillisesti arvokkaita kokemuksia, puhumattakaan yhteistyöstä ihmisten kanssa.

Itse asumiseen saattaa liittyä myös ihanteita, jotka voivat koskea esimerkiksi perheen elämäntapaa ja yhteisyyttä tai vaikkapa toisaalta luonnonläheisyyttä tai -mukaisuutta. Toisaalta rakennustyö edellyttää luonnollisesti monenlaista ihanteellisuutta, varsinkin jos siinä joutuu toimimaan yhteistyössä muiden kanssa. Tilaukset, sopimukset, palkat ja työn laatu nostavat esiin muun muassa luotettavuuden, täsmällisyyden ja oikeudenmukaisuuden vaatimuksen. Ihmisten kanssa toimiminen vaatii tietysti lukuisia muitakin ihanteita. Niitä, kohdeihanteita lukuun ottamatta, ei voine kuitenkaan pitää varsinaisina tarkoituksina, vaan ne ovat vain mukana tai palvelevat päätarkoitusta, talon valmistumista.

Talon ulkoisessa hahmossa ja sisustamisessa on kyse tietysti myös kauneuden arvon toteuttamisesta ja sen arvioimisesta. Taustalla saattaa olla lisäksi käsityksiä ihmisen hyvästä, ainakin kokemushyvästä.

Itse rakennustoiminta luonnollisesti ilmentää ainakin välillisesti totuudenkin arvoa, koska rakentaminen perustuu tietoon. Tieto on siis välineenä arvostettua ja siksi tavoiteltua. Sen saavuttaminen on usein toiminnan, esimerkiksi rakentamista edistävän tutkimustoiminnan tai opiskelun tarkoitus. Niinpä itse asiassa yhteiskunnassa tavoitellaan varsinaisesti tietoa eikä niinkään suoranaisesti totuutta, koska sitä ei oikeastaan voi suoraan tavoitella, vaan vain välillisesti tietojen kautta. Saavutettuja tai väitettyjä tietoja pystytään arvioimaan totuuden näkökulmasta. Mutta kärjistäen: talon rakentaminen on tärkeää, ei vain totuus. Tietojen kautta totuus voi siinä auttaa ja on näin arvokasta.

Tähän talon rakentamisen esimerkkiin voidaan kietoa itse asiassa kaikki inhimilliset kysymykset ja ongelmat, myös arvokkaan eri lajit. Siksi edeltävä kuvaus on viitteellinen ja pyrkii vain johdattamaan mieleen sen, kuinka arkisista asioista lopulta on kyse toiminnan ja ilmiöiden arvon arvioinnissa.

Katsomuksellinen aines

Monesti jo pelkästään varsinaiset arvot ja ihanteet sellaisenaan koetaan jotenkin aatteellisiksi. Samoin voisi ajatella myös monista arvostuksista ja osasta inhimillisesti arvokasta. Nämä arvokkaan lajit muodostavat tavallaan osan yhteiskunnan yleistä aatteellisuutta, sen aatteellisen “ylärakenteen”. Yhteiskunnassa vaikuttaa monenlaisia traditioita, jotka luovat arvokkaan ainesta ja virikkeitä yksilölle. Ihminen on aina kosketuksissa joihinkin aateperinteisiin, jotka

ovat synnyttäneet esimerkiksi elämäntapoja, asenteita, harrastuksia, poliittisia virtauksia ja uskontoja.

Arvostusten ja muunkin arvokkaana pidetyn voi ajatella olevan seurausta vain elämäntavasta ja yhteiskunnan kehityksestä. Näin varmasti osaksi onkin, mutta toisaalta arvokkaana pitäminen syntyy yleensä aatteista tai niiden kanssa, tai niistä haetaan perusteita arvokkaalle. Maailmankatsomukset ja aatteet säilyttävät arvoja, ihanteita, arvostuksia ja inhimillisesti arvokkaaksi koettua, mutta luonnollisesti ne ovat luoneet ja myös luovat niitä.

Maailmankatsomusten luonnollisuus

Yksilö ei välttämättä ole harkinnut kovin tietoisesti maailmankatsomustaan, mutta silti hän antaa elämällään tavallaan vastauksen siihen, miksi hän maailman kokee ja mitä hän siinä pitää arvokkaana. Kaikilla ihmisillä on jonkinlainen maailmankatsomus; se kuuluu ikään kuin ihmisen luontoon. Joidenkin näkemysten ja periaatteiden mukaan on toimittava.

Ihminen luo siis lähes luonnonvoimaisesti maailmankatsomuksia. Sen täytyy perustua hänen psyykkiseen rakenteeseensa: elämän tulee olla jäsentynyttä, hallittua, ohjattua, käsitettyä ja turvallista; sillä tulee olla arviointiperusta. Elämä nojaa käsityksiin ja uskomuksiin yleensäkin, ja osa näistä käsityksistä saa maailmankatsomuksellisen aseman. Ihmisellä ei ole vain taipumus tehdä kaiken kattavia maailmankatsomuksia, vaan hänellä on taipumus myös laajentaa joitakin käsityksiä (esim. teorioita tai tutkimusmenetelmiä) suorastaan maailmankatsomuksiksi.¹¹⁹

Maailmankatsomusten ja niille sukua olevien harrastusten yksi "tehtävä" on se, että ne tuovat ihmisten ulottuvillemme virikkeitä, jotka antavat heille uusia ajatuksia, elämyksiä ja tahdon suuntia. Ne tarjoavat arvokkaita kokemuksia ja

prosessoivat mieltä ja sielua. Parhaimmillaan maailmankatsomukset kasvattavat ihmisiä, ja ne ovat olleetkin ihmiskunnan kasvattajia. Ne ovat myös suunnanneet laajasti ja syvästi yhteiskunnallista elämää. Aatteelliset virrat kehittävät ihmisessä joitakin puolia; siksi ne ovat arvokkaita. Yksilö jää ”köyhemmäksi”, jos ei saa johonkin inhimilliseen kokemusalueeseen suhdetta.

Ihminen ja yhteiskunta näyttävät tarvitsevan välttämättä arvoulottuvuuden. Asioiden täytyy olla eriarvoisia, jotta niitä voidaan valikoiden tavoitella. Keskeisen osan tästä arvoulottuvuudesta luovat nimenomaan aatteet ja niihin liittyvät elämänmuodot ja harrastukset. Mutta toisaalta näyttää myös siltä, että ihmiset pyrkivät erilleen maailmankatsomuksista, jotka ovat rajoittaviakin. Merkitseekö se arvojen ja ihanteiden — ja osaksi mahdollisesti myös arvostusten ja inhimillisesti arvokkaan — vapaampaa ja itsenäisempää vaikutusta ja toimintaa?

Tehtäviä ja kysymyksiä

1 Tarkoitus. Selvittele erilaisin esimerkein itsellesi sitä, miten inhimillinen elämä ja sen ilmentymät aina tarkoittavat jotain. Mitä työ tai opiskelu tarkoittaa? Mitä esineet ympäristössäsi tarkoittavat? Mitä erilaiset eleet tarkoittavat?

2 Kätkeyt tarkoitukset. Miten kaksoisviestit toimivat elämässä? Keksi esimerkkejä. Miten omia narsistisia tavoitteita peitetään ja miten ne kuitenkin tulevat ilmi? Miten politiikassa yhdistyvät yhteiskunnan ja yksilön tarkoitukset? Miten tiedottomien tekijöiden osuus ilmenee arkielämässä? Missä määrin uskot tiedottomien motiivien tai tunteiden vaikuttavan omaan käyttäytymiseesi?

3 Tarpeet. Miten laaja on ihmisen tarpeiden kirjo? Mistä tarpeet syntyvät? Mitä ymmärretään fyysisillä, sosiaalisilla ja henkisillä tarpeilla?

4 Päämäärät. Mitä sinulle tuo mieleen ajatus: ihminen muodostaa jatkuvasti päämääriä. Mitkä ovat tällä hetkellä tärkeimpiä omia päämääriäsi? Mitä päämääriä on opettajilla ja koululla? Miten tavoitteet organisoivat elämää?

5 Elämän päämäärä. Mikä lopulta on elämän päämäärä? Voiko sen tietää? Mikä on elämän lopullinen ja mikä toivottava päämäärä? Voiko ihminen lähteä elämästä tyytyväisenä? Ohjaako elämää sattuma vai jokin kätketty tarkoitus? Minkä verran ihminen määrää itse elämästään? Miksi ihminen valitsee mieluummin elämän kuin kuoleman? Mitä pelastumisen käsite tuo mieleesi? Mistä ihmisen pitäisi pelastua?

6 Maailmankatsomuksellisia väitteitä. Mitä ilmentävät mielestäsi seuraavat katsomukselliset väitteet: ”Raha ratkaisee”, ”Elämä on taistelua”, ”Oikeus voittaa” tai ”Elämä on rakkaus”? Minkälaisia muita väitteitä ihmiset esittävät selittämään laajasti elämän ilmiöitä?

7 Kilvoittelu. Voisitko sinä antaa elämäsi luostarikilvoittelulle? Mitä motiiveja siihen tarvittaisiin tai minkälainen persoonallisuus? Voivatko motiivit olla tällöinkään yksinomaan puhtaat? Mistä kilvoittelussa on kyse? Mikä voi parhaassa tapauksessa olla lopputulos? Mitä arvostat enemmän kuin askeettista kilvoittelua?

8 Kulttiesineet. Vieraitten kulttuurien esineet, esimerkiksi kulttiesineet eivät merkitse meille mitään, vaikka ne voivat olla hyvin tärkeitä, tabuja, joissain toisissa kulttuureissa. Mitä mieltä olet esimerkiksi lappalaisten seidoista, joista on olemassa paljon tarinoita? Mitä muita kulttiesineitä tunnet?

9 Elämän tarkoitukset. Miten elämä muodostuu osapäämääristä ja väliaikaisista tavoitteista? Tähtäävätkö nämä johonkin kokonaispäämäärään? Eri-ikäisillä ihmisillä näyttää olevan erilainen suhde maailmaan. Mitä he tavoittelevat?

KASVATUS JA ARVOT

Viime aikoina on saatettu ajatella, että opettajat vain opettavat eivätkä kasvata. Tämä on kuitenkin erehdys, koska koululaitos ja opettajat vaikuttavat hyvin monitahoisesti oppilaisiin ja opiskelijoihin. Tosin ammattikasvattajia tärkeämpiä vaikuttajia ovat useimmiten vanhemmat tai muut läheiset huoltajat.

Kasvatus on yhtä moniulotteinen ilmiö kuin koko inhimillinen elämä. Tässä en aio tarkastella sitä muuta kuin lyhyesti arvojen eli arvokkaan näkökulmasta. Arvokkaan eri lajeiksi kutsumani asiat — varsinaiset arvot, ihanteet, arvotukset ja inhimillisesti arvokkaaksi koettu — ovat olennainen osa sitä, mitä kutsutaan kasvatukseksi. Seuraavassa teen joitakin huomautuksia arvoista, etupäässä koulutukseen liittyen.

Arvostukset

Inhimillisen toiminnan olennainen osa ovat arvostukset. Niin muodoin myös koulutus, opetus ja kasvatus ilmentävät joitakin arvostuksia. Nämä ilmiöt eivät voi olla ainaakaan tässä mielessä "arvoneutraaleja". Koulutusjärjestelmän ja sen osa-alueiden tavoitteet heijastavat luonnollisesti aina yhteiskunnassa eläviä arvostuksia. Koulutus ei voi olla yhteiskunnasta täysin riippumatonta, vaikka kasvatuksen voisi toivoakin olevan arvostuksissaan joiltain osin itsenäinen. "Moniarvoista" koulutus saattaa olla muun muassa siten, että

sen piirissä vaikuttaa monenlaisia toimintoja, jotka perustuvat erilaisiin arvostuksiin.

Peruskoulussa eri oppiaineet kuvastavat sitä, että niitä arvostetaan, koska niitä opetetaan. Esimerkiksi luonnontieteitä arvostetaan ja siksi niiden osuutta on pyritty opetuksessa lisäämään. Oppilaille välittyy usein myös sellainen kuva, että niitä oppilaita arvostetaan, jotka osaavat hyvin matematiikkaa. Jotkut puolestaan arvostavat enemmän — esimerkiksi pedagogisista syistä — taideaineita ja arvioivat oppilaiden saavutuksia niiden perusteella.

Puuttumatta tässä yksityiskohtiin koko koululaitos ilmentää moninaista arvostusten joukkoa. Arvostuksia välittyy myös opettajien puheessa, asennoitumisessa ja käyttäytymisessä. Niitä viljellään tunneilla, koulun yhteisissä tilaisuuksissa, opetussuunnitelmissa, oppikirjoissa, työtavoissa, vuosikertomuksissa, juhlissa ja aamunavauksissa. Lapsilla ja nuorilla voi olla lisäksi omia arvostuksiaan, jotka saattavat olla peräisin heidän omasta piiristään ja nuorisokulttuurista. Ne eivät ehkä ole täysin yhteneviä koulun arvostusten kanssa, joihin nuorten joka tapauksessa täytyy peilata niitä.

Lapset ja nuoret joutuvat monenlaisen "arvostuskasvatuksen" kohteeksi, ja se vaikuttaa myös heihin, muun muassa siksi, että heitä saatetaan palkita ja rangaista arvostusten mukaisesti. Arvostukset ovat inhimillisen elämän tosiasia. Niitä tarvitaan välttämättä, ja niitä voidaan pitää myönteisenä kasvattavana tekijänä. Koska ne ovat aina kuvassa mukana, kyse ei siis voi olla mitenkään siitä, että niistä yritettäisiin päästä eroon. Parhaimmillaan arvostukset ovat kehittäviä virikkeitä.

Arvostusten ylläpito, niiden mukainen toiminta ja asennoituminen, on siis yksi keskeinen kasvatustekijä. Siksi on syytä tutkia kasvatusta ja opetusta hallitsevia arvostuksia ja arvioida niitä. Tällöin ne voidaan valita tietoisemmin, ainakin niiltä osin kuin ne ovat tiedostettavissa ja valittavissa. Elämänmuodon ja jatkuvuuden paineet lataavat arvostuskulttuurin monet tasot niin, että tietoinen muutos ei ehkä

ole helppoa; yksilöt joutuvat myötäilemään vallitsevaa. Opetuksen konkreetit päämäärät tulevat esiin opetussuunnitelmissa ja ilmentävät osaa keskeisistä arvostuksista.

Tärkeitä, ehkä tärkeimpiä arvostuskasvattajia ovat kuitenkin lasten huoltajat ja ympäröivä yhteiskunta, esimerkiksi tiedotusvälineet. Nämä vaikuttavat lasten arvostuksiin, ja ne heijastuvat myös eri teitä ja monin tavoin koulutyöhön. Kaikkea vaikutusta voidaan tuskin pitää myönteisenä. Joissain tapauksissa saattavat esimerkiksi vanhempien ja koulun arvostukset olla ristiriidassa keskenään.

Arvostukset liittyvät luonnollisesti aatteisiin, ihmiskäsitykseen ja maailmankatsomukseen. Siksi kasvatusta saateen hoitaa eri tavoin, erilaisista pedagogisista näkökulmista käsin. Peruskoulutustakin on hallinnut varsin vahvasti informaation, tiedon, tieteen sekä niihin liittyvien taitojen arvostus. Pedagogiikassa ei tietysti ole kyse vain arvostuksista, vaan esimerkiksi ihmiskäsityksestä, mutta on selvää, että erilaiset arvostukset ovat siinä myös mukana.

Liberaalissa yhteiskunnassa toivoisi peruskasvatuksen harjoittamisen ilmentävän monenlaisia näkemyksiä ja arvostuksia, niin ettei opetus, tai laajemmin siis kasvatusta, muuttuisi vain talouselämän tukitoimeksi. Viime kädessä vanhempien, yhteistyössä ammattikasvattajien kanssa, tulisi voida valita se pedagogiikan muoto, mitä heidän lapsiinsa sovelletaan. Lapset, ennen itsenäistymistään, ovat pikemminkin vanhempien kuin yhteiskunnan vastuulla.

Kasvatuksen ihanteet

Ennen vanhaan kasvatuksen keskeisenä aineksena pidettiin ihanteiden välittämistä ja juurruttamista. Ihanteet ovat tietysti olennainen osa kasvatusta nykyäänkin, niin kotona kuin koulussa, vaikka niistä ei ehkä usein puhuta. Saateen jopa ajatella, että ilman niitä tultaisiin jotenkin toimeen.

Inhimillinen elämä kuitenkin perustuu pitkälti nimenomaan ihanteisiin, kuten luvussa Ihanteet pyrin osoittamaan.

Vanhempien, opettajien ja muiden vaikuttajien toiminta perustuu aina ihanteisiin ja ilmentää niitä. Ihanteet ovat tavallisimmin peräisin yleisestä "ihannekulttuurista", mutta luonnollisesti ne ovat joskus myös yksilöllisiä tai ilmentävät jonkin alakulttuurin ihanteita. Osana yhteiskuntaa koulussa painotetaan tietenkin tavanomaisia ihanteita (esim. rehellisyyttä, luotettavuutta, vastuullisuutta ja ehkä myös kriittisyyttä, omaperäisyyttä), ja koulun tehtävänä on pidettykin yleisesti hyväksytyjen ihanteiden juurruttamista oppilaiden mieleen ja käytökseen. Joitakin ihanteita välittyy joka tapauksessa.

Tietyssä koulussa ja ehkä jopa koko koululaitoksessa saattaa elää myös omia ihanteitaan. Vaikka ihanteet perustuvat yleensä elämänmuotoon ja yleiseen kasvatuskulttuuriin, niin ilmeisesti on olemassa myös omia "kouluihanteita". Esimerkiksi näkemyksiä siitä, minkälainen on ihanteellinen oppilas tai opettaja. Oppilaita arvioidaan olemassa olevien ihanteiden näkökulmasta, ja tämä arviointi vaikuttaa heihin. Unohtaa ei tule opettajien esimerkin ratkaisevaa vaikutusta; he ilmentävät käyttäytymisessään omia ihanteitaan.

Ehkä osaksi siksi, että ihanteet ovat niin luonnollisia, niistä ei useinkaan avoimesti puhuta, vaikka käytännössä ne tulevatkin esiin kaiken aikaa. Puhumattomuus voi heijastaa sitä, ettei tätä asiaa osata tai haluta tarkastella. Näin siitä huolimatta, että ihannekasvatus on välttämätöntä ja luonnollista. Myönteisesti ajatellen ihanteista vaikeneminen ei ole heijastanut vain esimerkiksi kyynisiä maailmankatsomuksia, vaan myös ei-manipuloimisen ihannetta. Lasten kasvattamista ihanteiden näkökulmasta on saatettu pitää manipuloimisena ja näin vääränä, vaikka oikeastaan sitä ei voi välttää. Ihmisen elämä tarvitsee ihanteensa, vaikka arvokkaana voidaan pitää nimenomaan monipuolisia ihanteita.

Se että ihanteisiin suhtaudutaan vakavasti, ei merkitse, että niitä ryhdyttäisiin soveltamaan jääräpäisesti (esim. ymmärtävyyden ihanteen vastaisesti), niin kuin ehkä menneisyydessä usein meneteltiin. Ihanteiden moninaisuus (monipuolisuusehto) toimii tasapainottajana. Suhteessa lapseen tärkeä ihanne on esimerkiksi fyysinen ja henkinen koskemattomuus, vaikkei niitä pystyittäisikään noudattamaan täysin kaikissa tilanteissa. Myös erilaisuutta, omaehtoisuutta ja omaperäisyyttä voidaan arvostaa tunnollisuuden, täsmällisyyden ja vastuullisuuden ohella.

Samoin kuin arvostukseen myös ihanteisiin vaikuttavat erilaiset aatteet, ihmiskäsitykset ja maailmankatsomukset. Siksi kasvatusta on eri kulttuureissa erilaista. Liberalismin suvaitsevuuden ihanteen mukaisesti täytyisi pyrkiä suvaitsemaan myös omassa yhteiskunnassa erilaista kasvatusta. Tämä ei kuitenkaan ole yksinkertainen kysymys, koska liberaalin elämänasenteen sisäistäneen yksilön saattaa olla vaikea hyväksyä mielestään ahtaita ja rajoittavia katsomuksia ja ihanteita. Liberaali ei voine hyväksyä liberalismiin kumoamiseen tähtäävää toimintaa (liberalismin itsepuolustus), jota saattaa ilmetä esimerkiksi kiihkeän uskonnollisen ajattelun piirissä.

Kasvatusta perustuu ihanteisiin ja siinä siirretään aina ihanteita. Ne ovat osa kasvatuksen päämääriä. Ne tulevat esiin kasvattajien käyttäytymisessä, suhtautumisessa, oppikirjoissa, juhlapuheissa, pedagogisissa näkemyksissä, asetuksissa, laeissa ja vastaavissa. Meidän on syytä pyrkiä olemaan tietoisia ihanteista ja valitsemaan niistä mielestämme välttämättömät, tarpeelliset ja ihmistä kehittävät.

Varsinaiset arvot

Varsinaisten arvojen, totuuden, kauneuden ja hyvyyden merkitystä harvoin kiistetään. Selvää on kuitenkin, että ne saatetaan käsittää kovin eri tavoin erilaisten kulttuuriperin-teiden piirissä. Jonkin sisällön niille silti antaa jokainen yhteisö ja yhteiskunta. Näin varsinaisia arvoja voidaan pitää kasvatuksen sisältönä, toteutetaanpa se tietoisesti tai tiedotomasti. Mielestäni varsinaisilla arvoilla on tärkeä kasvattava merkitys, näin ainakin periaatteessa, jos niiden sisältöä ei pyritä ehdoin tahdoin rajoittamaan. Vain arvoihin perustuu viime kädessä ihmisen vapautuminen ja vapaus.

Arvojen merkitys siirtyy sukupolvelta toiselle erityisesti esimerkin kautta. Varsinkin pienet lapset oppivat asioita konkreetisti, tilanteista ja toiminnoista. Luonnollisesti arvojen merkitystä voidaan muutoinkin korostaa. Tätä korostusta esiintyy usein muun muassa opettajien esityksissä ja oppikirjoissa. Kypsyessään opiskelijoiden on myös hyvä oppia näkemään suhteellisuus, joka liittyy varsinaisten arvojen soveltamiseen. Tämä on tärkeää siitä huolimatta, että lopulta arvot voidaan käsittää omalla tavallaan absoluuttisiksi.

On usein ajateltu väärin, että lapsi ei kykenisi ymmärtämään ”korkeampia” asioita kuten arvoja. Lapsi ei ehkä käsitteellisesti niitä ymmärrä eikä osaa aikuisen tavoin niistä puhua, mutta silti hän ymmärtää, siis kokee omalla tavallaan totuuden, kauneuden ja hyvyyden merkityksen. Sama koskee ihanteita. Ne eivät ole hänelle vieraita siitä huolimatta, että ne ovat käsitteellisesti lopulta vaikeaselkoisia; arjessa ne ovat lapselle riittävän yksinkertaisia asioita.

Inhimillisesti arvokkaaksi koettu

Lapset ja nuoret kokevat jotkin asiat puhutteleviksi tai liikuttaviksi, silloinkin kun he eivät vielä kykene oikeastaan niitä

tiedostamaan tai vaatimaan. Läheisyys, ystävyys, luotettavuus ja turvallisuus ovat ihmisen kokemukselle aina arvokkaita. Samoin kertomukset, musiikki, yhdessäolo, laulu, leikki, asiantuntelu, työ, pohtiminen ja oivallukset antavat lapselle elämyksiä, joita voidaan kutsua inhimillisesti arvokkaiksi. Niillä on tärkeä kasvattava merkitys.

Inhimillisesti arvokkaat kokemukset liittyvät arvoihin, ihanteisiin ja arvostuksiin, samoin kuin niitä viljeleviin perinteisiin. Arvokas kokemus on usein muilla arvokkaan lajeilla täyttynyt, mutta sen voidaan katsoa olevan laadultaan myös suhteellisesti itsenäinen juuri kokemuksen näkökulmasta. Viime kädessä moni muukin inhimillinen on olemassa vain siksi, että se tuottaa arvokkaita kokemuksia. Näin lähes kaikelle toiminnalle voitaneen lopulta löytää perusteita arvokkaan kokemuksen näkökulmasta. Niin opetuksessakin tulisi aina elää mukana aiheita, jotka palautuvat inhimillisesti arvokkaaseen. Jos tätä periaatetta ei voi koko ajan toteuttaa välittömästi opetettavassa aineessa, niin ainakin opetustilanteen muissa järjestelyissä ja ilmapiirissä. Kasvattaja on arvokkaan taiteilija.

Muutamia esimerkkejä

Kuvitellaan tilanne, jossa isä lukee vuoteessa olevalle lapselle satua illalla ennen nukkumaanmenoa. Mitä tällöin tapahtuu arvojen näkökulmasta? Isän ja lapsen läheisyys, huolenpito, turvallisuus ja keskinäinen mielenkiinto ovat jo varmasti merkittäviä, inhimillisesti arvokkaita kokemuksia lapselle. Sadun elävä kieli ja sen synnyttämät mielikuvat voivat olla jo sellaisenaan esteettisiä, puhuttelevia ja kehittäviä virikkeitä.

Hyvissä kansansaduissa kertomukseen sulautuu monenlaisia arvokkaan sisältöjä, arvoja, ihanteita, moraalia ja arvostuksia, ja nämä yleensä myös puhuttelevat lasta. Yhteinen

hetki on siis selvästi monessa ulottuvuudessa kasvatustilanne. Arvokkaalla täytetyt sadut ilmiselvästi prosessoivat myönteisesti lapsen kokemusta ja näin jättävät siihen jälkiä.

Matematiikan opettaminen koulussa saatetaan katsoa hyvinkin asialliseksi puuhaksi ilman mitään kasvatusmerkitystä. Tosin matematiikalla voi ajatella olevan merkitystä yksilön ajattelun kehittymiselle, eli pedagogista merkitystä. Kaikissa opetustilanteissa, ei vain matematiikassa, tulevat tietysti esiin opettajan käytöksen kautta hänen arvostuksensa ja ihanteensa, jotka luonnollisesti vaikuttavat virikkeinä. Matematiikka saattaa silti olla itsessäänkin jotain tyydyttävää kokemuksena. Sitä voidaan kuitenkin tarkastella, ainakin ajoittain, myös osana ihmiskunnan tiedollista pyrkimystä ja ponnistelua. Matematiikalla ja sen kehittäjillä on värikäs historia; näin se on osa kulttuurihistoriaa ja sen arvoja.

Arvokkaan eri lajit elävät ja liikkuvat oppiaineista selvimminkin esimerkiksi historiassa, uskonnossa, yhteiskuntatieteessä, äidinkielessä, ympäristöopissa, filosofiassa, psykologiassa ja taideaineissa, vaikka "arvotonta" oppiainetta tai opetusta ei olekaan; arvokkaan eri lajit kietoutuvat jotenkin opetukseen. Tämä täytyy ottaa siinä huomioon. Opetus on siis aina monin tavoin arvokasvatusta, ja ajankohtaiseen kehitykseen kuuluu olla tietoinen siitä. Tässä on tarkoitukseni viitata vain lyhyesti tähän asiakokonaisuuteen.

Kulttuurielämys

Informaattisen maailmankuvan paineessa koulun ja ehkä koulutuksen yleensä on väitetty muuttuneen siten "arvottomaksi", että oppilaat ja opiskelijat ovat joutuneet "arvotyhjiöön". Kokonaan tämä tuskin pitää paikkansa, koska kaikkea koulutusta ohjaavat vähintään arvostukset, jos vaikka arvoja, ihanteita tai inhimillisesti arvokkaita kokemuksia "pidetään piilossa" tai väheksytään.

Kasvatuksen käsite onkin saanut antaa perää opetuksen ja koulutuksen käsitteille, jotka kuulostavat paljon rationaalisemmilta ja asiallisemmilta. Kasvatusta ei voi kuitenkaan välttää, esimerkiksi juuri arvokkaan eri ulottuvuuksissa, kuten edellä olen esittänyt. Arvokkaan eri lajeilla on ilmeisen välttämätön osa ihmisen kehityksessä ja elämissä yleensäkin.

Se miksi kasvatuksen on katsottu tuottavan arvotyhjiötä, johtuu ehkä siitä, että opetustyötä ei ole aina liitetty inhimillisiin motiiveihin kuten opetettavan aineen perinteeseen ja arvoihin. Opetus voi olla parhaimmillaan myös kulttuurielämys eikä vain asiallinen oppimistapahtuma — halveksimatta sinänsä asiallisuutta. Kulttuurielämys merkitsee juuri arvokkaan eri ulottuvuuksien läsnäoloa tapahtumassa. Ne prosessoivat kasvavan ja oppivan kokemusta, ja näin ne luovat oppimiselle tarpeellista motivaatiota. Ihminen toimii yleensä nimenomaan inhimillisestä syystä, inhimillisistä herätteistä käsin.

Tahallinen ja tahaton kasvat

Vakavasti voidaan kysyä, kuinka suuri osa kasvatuksesta todella on tietoista tai valittua. Vanhemmat ovat itse omaksuneet käyttäytymisen ja elämäntavan edellisiltä sukupolvilta ja ympäröivästä yhteiskunnasta. Heidän elämänsä ilmentää niitä arvoja, ihanteita ja arvostuksia, jotka he ovat omaksuneet, ja he toimivat niiden mukaan, ehkä lainkaan arvioimatta niitä. Toisaalta ei ole myöskään sosiaalisista syistä suinkaan helppoa valita erilaisia arvoja. Näin arvokkaan lajit sisäistetään ja hyväksytään, ja niiden mukaisesti kohdellaan tulevaa sukupolvea.

Näin myös oppilaitoksissa annettava kasvat

on pitkälti “tahatonta” sikäli, että kaikki tapahtuu ainakin osaksi perinteen voimasta. Tätä ei toisaalta voi pitää sinänsä

minään pahana. Se todistaa vain kulttuurin jatkuvuutta ja ihmisten sopeutuvuutta. Suuretkaan uudistukset eivät välttämättä muuta tätä tahattoman kasvatuksen aluetta. Kriisi- ja murrosvaiheissa kuitenkin arvojen uudelleenarviointi voi tulla välttämättömäksi.

Nykyään aatteellisessa kulttuurissa elää paineita toiminnan tiedostamiseen. Huomattava osa opetuksesta ja koulutuksesta, ehkä kasvatuksestakin, on tahallista ja tarkoituksellista sikäli, että se on suunniteltu etukäteen. Järjestelmällinen ja laajamittainen toiminta on tyypillistä nykyaikaisessa yhteiskunnassa; sitä ei voi välttää. Niinpä tulee yhä luonnollisemmaksi, että myös kasvatusta, ei vain koulutusta, ajatellaan tietoisemmin. Mutta se kyllä edellyttää toisaalta kehittyvää tietoa ihmisestä, ja voi sanoa, että ihmisen tunnistaminen ja ymmärtäminen on vielä alkuvaiheessa.

Itsekasvatus

Kaikki kasvatus tähtää itsekasvatukseen, ainakin asia voidaan näin ajatella.¹²⁰ Lapsi joutuu erilaisten virikkeiden ääreen, jotka kasvattavat häntä tavallaan vastoin hänen tietoista tahtoaan. Lapsella ei juurikaan ole vielä kykyä arvioida, valita ja vaatia kehitykselleen tarpeellisia virikkeitä. Tässä suhteessa hänen kykynsä kuitenkin kehittyy. Se kehittyykö kyky todella ja missä määrin, riippuu tietenkin yhteiskunnan ja kasvatuksen arvoista eli siitä, arvostetaanko muun muassa itsemääräämisen, omaehtoisuuden, vapauden ja riippumattomuuden ihanteita.

Lopulta yksilö alkaa — ainakin suhteellisessa mielessä — kasvattaa itse itseään. Hän alkaa hakeutua sellaisten virikkeiden ja harrastuksen sekä koulutuksen piiriin, joilla hän uskoo olevan edullinen vaikutus hänen omaan kehitykseensä ja elämäänsä. Hän hakeutuu eri tilanteisiin sen mukaan, mitä

hän on oppinut arvostamaan. Tähän on tietysti ympäristö vaikuttanut, joten voi ajatella, ettei hän olisi tässä mielessä vapaa. Mutta kun yksilö sisäistää eritoten varsinaisia arvoja ja joitakin ihanteita, hän saa mahdollisuuden vapauteen. Toisin sanoen hänellä on kykyä ja mahdollisuutta arvioida niitä arvostuksia, joita hän on omaksunut. Ennen kaikkea yksilö pystyy arvioimaan sekä omaa että yhteiskunnan tilaa. Tämä on kaiken henkisen kehityksen ydin.

Tehtäviä ja kysymyksiä

1 Kasvatus ja arvostukset. Miten arvostukset tulevat esiin kasvatuksessa ja koulutuksessa? Minkälaisen arvostuskasvatuksen kohteeksi olet joutunut itse? Ovatko arvostukset koulutuksessa muuttuneet ja miten? Mitä eroja huomaat eri kulttuurien välillä?

2 Kasvatus ja ihanteet. Minkälaisia ihanteita olet omaksunut itse lapsuudessa. Oletko joutunut muuttamaan niitä? Minkälainen on ihanteellinen oppilas, opiskelija tai opettaja? Minkälainen on ihanteellinen kasvatusyhteisö? Voiko ihanteetonta kasvatusta olla? Ovatko ihanteet vaihtuneet tai vaihtumassa? Voiko kasvatus tulla toimeen ilman niitä? Mitä oikeastaan on "ihannekasvatus"? Onko syytä käyttää tällaista käsitettä?

3 Kasvatus ja varsinaiset arvot. Miten varsinaisten arvojen olemassaolo näkyy kasvatuksessa ja koulutuksessa? Onko niitä syytä korostaa vai ovatko ne itsestään selviä? Vaikuttavatko varsinaiset arvot todella elämään?

4 Kasvatus ja inhimillisesti arvokkaaksi koettu. Minkälaisia arvokkaita ja hyviä hetkiä muistat omasta lapsuudestasi kodissa ja koulussa? Miten tällaisia kokemuksia voisi välittää? Ovatko ne tärkeitä yksilön kehitykselle?

5 Kulttuuri ja kasvatus. Mitä ymmärrät käsitteellä kulttuurielämys? Mitä tarkoittavat käsitteet arvoinvalidi tai arvotyhjiö? Mitä kasvatus on lopulta? Missä määrin kasvatus on tahallista tai tahatonta? Voiko kasvattaja olla tietoinen kaikesta kasvatuksestaan? Voiko yksilö vaihtaa kasvatustaan? Voidaanko yhteiskunnan kasvatusperinne muuttaa tai

kehittykö se? Minkälaista kehitystä saattaa havaita? Voiko kasvatusta olla täydellistä?

6 Itsekasvatus. Miten ihmiset huolehtivat itsekasvatuksestaan? Mitä se voi tarkoittaa, ja onko se mahdollista ja miten? Onko itsekasvatus kaiken kasvatuksen päämäärä? Oletko tyytyväinen kotona tai koulussa saamaasi kasvatukseen? Mitä muuta olisit toivonut? Voitko täydentää nyt kasvatustasi?

Kirjallisuutta

- Ahlman, Erik 1992: Arvojen ja välineitten maailma. Teokset I, Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 49/1992 (alkuteos julk. 1920).
- Ahlman, Erik 1992: Teoria ja todellisuus. Teokset II, Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 50/1992 (alkuteos julk. 1925).
- Ahlman, Erik 1992: Totuudellisuuden probleemi. Teokset III, Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 51/1992 (alkuteos julk. 1929).
- Ahlman, Erik 1992: Olemassaolon "järjellisyys" arvometafyysillisenä ongelmana. Teokset IV, Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 52/1992 (alkuteos julk. 1938).
- Ahlman, Erik 1992: Kulttuurin perustekijöitä. Teokset V, Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 53/1992 (alkuteos julk. 1939).
- Ahlman, Erik 1992: Oikeudenmukaisuus ja sen suhde moraalisiin. Teokset VI, Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 54/1992 (alkuteos julk. 1943).
- Ahlman, Erik 1992: Ihmisen probleemi. Teokset VII, Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 55/1992 (alkuteos julk. 1953).
- Airaksinen, Timo 1987: Moraalifilosofia. WSOY, Juva.
- Eliade, Mircea 1963: Aspects du mythe. Editions Gallimard.
- Freud, Sigmund 1981: Johdatus psykoanalyysiin. (3. painos.) Gummerus, Jyväskylä (alkuteos julk. 1940).
- Krohn, Sven 1989: Ydinihminen. Arator Oy, Helsinki.
- Krohn, Sven 1990: Totuus, arvo ja ihminen. (2. esipuheella täydennetty painos.) Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 45/1990 (alkuteos julk. 1967).
- Krohn, Sven 1991: Ihminen luonto ja logos. (2. painos.) Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 46/1991 (alkuteos julk. 1981).
- Paakkola, Esko 2007. Itsekasvatus — pyrkimys kohti ihanteellista ja hyveellistä elämää. Länsimainen ja konfutselainen näkökulma. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja; no 122. (Self-cultivation – aiming towards an ideal and virtuous life. Western and Confucian approaches.)
- Sartre, Jean-Paul 1965: Esseitä I. Otava, Keuruu (alkuteos julk. 1946).
- Turunen, Kari E. 1974: Filosofian metodisesta merkityksestä. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja 2/1974.
- Turunen, Kari E. 1987: Ihmissielun olemus. Arator Oy, Helsinki.
- Turunen, Kari E. 1987: Ihminen ja tiede. (2. painos.) Atena kustannus

- Oy, Jyväskylä. (alkuteos julk. 1978, Gummerus, Jyväskylä.)
- Turunen, Kari E. 1988: Ihmisen kasvatus. Atena kustannus Oy, Jyväskylä.
- Turunen, Kari E. 1989: Mieli ja sielu. Arator Oy, Helsinki.
- Turunen, Kari E. 1990: Ihmisen ymmärtäminen. Atena kustannus Oy, Jyväskylä.
- Turunen, Kari E. 1990a: Unohdettu filosofinen virtaus: kärsivän tietoisuuden tie. Teoksessa Paakkola & Turunen (toim.) Teko ja kulttuuri. Reijo Wilenius 60 v. Atena kustannus Oy, Jyväskylä, 99–114.
- Turunen, Kari E. 1991: Ihmisen hahmo. (Uudistettu laitos.) Arator Oy, Helsinki 1991. Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksen julkaisu 48/1991.
- Turunen, Kari E. Tunne-elämä. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2004.
- Turunen, Kari E. Minusta näyttää — johdatus reflektiiviseen filosofiaan. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1998.
- Turunen, Kari E. Kokemuksen rakenne. Arator Oy, Tallinna 2016.
- Turunen, Kari E. Halut, arvot ja valta. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1997.

Tekijän teoksista käytetyt lyhenteet:

HAV = Halut, arvot ja valta

IH = Ihmisen hahmo

IK = Ihmisen kasvatus

ISO = Ihmissielun olemus

IY = Ihmisen ymmärtäminen

TE = Tunne-elämä

MN = Minusta näyttää

MS = Mieli ja sielu

KR = Kokemuksen rakenne

Viitteet

1 Vaikka ihmisten arvostuksia onkin tutkittu sosiologisesti, itse arvostamisen ilmiötä sielullisena tosiasiana on tutkittu vähän. Se liittyy tahtoon. Tahdon fenomenologiseen ydinrakenteeseen kuuluvat teko, päätös ja arvostus. Arkinen toiminta on tietoisten ja tiedottomien päätösten sarjaa. Tahdon fenomenologista rakennetta olen kuvannut tarkemmin esim. teoksissa ISO, s. 66–69 ja MS, s. 51–53.

2 Suomessa arvofilosofia ja siihen liittyvä humanistinen ihmiskäsitys on itse asiassa ollut hyvin vahvasti edustettua. Tärkeitä ajattelijoita ovat tässä perinteessä mm. Sven Krohn ja Erik Ahlman (Ks. kirjallisuusluetteloa teoksen lopussa). Heidän käsityksensä arvoista poikkeaa kuitenkin monin tavoin tässä esitetystä.

3 Lisäksi ihmisen sisäisyyden ilmiöistä, kuten arvoista, on vaikea puhua muuten kuin kuvallisesti, ts. havainnoista lainatuin kuvin. Näin siksi, että liikumme epähavainnollisella alueella.

4 Se mitä on ”olla läsnä”, on tietysti arvoituksellista. Se liittyy esimerkiksi ajan, nykyhetken, minän, kohtaamisen ja tietoisuuden ongelmiin.

5 Havaintojen hahmottumista ja ns. silmänmaailmaa olen pyrkinyt kuvaamaan teoksessani IH, s. 20–40. Olemassaolon käsite, erityisesti yleinen aineellisen olemassaolon käsite, perustunee kehon aistimuksiin. Tästä ks. IH, s. 30–33.

6 Epäilyn viljely on ollut ja on aatteellisesti merkittävää. Epäilyn ja totuuden välillä täytyy olla merkittävä yhteys. Ks. epäilystä myös MS, s. 117–118.

7 Tällaisissa yhteyksissä esiintyy usein sana ”tuntuu” (tai vastaavasti näyttää, vaikuttaa jne.), mikä osoittaa sitä, että ihminen on tietynlaisessa tuntosuhteessa ympäristöön ja itseensä. Tämä ei tietenkään merkitse, että ihminen ei myös arvioisi ja järkeilisi kokemuksiaan, mutta tunto on kuitenkin ensisijainen kokemus kaikessa. Ihminen on ikään kuin ”tuntolaite”, johon liittyy sitten muuta, esim. ajattelua.

8 Esimerkiksi sellaisessa terapiaprosessissa, jossa yksilö pyrkii pääsemään selvyteen menneisyydestään, täytyy myös arvojen — ja myös myöhemmin puheeksi tulevien ihanteiden — olla jotenkin läsnä, jotta totuus kiinnostaisi. Näin siitäkkin huolimatta, että arvojen tarpeesta ei tässä mielessä oltaisi lainkaan tietoisia; sisäistettyinä ne silti vaikuttavat.

9 Erityisesti näköaisti on usein nostettu maailmankatsomuksellisesti keskeiseksi tiedon perustaksi; ts. näköaisti on siis tavallaan ideologisoitu. Olen kutsunut tällaista näkemystä näköhavaintoperäisyydeksi

(näköhavaintoperäiseksi empirismiksi) ja sen kehittyneempää muotoa tekniseksi havainnollisuudeksi. Näköhavainto muodostuu kuitenkin yhteistyössä kehonaistien kanssa, jotka varsinaisesti välittävät maailman “aineellisuuden”.

10 Filosofian sisällöstä pääosa on inhimillisten “tuntoavaruuksien” selvittelyä. Vaikka rationaalisuuden vaatimus on oikea ja vaikka filosofit usein luulevat olevansa vain rationaalisia, tarkempi filosofoinnin kuuntele osoittaa, että hekin tulkitsevat tuntojansa ja kokemustaan ihmisenä — ja monesti varsin yleispätevästi ja siksi rationaalisen tuntuisesti. Tämä tuntojen, siis inhimillisen kokemuksen erittely voidaan tehdä rationaalisesti, vaikka itse rationaalisuuden käsite on erittäin vaikea määritellä — ehkä siinäkin on paljon tuntoa.

11 Kaikki tieteet perustuvat ihmisolemuksen energioiden käyttöön: ajatteluun, havaintoon, tuntoihin, tahtoon, mielikuvitukseen jne. Mutta ihmistieteissä nämä samaiset energiat muodostavat myös olennaisen osan itse tutkimuskohteesta.

12 Tieto ja ajatus ovat kaksi eri asiaa, vaikka en tarkenna tätä tärkeää erottelua tässä. Kaikkia ajatuksia ei kutsuta tiedoksi. Ajattelu on sielunenergia, kun taas tieto on idea siitä, kuinka tätä sielunenergiaa käytetään, ts. minkälaisia ehtoja sen tulee täyttää, jotta se olisi tietoa. Yksinkertaistaen voi sanoa, että ajatus jäsentää kokemuksemme, ja tieto orientoi meitä maailmassa. Tieto — siis oletettavasti tai koetellusti perusteltu ajatus — voi olla osuvaa, siis “totta”, lähinnä tarkoitustemme näkökulmasta. Tiedoksi käsitetty ajatus on kuitenkin aina vain fragmentaarinen “kopio”, katkelma maailmasta, ei milloinkaan täydellinen kuva. Ks. tarkemmin MN.

13 Mielikuvan, ajatuksen tai koetun jäsennyksen vastaavuus suhteessa johonkin ulkopuoliseen todellisuuteen on filosofisesti ongelmallinen, koska ihminen toteaa kaiken yleensä ajatuksin. Tällöin voidaan kysyä, mitä ovat tosiasiat, kun ne toisaalta yleensä ilmaistaan juuri ajatuksin? Mitä on tosiasioiden ja ajatusten vastaavuus? On parempi pitää ajattelua vain todellisuutta jäsentävänä voimana, eikä siis ikään kuin enemmän tosiolevaisena kuin muita ilmiöitä. Näin siitäkkin huolimatta, vaikka ihmisellä on taipumus samastua ajatteluunsa ja kokea, että se tavoittaa todellisuuden ja valaisee sen voimallisesti. Ajattelulla on toki tietty valoluonne, todellisuuden valaisijan rooli, näin aivan arkisessa suhteessamme todellisuuteen. Ajattelun olemuksesta ks. MS, s. 61–83 ja MN s.28–123.

14 Mielikuvat ovat kuvallisimmillaan tavallaan pysäytettyjä hetkiä. Mutta käsitteellistyessään niiden hetkiin liittyvä kuvallisuus pelkistyy ja suurpiirteistyy, vaikka kuvallisuus ei kokonaan häviäkään mielikuvista. Niistä

ei tule suoranaisesti käsitteitä, vaan käsitteen täytyy olla jotain muuta, joltain selvästi ajatuksenomaista, mielikuvien taustalla. Käsitteistä energisimmin ”tyhjinä kohtina” mielteiden meressä ks. tarkemmin IH, s. 80.

15 Ompotensista ja vallasta ajattelun piirissä ks. MS, s. 123–135. Ajattelu on ilmeisesti vain inhimillisen mielen energiaa todellisuuden jäsentämiseksi, eikä sekään liene todellisuuden ”tosi aines”, sen ”tosi rakennus”, vaikka se olisikin ihmisen ainoa keino käsittää todellisuutta.

16 Tiedon yhteydestä ihmisen tarkoituksiin ja totuuden suhteellisuudesta niihin nähden on puhuttu edellä. Ihmisellä on ilmeinen ”halu tietää totuus”, ja tämä on tietenkin kunnioitettavaa. Mutta on todennäköisesti syvästi meissä elävän narsismin vastaista myöntää, että lopulta ihminen voi tietää totuuden vain tarkoitustensa näkökulmasta. Tarkastelu on siirrettävä myös noihin tarkoituksiin, jotka suhteellistavat tietoa.

17 Moniselkoinen kysymys on se, mitä yhteensopivuus tarkasti ja analyttisesti on. Sillä tulee olla taustalla loogisluontoisia kriteerejä, vaikka se ehkä tuntuukin yksilön mielessä elämyksenä. Yksittäisistä väitteistä voi kysyä aina: missä mielessä tämä on yhteensopiva tai tuntuu sellaiselta muun tietoni kanssa? Taustalla mielessämme olevat ”ajatusmassat” tai ajatuskentät tukevat yhteensopivuuden elämystä, vaikka emme voi niitä kaikkia juuri sillä hetkellä tarkistaa. Ajatuskentän käsitteestä ks. IK, s. 31–32 tai MS, s. 64–66.

18 Perinteisesti esitellään filosofian oppikirjoissa yleensä kolme totuusteoriaa: korrespondenssi-, koherenssi- ja pragmaattinen totuusteoria. Totuudessa on kyse ennen kaikkea mielessä olevan käsityksen ja kohdatun maailman vastaavuudesta. Kuitenkin näissä totuusteorioisakin tulevat esiin ihmisen sielunelämän kolme komponenttia. Korrespondenssiteoria korostaa selvimmin ajattelua; se on siis ajattelunomainen osa totuutta. Koherenssissa on kyse jo kokonaisuuksien näkemisestä, mikä liittyy ajattelun tunteenomaiseen osaan. Pragmaattinen totuusteoria viittaa puolestaan ihmisen tahtoon. Käsitteilyssäni esiintyy oikeastaan neljäskin totuusteoria, eli välitön havainto tai kokemus, ts. totuus täydellisenä yhteneväisyytenä. Ilmeisesti totuuden kokemus sisältää lähes aina kaikkia näitä komponentteja.

19 Tietämisestä ja odotusmielteistä tarkemmin ks. MN, s. 128–130. Myös uskosta tietämisen olennaisena osana ks. MN, s. 133–136.

20 Käytännöllisistä tarpeista ks. esim. KR s. 66–71 ja erityisesti hallitsemisesta ks. MS, s. 58–59.

21 Kreikan kielen sana eidos (tai idea) on suomeksi hahmo. Todettakoon toisaalta myös, että tämä tutkimus perustuu hahmolliseen käsitteenmuodostukseen, jota olen kuvannut esim. teoksissani IH, s. 10, IK,

s. 24–25 ja MS, s. 6–7. Mielestäni ihmisen sielullis-henkisen olemuksen kuvauksessa nimenomaan hahmollinen käsitteenmuodostus on välttämätön lähtökohta.

22 Ajattelu on keskeistä totuuden tavoittelussa, mutta luonnollisesti tiedon kehitys vaatii muitakin sielullisia prosesseja. Ihminen ei voi vaihtaa ajatusaiheitaan, niitä aiheita, joiden pohjalta koetut, ts. ajatellut ajatukset syntyvät. Ne ovat ajattelun potentiaalia, ja näin myös tapa ja keino todellisuuteen jäsentymiseksi. Oppimalla lisää kokemuksesta tai opiskelun syntyä uusia ajattelun mahdollisuuksia, ajatuksen muodostamisen ja jäsentämisen mahdollisuuksia. Tämä on osa henkilökohtaista luovuutta ajattelussa, mutta ajatusaiheita (ajatusten potentiaaleja) voidaan oikeastaan vain kehittää, niitä ei kerralla voi vaihtaa. Tämäkin antaa aavistua, että ajattelu on syvä persoonallisuusvoima, usein keskeinen osa identiteettiä.

23 Jos totuus olisi substantiaalista, ts. kiteytynyt johonkin tai jonnekin, se ei olisi enää pelkkä arvo, vaan vain jotain arvostettavaa, esineellistynyttä. Ihmiset arvostavat monia asioita substantiaalisina totuuksina, esimerkiksi pyhiä kirjoja tai tiedettä, mutta mielestäni tämä vesittää totuuden arvoluonnetta.

24 Ihmisen narsistiseen ytimeen kuuluvat vallan, pyyteen ja ahneuden narsistiset yllykkeet. Viitataan niihin usein, vaikka tässä ei ole mahdollisuutta selvittää niitä seikkaperäisesti. Ks. tarkemmin niistä esim. KR, s.74–134.

25 Tietämisen tyytyväisyyden ja selkeyden tunteeseen tai joskus jopa huumaan liittyy usein jotain ylikorostunutta: kokemus oman persoonan arvon kohoamisesta. Meillä on tavallaan kiusaus kokea, että tiedolla, ajatuksella tai näkemyksellämme, on jokin absoluuttinen totuusarvo. Samastumme ja kiinnitymme siihen, ja koemme ikään kuin arvommekin kohoaisi sen vuoksi. (Samastumisen käsitteestä ks. IH, s. 212–217.) Silloin on aivan ilmeisesti kyse siitä, että narsistiset yllykkeet ottavat osan löytämisen sinänsä perustellusta riemusta. Myöhemmin ”totuus” tasaantuu mielessämme ja voi näyttäytyä varsin suhteelliseksi, ainakin välivaiheeksi. Itsensä korottamisen narsismista ks. MS, s. 155–156 ja ns. hohdottamisesta MS, s. 218.

26 Ihmisellä on tarve jäsentyä todellisuuteen. Siksi hänellä on tavallaan myös ”totuudennälkä”, missä on sekä myönteinen että kielteinen puolensa. Ihmisen rajallisuuden huomioon ottaen ovat totuudetkin tietysti suhteellisia. Silti yksilö saattaa kiinnittyä joihinkin totuuksiin niin lähtemättömästi, että hän voi kokea olevansa näkemyksissään ja mielipiteissään erityinen totuuden edustaja. On selvää, että tässä suhteessa voi esiintyä

äärimmäistä fanaattisuuttakin. Tämä koskee tietysti myös ryhmiä, yhteisöjä ja kokonaisia yhteiskuntia. Saattaa syntyä paine pakottaa kaikki noudattamaan "totuutta".

27 Sana ja käsite voidaan luonnollisesti erottaa toisistaan. Käsitteen ole-massaolo, käsiteilmiö on itsessäänkin kovin arvoituksellinen asia. Ks. kä-sitteistä esim. IH, s. 77–83; MS, s. 38–41 tai MN s. 12–17.

28 Totuuden voi ajatella olevan kehittynyt rehellisyydestä, jota kutsun myöhemmin ihanteeksi. Voisi olettaa, että ensin on vaadittu rehellisyyttä, koska epärehellisyys johtaa usein ongelmiin. Rehellisyydelläkin on käy-tännöllistä merkitystä. Totuus olisi ikään kuin rehellisyyden kehittynyt ja yleistynyt metamorfoosi (muodonmuutos).

29 Pyyteen narsismia olen kuvannut tarkemmin teoksissa KR, s. 107–113 ja MS, s. 155–161.

30 Olen nimittänyt keskeiseksi viettipaineeksi juuri narsistiset yllykkeet. Seksuaalivietti suuntaa ja sävyttää voimakkaasti käyttäytymistä, mutta sitä voidaan pitää kuitenkin vain yhtenä pyyteellisyyden lajina. Se sijaan hyvinkin mahdollinen voi olla näkemys siitä, että seksuaalisuus saattaa vaikuttaa narsististen yllykkeiden taustalla lajihistoriallisesti, sielunelä-män laajentajana ja monipuolistajana. Ks. MS, s. 314–318.

31 Olen tämän kirjan vuonna 1992 tapahtuneen kirjoittamisen jälkeen kehittänyt terminologiaani tarpeen ja halun –käsitteiden osalta. Ks. tar-kemmin HAV.

32 Varsinkin lämpimän ilmaston maissa on löydetty lapsia luonnosta (ns. susilapset tai kasperit), jotka ovat selvinneet oudosti hyvin vähillä ihmis-kontakteilla ja luonnon antimilla, mahdollisesti eläinten seurassa (van-hojen tarinoiden mukaan susien ruokkimana). Ilmeisesti juuri virikkei-den puutteen vuoksi lasten kokemuksesta ja käyttäytymisestä puuttuu monia inhimillisiä ja "luonnollisia" asioita, kykyjä ja tuntemuksia. Jos virikkeet jäävät saamatta, yksilö ei näköjään siis kehity asianmukaisesti, inhimilliset potentiaalit jäävät heräämättä. Jos lapsi on ennättänyt jo liian vanhaksi, niitä ei enää juurikaan saada heräämään; virikkeet tulevat liian myöhään. Tällaisia tapauksia tunnetaan lukuisia. Ennen vanhaan kuu-rot lapset eivät oppineet juuri mitään kieltä, kun heille ei riittävän ajoissa opetettu viittomakieltä. Ihminen on siis kehityksessään sosiaalisesti hy-vin riippuvainen, ts. virikeriippuvainen.

33 Monet kielentutkijat ovat päätyneet mm. sellaiseen käsitykseen, että kaikissa kielissä on lopulta — huolimatta niiden pinnallisesta suuresta erilaisuudesta — myös yhteisiä rakenteellisia piirteitä, esimerkiksi kie-len syvärakenne. Tällä tasolla kielet muistuttavatkin yllättävästi toisiaan. Syvärakenteen mielessä voi oikeastaan vain ihminen oppia kieltä, se on

hänen synnynnäinen valmiutensa. Vaikka joillekin eläimille — esimerkiksi simpansseille — voidaankin opettaa runsaasti sanoja, ne eivät kuitenkaan opi eivätkä käytä kieltä tässä syvärakenteellisessa mielessä.

34 Informaattisen ja prosessuaalisen tiedon käsitteistä ks. tarkemmin IK, s. 19–25.

35 Universaalisuus tulee esiin myös Airaksisen (1987, s. 67) moraalifilosofisessa teoksessa yhtenä moraalialia määrittävänä piirteenä.

36 Patologisen ytimen ja päätöksen käsitteistä ks. tarkemmin MS, s. 208–212 ja 221–222.

37 Itseksi käsintän lähes kaiken minään liittyvän minän ulkopuolisen, esim. kehon, tunteet, jopa ajattelun. Ks. tästä tarkemmin ISO, s. 114–120.

38 Kaikkien arvokkaiden asioiden välillä on tiettyä yhteyttä, jotain sisäistä samanmerkityksisyyttä. Ilmeisesti nimenomaan hyvyys on taustalla oleva kokoava arvo.

39 Lopulta huomattavan osan universonumista voi tunnistaa vain laatueroina. Eri värit erottuvat vain toisistaan vain värielämyksenä, samoin tunteet tai muut sisäiset tilat ja ilmiöt. Laatueroja saatetaan vain luonnehtia; niitä ei voi useinkaan ehdottoman sitovasti määritellä tai todistaa olemassa oleviksi, jos joku ei havaitse niitä. Arvokkaan eri lajeja ei ehkä voi täysin yksiselitteisesti määritellä erilleen toisistaan, niin että joitakin vastaesimerkkejä ei löydetäisi. Silti erojen havaitseminen ja luonnehtiminen voi luoda olennaista selvyyttä kokonaisuvaan. Tällä en kuitenkaan halua torjua yksiselitteisen määrittelyn vaatimusta, joka on tietenkin myönteinen ja selvyyttä etsivä pyrkimys.

40 Eräitä ihanteita saatetaan pitää luonnonoikeudellisina oikeuksina eli ihmisen ja yhteisöjen “luontoon” jotenkin kuuluvina.

41 Tietäminen on itse asiassa inhimillinen ilmiö, joka voi toteutua täysin tiedottomastikin. Tiedämme monia asioita, vaikka emme ole erityisen tietoisia siitä, että tiedämme. Silti tällainen tiedoton tieto voi olla vaikuttavaa. Tietämisestä tarkemmin ks. MN, s. 128–144.

42 Luottamuksesta tulee puhe myöhemmin myös luotettavuuden ihanteen yhteydessä. Tämä osoittaa, että rehellisyydelle ja luotettavuudelle voidaan löytää yhteisiä alueita. Molempiin käsitteisiin liittyy läheisesti tavanomaisessa ajattelussa esimerkiksi myös ei-varastamisen ihanne. Ihanteiden merkitykset liukuvat usein arkikielessä päällekkäin. Ne eivät ole siis kovin selvärajaisia; tämä vahvistaa kuvaa ihanteista jonkinlaisina “yleisinhimillisyyden” tai “yleishyveellisyyden” ilmaisuina.

43 Itsetuntemus voi olla järkyttävääkin. Siksi tässä jalossa taidossa on syytä edetä yleensä ja aivan luonnon pakostakin vähitellen: yksilölle on an-

nettava aikaa. Tämä on tavallista esim. terapiassa. Aivan arkisestikin on kunnioitettava sitä, että yksilö ei ole suinkaan valmis ottamaan vastaan totuuksia itsestään tai ei jaksakaan kohdata kaikkea sitä, mitä hänen persoonallisuuteensa kätkeytyy. Yksilö ei ole myöskään hetkessä valmis romuttamaan ylläpitämäänsä, ehkä ihannoitua ja osaksi valheellistakin kuvaa itsestään; jokainen tarvitsee itsekunnioituksensa. Uuden itsekunnioituksen ainekset on löydettävä, ennen kuin vanha kokonaan häviää. Myös tämä yksilön kehityksen ja suhteellisen koskemattomuuden kunnioittaminen on tärkeä ihanne, lähellä hienotunteisuuden ihannetta.

44 Vallan käsitettä ja siihen läheisesti liittyvää häpeää olen käsitellyt esim. KR, s.74–105, MS, s. 246–250 ja IY, s. 21–43. Valheesta kiinni jääminen nostaa yksilön sielussa yleensä puolustusreaktioita, joista tärkeimpiä ovat defensiiviset tunteet: viha, pelko ja kateus.

45 Hyväksytyksi tuleminen on yksi ankarimpia inhimillisiä tarpeita, ks. tarkemmin esim. MS, s. 156–157.

46 Jos yksilö joutuu turvautumaan jo lapsena karkeisiin defensiivisiin (karkeaan ja yksioikoiseen vihaan, pelkoon tai kateuteen ja niiden johdannaisiin), hänen reaktionsa pelkistyvät suhteessa ympäristöön. Tätä olen kuvannut erityisesti teoksessa IY, s. 91–115.

47 Itse asiassa rehellisyyden, luotettavuuden ja suvaitsevuuden välillä on merkittäviä yhteyksiä. Rehellisyys liittyy tietoon, luotettavuus uskoon ja suvaitsevuus tiedostamiseen. Kaikki nämä elementit kuuluvat tietämyseen. Ihanteet ovat oikeastaan lähes tutkimaton elämänalue.

48 Ajattelun suhteellisuudesta ja vallan narsismista ks. esim. MS, s. 123–135. Tietokonetta ei syytetä siitä, että sinne ei ole laitettu joitakin ohjelmia ja tiedostoja tai että sillä on vain tiettyjä teknisiä mahdollisuuksia. Analogisesti voi ajatella ihmisenkin ”ajatuskohtalosta”.

49 Laaja-alaisuutensa ja merkityksensä vuoksi oikeudenmukaisuuden voisi nähdä kuuluvan varsinaisten arvojen joukkoon, mutta mielestäni se on selvästi ihanne. Tosin se on hyvin vahvasti arvoluontoinen, ts. lähellä arvoja. Oikeudenmukaisuus on myös omalla tavallaan varsin konkreetti ja luonnollinen idea, niin että sitä voi joissain yhteyksissä nimittää jopa tarpeeksi; se voi tuntua tarpeelta. Kun totuudessa, kauneudessa ja hyvydessä on tietty absoluuttisuuden momentti, oikeus on suhteellisempaa, ja näin se muistuttaa ihanteita. Arvoluontoinen se on sikäli, että mitään lopullista oikeutta maailmassa tuskin toteutuu. Tässä on tosin hyvä muistaa, että on maailmankatsomuksia, joiden mukaan ihminen joutuu sovittamaan lopulta kaikki tekonsa, ts. vääryydet ja oikeudet jotenkin sovitettaviksi ja tulevat tasapainoon.

50 Lukuisat uudet ihanteet vaikuttavat rikollisten käsittelyssä, rankaussa, hoidossa ja mahdollisessa “uudelleenkasvatuksessa”. Kaikkia näitä ihanteita ei ehkä voi nimetä yksiselitteisesti. Sama koskee suhdetta moiniin poikkeaviin ryhmiin: vanhuksiin, vammaisiin, alkoholisteihin jne. Uudet ihanteet liittyvät toisen elämän, persoonan koskemattomuuden, itsemääräämisen, kohtuullisen vapauden sekä kehityksen kunnioittamiseen ja ymmärtämiseen. Monessa tapauksessa on kyse myös valistuneisuudesta ja ymmärtämystä torjuvien defenssien murtumisesta. Lääketieteellisen hoidon piirissä vaikuttaa yhä voimakkaammin potilaan itsemääräämisen ihanne, joka voi aiheuttaa ristiriitoja ja kohdistaa painetta vanhempiin näkemyksiin, esimerkiksi lääkärin vastuullisuuteen ja arvovaltaan.

51 Yleensäkin käytämme esimerkiksi sanoja järkevämpi, parempi, viisaampi, oikeampi ja inhimillisempi, ilman että olemme kovinkaan tietoisia siitä, mitä kriteerejä tällöin sovellamme. Taustalla täytyy olla käsitteitä, elämyksiä ja kokemuksia, jotka eivät aina ole kovin tietoisia. Puheseen tulee hyvin vahva kannanoton sävy, mikä käy esiin myös tässä tekstissä. Toisaalta sanoihin kätkeyty arviointi kuvastaa sitäkin, että me arvioimme aina asioita joidenkin sisäistämiemme näkökulmien tai ihanteiden, esim. inhimillisyyden käsityksemme perusteella.

52 Samastumisesta ja ei-samastumisesta ks. esim. IH, s. 212–217, IK, s. 135–136 tai MS, s. 12–13 ja 323.

53 Ihmiset antavat erilaisen arvon eri ihanteille ja tulkitsevat niiden sisällön ja merkityksen eri tavoin. Voidaan kysyä, mitä vaikapa suvaitsevuus tai huomaavaisuus tarkoittaa eri ihmisille yleensä ja varsinkin käytännön elämässä. Ehkä jotkut eivät pitäisi suvaitsevuutta ihanteena lainkaan, eivät siis ainakaan moraalisen ihanteena. Näin saattaisivat menetellä esimerkiksi kiihkeästi uskonnolliset ihmiset, jotka uskovat edustavansa ehdotonta totuutta; suvaitsevuus saattaisi olla heille joissain yhteyksissä vain merkki moraalin rappiosta. Kuitenkin on selvää, että kaikkea ei voida suvaita.

54 Lasten kurittamiseksi saatetaan katsoa olevan “hyviä syitä”, ts. jotkin muut arvokkaana pidetyt asiat, esim. inhimillinen hyvä, voivat vaatia sitä — ainakin näin asiaa saatetaan perustella. Nykyään fyysinen koskemattomuus (samoin kuin väkivallattomuuskin) on aika ehdottomasti sovellettu periaate, vaikka luonnollisesti sitä ei ole mahdollista täysin noudata, vrt. esim. poliisitoimi. Ihanteiden kehitys synnyttää kuitenkin uudenlaisen asennoitumisen painetta ja uusia käytäntöjä monilla yhteiskunnan alueilla, esim. juuri suojelutyössä.

55 Erityisen hankala on kysymys siitä, onko ihmisellä moraalista erityis-olemusta vai onko kyse vain muiden olemuksellisten piirteiden erityisestä toiminnasta. Joka tapauksessa moraalitieteellinen ilmiönä sekä tapana arvioida näitä ilmiöitä on olemassa, vaikka sen erityisluonnetta ei ole helppo hahmottaa.

56 Sanoilla ihanne, ihailu, ihanteistaminen, ihannoiminen ja ihanteellistaminen voi nähdä olevan eri merkityksen. En kuitenkaan pyri suoraan määrittelemään niitä, vaikka tässä annankin niille jonkin verran poikkeavat sisällöt. Ne ovat läheisiä toisilleen, joten saatan olla osaksi itsekä epäohjon mukainen niiden käytössä. Näillä sanoillahan ei ole täysin vakiintuneita merkityksiä.

57 On luonnollisesti vaikea kysymys, mikä on "todellinen maailma". Ehkä ihminen koskaan kohtaa tätä todellista maailmaa, vaan elää aina itse luomassaan maailmassa: kulttuurin, perinteen, elämäntavan ja oman sieluelämänsä luomassa merkitysten, tunteiden ja kuvitelmien maailmassa. Koettu todellisuus on pitkälti ihmisen projektioita. Siihen mikä siinä on "todellista", "ihmisen luomaa" ja "kuviteltua", ei suinkaan ole helppo vastata. Ihmisen kulttuuriolentona luoma maailma ei sinänsä ole tietenkään harhaa, mutta sen joukossa voi olla paljon sellaista fantastista, johon voisi soveltaa tätä käsitettä.

58 Narsistiset yllykkeet rakentavat merkittävästi persoonallisuutta, mitä olen kuvannut useissa teoksissani. Näitä tarpeita ei tule käsittää vain kielteisiksi voimiksi.

59 Luonnollisesti julkisuus luo myös epäihanteita, joihin yleisö voi projisoida halveksuntaansa ja vihaansa. Tällaisia projektioita käytetään joskus hyvin ikävästi politiikassa tavoiteltaessa henkilökohtaista asemaa tai valtaa omille käsityksille.

60 Toisaalta "tuntuma-ajattelussa" voi kyseessä olla sekä vallan (oikeassa olemisen) että pyyteen (omien tunteidensa pyhittämisen) narsismi.

61 Tyydytyksen käsitettä olen käyttänyt suorastaan teknisesti ilmaisemaan yhtä käytännöllisistä tarpeista. Muut ovat hallitseminen ja saavuttaminen.

62 Myönteisiä tunteita, varsinkin ns. "kulttuuritunteita" olen käsitellyt esim. teoksessani ISO, s. 146–180 ja KR, s. 172–204. Monia niistä (esim. ihmettelyä, kunnoitusta, tiedonhalua) voidaan pitää sieluelämän erityisinä liikahtuksina ja tosiasioina, mutta on tavallista kohottaa ne myös ihanteiksi.

63 Arvostusristiriitoihin liittyy usein defensiivisiä tunteita: vihaa, pelkoa ja kateutta. Kun osoitetaan epäarvostusta tai halveksuntaa toisen ihmisen elämää tai arvostuksia kohtaan, se toisaalta osoittaa kätkeytyä arvostusta ainakin osaksi samaan suuntaan ja siitä syntyvää kateutta ja vihaa. Se myös ilmentää halua saada omat arvostuksensa voimaan ja noudatetuiksi, ehkä myös halua nujertaa toinen. Voimakas psyykinen reagointi ilmentää todennäköisesti aina joltain kulmalta myös arvostusristiriitoja yksilön sisimmässä ja suhteessa muihin ihmisiin, vaikka toiminta ei aina siltä näyttäisi eikä näin jaksettaisi ajatella.

64 Tämä kehämäisyys on varsin luonnollista monille sielunilmiöille. Siksi voidaan sanoa, että "arvostuksia arvostetaan". Toinen tyyppillinen ja hyvin keskeinen sielunelämän kehämäisyys on esim. ajattelun ajattelu. Tämä on nimenomaan inhimillisen tietoisuuden ominaisuus, ehkä sen keskeisin olemus. Ks. tästä esim. IH, s. 89–91 tai MS, s. 61–63.

65 Tällainen "kaksoissidos" tai sielunliikkeen "edestakaisuus" on sielunilmiöille hyvin tavallista.

66 Suhteen saaminen liittyy läheisesti yhteyden käsitteeseen, jolle olen antanut suorastaan teknisen merkityksen tiedon ja taidon käsitteiden rinnalla. Ks. tästä tarkemmin MS, s. 149–154.

67 Tietysti kaikki inhimillinen on vain kokemusta, mutta silti jotkin asiat ovat puhtaammin kokemusta tai elämystä. Varsinkin arvoissa ja ihanteissa on jotain sellaista, jota voi kutsua myös ideaaliseksi, ts. käsitteelliseksi, vaikka laajasta näkökulmasta katsoen käsitteellinenkin on kokemusta.

68 Vaikka tässä tarkoitetaan laajemmin inhimillistä kokemusta, varsinaiset arvot voi kuitenkin ottaa esimerkiksi. Niissä on jotain ilmeisen yleispätevää, eikä niiden yleispätevyys riipu siitä, kenen tai minkälaisen yksilön mielessä ne esiintyvät.

69 Jopa tavanomaiset aistihavainnot voivat olla harhaa esimerkiksi henkilön sielunelämän epätasapainoisuuden vuoksi. Kuitenkin erityisesti havaintojen katsotaan kertovan jotain todellisesta maailmasta, joka on lopulta inhimillisten havaintojemme syy. Havaintojen ei ajatella olevan vain itsesyntyisiä tai itse tuotettuja, vaan syntyneitä maailman kohtaamisesta. Tosin tämä on pulmallinen filosofinen kysymys. Samoin voi ajatella, että muut yksityiset kokemuksemme havaintojemme lisäksi kertovat jostain muustakin kuin vain omista sisäisistä tiloistamme. Ne eivät siis olisi vain itse tuotettuja, vaan myös ne aiheuttaisi jokin kohtaaminen. Näin uskonnolliset ajattelijat väittävät kohdanneensa jotain, eikä heillä ole tietysti muuta kuin elämys tai kokemus tästä kohtaamisesta, sen luoma varmuus. Kohtaamisen käsitteestä ks. tarkemmin MS, s. 90–92.

70 Tässäkin näkyy, kuinka läpäisevästi hyvän käsitettä voidaan käyttää; se tuntuu sulkevan piiriinsä todella laajan alueen ihmiselle arvokkaasta tai ihmisen arvoista. Siksi se vastustaa tarkkaa määrittelyä.

71 Itse asiassa ihminen elää monien sellaisten asioiden keskellä, joita hän ei ole valinnut. Ne ovat vain inhimillisiä ja eksistentiaalisia tosiasioita. Emme ole valinneet kehoamme, sen orgaaneja tai niitä sielunenergioita, joissa elämämme toteutuu. Emme ole juurikaan valinneet kasvatustamme ja kokemuksiamme, jotka ovat muokanneet meitä. Tämä on eksistentiaalinen tilanteemme (situaatiomme).

72 On hyvä huomata, ettei varsinkaan tiede ole kiinnostunut ontologisista tai metafysisistä miksi-kysymyksistä, ts. siitä, miksi maailmassa on jotain, esimerkiksi kasveja, ihmisiä, aistimuksia, häpeää, kärsimystä, miellyttäviä kokemuksia tai onnellisuutta. Tieteessä ilmiöiden olemassaolo tunnustetaan ja yleensä pyritään vain selittämään, miten ne ovat olemassa, missä suhteessa ne ovat muihin ilmiöihin tai miten ne toimivat. Saatetaan tietenkin kysyä, miksi joku on onnellinen tai kokee esim. häpeää, mutta ehkä ei kysytä, miksi tällaisia ilmiöitä on olemassa. Ne vain ovat, ja tärkeää on ymmärtää niitä olemassa olevina. Tieteessä miksi-kysymykset sallitaan yleensä vain, jos vastauksena on toisia olemassa olevia ja havaittavia ilmiöitä ja niiden välisiä riippuvuuksia.

73 Ihmissielun ristiriitaisuudesta ja kamppailusta itsensä kanssa ks. esim. IY, s. 117–138. Uskonnollinen keskiajan eksistentiaalifilosofi mestari Eckhart painotti erikoisesti ja omaperäisesti ihmisen riippumattomuuden tärkeyttä. Ks. tästä esim. Turunen 1990a.

74 Käsitteeni mukaan identiteetti on nimenomaan narsistisesti latautunut elementti, mikä kuvastuu muun muassa siinä vihassa, pelossa tai kateudessa, mitä sen loukkaaminen aiheuttaa. Identiteetistä ks. ISO, s. 114–120.

75 Mircea Eliade (1963) kuvaa ilmeikkäästi, kuinka primitiivisillä kansoilla oli myyttisiä kertomuksia oman kansansa synnystä ja kuinka ne koettiin pyhäiksi.

76 Kateus on hyvin mielenkiintoinen defenssi, koska juuri se näyttää ylläpitävän yksilön arvon kokemuksesta. Sitä voidaan kutsua arvo- tai arvostusdefenssiksi, joka puolustaa ihmisen omaa arvoa. Ks. tarkemmin KR, s. 131–134.

77 Tekeminen on yksi ihmisen eksistentiaalisista tarpeista jäsentymisen ja liittymisen ohella. Tekemisen luonnollisen paineen ja ”tarpeen” vuoksi voi myös sanoa, että sitä itseäänkin arvostetaan. On hyvä huomata, että merkittävä osa tahdosta on tiedotonta.

78 Toisessa yhteydessä olen puhunut sielunelämän ylimäärästä, ks. IK, s. 108–110. Ihmisen toiminnan loputon monipuolisuus, sielunelämän ylenpalttisuus ja jatkuva uurastus johtuvat ilmeisesti osaksi ihmisen sielunelämän narsistisesta ytimestä eli ”viettipaineesta” hänessä. Ks. viettipaineen käsitteestä MS, s. 315–317.

79 von Wrightiltä saamani virikkeiden perusteella luonnehdin tätä rationaalista teonfilosofiaa, ”tiedosta toimivaa” ja käsittävää ihmistä jo teoksissani Turunen 1974, s. 31–39 ja 1987, s. 40–46. Käsittävä ihminen on jäänyt filosofiassa vähälle huomiolle. Käsittäminen on erittäin hämmästyttävä ilmiö, jos sitä osaa hämmästyä. Filosofiassa on kyse myös kyvyistä herätä ihmetykseen, koska näin syntyy mahdollisuus ilmiön kohtaamiseen ja tarkasteluun.

80 Koska ihmisen toimintaa ei voi täysin ennustaa, niin tavallaan tietelle jää ainoaksi mahdollisuudeksi kuvata hahmollisesti vain niitä kokemusulottuvuuksia, joiden varassa inhimillinen elämä toteutuu ja jotka yleisesti ja yksilöllisesti kietoutuvat toisiinsa. Tämä on ollut tavallaan se tutkimusohjelma, jonka olen pyrkinyt toteuttamaan teoksissani. Hahmollisesta käsitteenmuodostuksesta ks. IH, s. 10 tai MS, s. 6–7.

81 Tosin varsin hämäävä ja vaikeaa on hahmottaa sitä, mitä rationaalisuus on. Joitakin kriteerejä saatetaan ehkä löytää, esim. johdonmukaisuus ja loogisuus, mutta järkevyyttä itseään ei ole helppo määritellä. Voidaan tosin puhua esim. tehtävärationaalisuudesta, eli järkevistä keinojen valinnasta jonkin valitun päämäärän saavuttamiseksi. Monesti rationaalisuuden käsitettä käytetään kuitenkin vain, kun halutaan ilmaista, että jotain — usein omaa — ajattelutapaa arvostetaan, ilman sen todellisempia perusteita.

82 Aistimukset syntyvät fysiologisen ja psyykkisen rakenteemme pohjalta ja ovat perin inhimillisiä, ts. ihmisen olemuksen ja rakenteen mukaisia. Aistimuksen ja havainnon käsitteistä ks. esim. IH, s. 26–29. Havainnon käsitteen moniulotteisuudesta ja puhtaan havainnon idean ongelmallisuudesta ks. IH, s. 63–66.

83 On kuitenkin hyvä huomata, että tietäminen on tietyiltä osin uskonnollista.

84 Itse asiassa myös luonnon käsittäminen on perin inhimillistä puuhaa, joka perustuu ihmisen havaitsevaan, käsitteitä ja ajatuksia muodostavaan, toimivaan olemukseen. Onko inhimillinen ajattelu siten objektiivista, että se on ”todellinen” todellisuuden kuva? Vai onko se vain inhimillinen tapa kohdata ja jäsentää todellisuutta; ts. ihmisen mielenliikettä ilman syvempää ”todellisuuden kaltaisuutta”. Tämä on vakava maailmankatsomuksellinen ongelma ja liittyy myös kysymykseen ajattelun yhteydestä ihmisen

narsistiseen olemukseen, erityisesti vallan narsismiin, ts. kysymykseen siitä, sokaiseeko ajatteluun sisältyvä vallan narsismi ihmisen mielen uskomaan ajattelun objektiivisuuteen. Ks. tästä esim. MS, s. 123–135. Ajattelu kuitenkin tuntuu ja näyttää tavoittavan todellisuutta. Tästä ks. esim. IH, s. 96–99 ja MS, s. 66–68.

85 Tarkoitusten ja päämäärien yhteydestä yhteiskunnan ja sen laitosten tahtoon kerrotaan tarkemmin teoksessa IY, s. 128–129.

86 Tunteiden informaatioluonteesta enemmän ks. IH, s. 152–155 tai IK, s. 43–44.

87 Juuri tunteet tekevät todellisuuden inhimillisesti merkitykselliseksi, ts. jotain merkitseväksi, ks. tästä esim. IH, s. 149–152, ISO, s. 55–61 tai MS, s. 47–50.

88 Airaksinen toteaa, että moraalien olemukseen kuuluu preskriptiivisyys eli käsevyys (Airaksinen 1987, s. 62). Tämä on varsin lähellä vaatimuksen käsitettä.

89 Sisäistäminen on sinänsä hyvin erikoinen sielunilmiö. Se herättää monia kysymyksiä ihmisen olemuksesta. Se on sielunelämän tyypillinen ominaisuus. Ks. tästä myös MS, s. 28–32.

90 Vallan monisäikeisestä ilmiöstä sekä sosiaalisena että psyykkisenä ilmiönä ks. esim. ISO, s. 75–93 tai MS, s. 123–135, 201–204, HAV.

91 Joitakin kulttuureja voidaan nimittää häpeäkontrollin kulttuureiksi, vaikka häpeä toki vaikuttaa jollain tavoin kaikissa sosiaalisissa muodosteissa. Häpeäkontrollista ks. esim. IY, s. 21–43. Sisäistettyjä normeja, ts. sosiaalisia valtoja, yksilö puolustaa usein hyvin defensiivisesti, vaikkapa juuri vihalla. Näin jonkin poikkeamisen näkeminen voi herättää yleisen vihareaktion. Vallan ja vihan yhteydestä ks. esim. MS, s. 229–234. Vaatimuksetkin saattavat muodostua hyvin kiinteäksi identiteetiksi.

92 Myös vaatiminen on ihmissielun ominaisuus tai kyky, joka osaksi perustuu muihin kykyihin. Muita ihmisen kykyjä ovat esim. arvioinnin, päättämisen, päättelyn, kuvittelun, odottamisen ja ajattelun kyvyt. Tällaisten inhimillisten kykyjen tutkiminen on varsin harvinaista. Ihmisen sisäistä todellisuutta ei ole laajemmin kartoitettu. Silti selvittelyä tarvittaisiin, mihin viittaa tämäkin tutkimus.

93 Useisiin käyttämiini sanoihin voisi pysähtyä, hämmästyä niitä ja nostaa ne tutkimuksen kohteeksi. Tällainen sana ja ilmiö on myös vetoaminen. Voimme kysyä, mikä tämä ilmiö on ja mistä se tulee. Mutta tässä ei ole mahdollista kyseenalaistaa kaikkea, ilman että joudutaan kaaokseen.

94 Tämä osoittaa hyvän läpäisevyyttä, mutta yleensäkin arvojen ja ihanteiden keskinäistä läpäisevyyttä ja niiden sisältöjen keskinäisen rajaamisen

vaikeutta; näin siitä huolimatta, että juuri niiden avulla me orientoidumme todellisuuteen. Hahmollisesti ajatellen mainittu läpäisevyys ei välttämättä merkitse suoranaista epäselvyyttä vaan ainoastaan sanallisen kuvauksen vaikeutta, joka johtuu ilmiön monikerroksisuudesta. Arvokkaan avaruus on moniulotteinen. Puhetavat menevät ristikkäin ja saattavat luoda epäselvyyden tunnetta, mitä käsitteissä ja ilmiöissä ei ehkä itsessään ole, vaan eri elementit voi hahmollisesti nähdä ja kokea erillisiksi, vaikkakin toisensa läpäiseviksi ja yhteenkietoutuneiksi.

95 On tietysti kovin arvoituksellista, mitä se on, että "ihminen voi kokea jonkin velvoittavaksi". Velvoittavuus on inhimillisen olemuksen ilmiö, ja lopulta kaikki ilmiöt ovat arvoituksellisia sikäli, että usein joudutaan vain tyytymään toteamukseen, että sellaistaakin on olemassa. On olemassa esimerkiksi punaista väriä, vaikka sen olemassaololle ei mitään lopullista selitystä löydetäkään. Ilmiöt vain ovat. Mutta olennaista onkin se, että voimme selvittää sitä, missä suhteessa ilmiöt ovat toisiinsa.

96 Todettakoon, että hyvyys ja hyvä voidaan periaatteessa erottaa siten, että hyvyys on lähinnä vain hyvän tekijän ominaisuus, kun taas hyvä jostain yleisempää ja alkuperäisempää. Mutta suomen kieli, niin kuin muutkin kielet, aiheuttaa tässä ilmaisuvaikeuksia. Ihminen on hyvä, kun tekee hyvää, ts. ihmisellä on hyvyttä, kun hän tekee hyvää.

97 Näin voidaan tosin väittää vain, jos ajatellaan, ettei ihmisen ulkopuolisessa luonnossa esiinny mitään ihmisen tietoisuutta muistuttavaa, mikä voi olla aivan liian ihmiskeskeinen eli antropomorfinen näkemys.

98 Yhteisössä moraalit on eräänlainen henkinen valta, joka saattaa häpäistä toisintoimijaa tai -ajattelijaa. Toisaalta osaksi juuri häpeän vuoksi moraalit myös myönteisessä mielessä sisäistetään. Häpeä säätelee todella moniulotteisesti sisäistä elämää.

99 Ihminen voidaan kuitenkin oikeudessa tuomita esimerkiksi kuoleman tuottamuksesta, vaikka se ei olisi ollut lainkaan hänen tarkoituksensa, vaan hän olisi pyrkinyt aivan muuhun.

100 On hyvä havaita sekin, että esiintyy myös motiiveja, jotka tukevat moraalista käytöstä muusta kuin narsistisesta näkökulmasta. Tällaisia ovat esimerkiksi tunnetilat myötätunto, sääli ja kiintymys, joita tosin voidaan pitää myös ihanteina, jopa moraalisinakin ihanteina; ainakin ne voidaan lukea ihmisen hyvyteen kuuluviksi.

101 Pyrkimys erehdyksen ja harhan tiedostamiseen edellyttää ajattelun liikettä, dialektiikkaa, sisäistä keskustelua ja väittelyä. Tätä vaatii myös ideoiden syvempi tiedostaminen.

102 Tärkeää on kuitenkin huomata, että sosiaalisen moraalit tai hyvien tapojen katsotaan joka tapauksessa sitovan yksilöä, vaikkei hän olisikaan

tietoinen kaikista omista yllykkeistään. Näin ajatellaan yleensäkin eikä vain syyntakeettomuuden tapauksissa. Yksilön toimintaan puututaan, jos se ylittää jonkin vakiintuneen sovinnaisuuden rajan, ymmärsi hän sitä tai ei. Häiriintyneen yksilön vapautta saatetaan rajoittaa ja ääritapauksessa hänet eristetään, vaikkei häntä pidettäisikään teoistaan juridisesti vastuullisena.

103 Valistuneisuuden yhtenä mittana voidaan pitää sen ymmärtämistä, että joissain oloissa ihmistä ei voi pitää syyntakeellisena. Syyntakeettomuutta on tietysti usein vaikeaa määrittää. Mutta jo sen harkitseminen osoittaa oivallusta siitä, että ihmistä saattavat jotenkin ratkaisevasti viedä sellaiset voimat ja tekijät, ettei hänellä ole todellista päätösvaltaa itseensä.

104 Teot ovat päätösten ketjuja, eivätkä päätökset ole välttämättä suinkaan tietoisia.

105 Itse asiassa on yhteiskuntapoliittisesti erittäin tärkeä kysymys, minkälaisia ovat luonteeltaan sellaiset säädökset, jotka rajoittaessaan yksilöiden toimintaa joltain kulmalta, oikeastaan lisäävät yleistä vapautta. Näin ne siis toteuttavat tärkeitä ihanteita tai muita arvostettuja asioita, ja mielivaltainen vapaus rajoittuu. Tämä merkitsee myös sitä, että ihanteiden välillä voi olla ristiriitaa ja niiden toteutumiseksi täytyy etsiä jokin tasapainoinen tai hyväksytyt tila.

106 Tästä näkökulmasta voi yksilöä pitää vastuullisena jopa kaikesta hänen piirissään, erityisesti hänen kokemuksensa piirissä ilmenevästä. Hän on siis vastuussa tiedottomista motiiveistaan — ainakin periaatteessa ja lopulta —, vaikka ei niitä juuri nyt vielä tiedostaisikaan. Ks. tästä myös MS, s. 310–311.

107 Ihminen saattaa tuntea, että hän on riittävästi, erittäin hyvin tai jopa täydellisesti perillä jostain asiasta ja sen vaatimista toimista. Tämä ilmentää kuitenkin monesti vallan narsismia ja omnipotenssia yksilön sielussa. Se liittyy läheisesti myös uskon käsitteeseen.

108 Esimerkiksi syyllisyyttä ja muita vastaavia kehittyneitä tunteita olen käsitellyt kulttuurin kannalta teoksessa ISO, s. 146–158 ja KR 172–204.

109 Itsemääräämisen ihanne vaikuttaa voimistuvasti esimerkiksi lääketieteellisen hoidon piirissä: potilaan sallitaan ottavan yhä enemmän kantaa itseään koskeviin asioihin.

110 Ihmisen ”pimeää”, narsistista ja patologista ydintä olen kuvannut seikkaperäisemmin teoksessa MS, s. 200–213. Yksilön elämä on aina myös jonkinlainen sairauskertomus.

111 Jotain hyvin puhuttelevaa ja jyllää on Jean-Paul Sartren ajatuksessa, että yksilö valitessaan valitsee myös muiden puolesta, ts. asettaa valintansa tavallaan yleiseksi moraaliksi. Ks. Sartre 1965, s. 16.

112 Ihmisen narsismin vaikutus on syvempi kuin yleensä arvataankaan, ja tämän narsismin vuoksi hän jatkuvasti syyllistyy. Näin ollen ehdottoman oikeuden näkökulmasta moraalinen tuomio kohtaa meitä vääjäämättä — ellei sitten jokin armo sitä muunna tai pehmitä.

113 Sana merkitys on ehkä vakiintunut turhan takia sellaisiinkin yhteyksiin, joissa olisi parempi käyttää sanaa tarkoitus, joka on myös jotenkin suomalaisempi yleissävyltään. Merkityksen ylivalta johtunee siitä, että olemme ajatelleet ihmistä liian kognitiivisesti, vain ajatusmerkityksiä (“ajatus tarkoituksia”) luovana olentona, kun osuvampaa olisi nähdä ihminen nimenomaan toiminnallisena ja toiminnan kautta merkityksiä luovana olentona.

114 Ks. Freud 1981, s. 20–68.

115 Tällaisissa yhteyksissä voi aina ajatella loputtomia ketjuja: mistä tulevat puolestaan pohtimisen paine ja virikkeet siihen tai virikkeet pohtimisen seurauksena mahdollisesti syntyviin uusiin tarkoituksiin? Inhimillinen tietoisuus on monikerroksinen ja sen virittyminen, jopa uraantumisen joihinkin reaktioihin (esim. taipumus pohtimiseen), hämmentävän monitasoinen.

116 Tiedostamisella näyttää olevan erityinen vaikutus sielunilmiöihin: ne alkavat tällöin muuttua. Mutta muutokseenkin voi ajatella olevan syytä. Varmasti tärkeitä syitä on tällöin esim. arvot ja ihanteet, mutta ilmeisesti myös jossain määrin arvostukset ja inhimillisesti arvokkaaksi koettu. Nämä ovat tärkeitä syitä nimenomaan silloin, kun yksilö on sisäistänyt ne, ja ne ovat näin alkaneet vaikuttaa. Toisaalta tiedostaminen ei ehkä ylipäättään olisi mahdollista ilman arvoja ja ihanteita.

117 Sanoissa “muodostuu” ja “muodostaa” heijastuu se kaksijakoisuus, joka on hyvin leimallista koko ihmisen sielunelämälle ja johon kätkeytyy jotain olennaista ihmisen olemuksen arvoituksesta. Toisaalta sielunelämämme on ikään kuin automaatti, jossa esiintyy tyypillisiä ilmiöitä (“muodostuu”), mutta toisaalta me elämyksellisesti tunnemme saavamme aikaan kokemuksemme ilmiöitä (“muodostaa”). Samoin voi sanoa, että “ajatukset tulevat ajatelluiksi meissä”, vaikka koemme — mikä siis saattaa olla jostain näkökulmasta harhaa — itse ajattelevamme. Tämä kahtiajako koskee kaikkea muutakin sielun toimintaa: tunteita, tahtoa, mielikuvitusta, päätöksiä ja vastaavaa.

118 Elämän tarkoituksen kysymisen äärimmäisessä lopussa näyttää odottavan vain tyhjyys. Mutta loppuun asti kysyminen tuntuu jotenkin tärkeältä,

siis: inhimillisesti arvokkaalta. Lohduton tyhjyys näyttää vähintäänkin organisoivan uudelleen minuun kertyneitä tarkoituksia, vaikka en voikaan tyhjentyä tarkoituksista kokonaan.

119 Jopa tieteellä, tieteellisellä menetelmällä ja teorioilla on taipumus rehevöityä (ideologisoitua) maailmankatsomuksiksi.

120 Paakkola on osuvasti korostanut sitä, että kaikki kasvatus tähtää oikeastaan lopulta itsekasvatukseen, ks. Paakkola 2007. Tämä on itsemääräämisen, itsensä toteuttamisen ja monien muidenkin yksilön vapautta ja omaperäisyyttä korostavien ihanteiden mukaista.